

# ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Бо ҳуқуқи дастнавис

ТДУ: 343.64 (575.3)

ТКБ: 67.05 (2Т)

К – 18

**КАМОЛОВ ХУРШЕДУЛЛО СУБҲОНҚУЛОВИЧ**

**ТАТБИҚИ МЕЪЁРҲОИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР ҚИСМИ  
УМУМИИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҚИНОЯТИИ ТОҶИКИСТОН**

## ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ аз рӯйи  
ихтисоси 12.00.08 – Ҳуқуқи қиноятӣ ва криминология; ҳуқуқи иҷроӣ чазои  
қиноятӣ

**РОҲБАРИ ИЛМӢ:**

доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

**САФАРЗОДА АНВАР ИСЛОМ**

**ДУШАНБЕ – 2023**

## МУНДАРИЧА

<b>НОМГУЀИ ИХТИСОРАҲО ВА (Ё) АЛОМАТҲОИ ШАРТЀ.....</b>	<b>3</b>
<b>МУҚАДДИМА.....</b>	<b>4-16</b>
<b>БОБИ 1. ТАВСИФИ УМУМИИ МЕЪЁРҲО ВА ПРИНСИПҲОИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛЀ ВА ТАЪСИРИ ОНҲО БА РУШДИ ҲУҚУҚИ ЧИНОЯТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....</b>	<b>17-87</b>
1.1. Табиати ҳуқуқии меъёрҳо ва принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва маъқеи онҳо дар низоми ҳуқуқи Тоҷикистон.....	17-60
1.2. Аҳамияти меъёрҳо ва принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ барои инкишофи ҳуқуқи ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	60-87
<b>БОБИ 2. ТАТБИҚИ МЕЪЁРҲОИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛЀ ДАР ИНСТИТУТҲОИ АЛОҲИДАИ ҚИСМИ УМУМИИ ҚОНУНГУЗОРИИ ЧИНОЯТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....</b>	<b>88-172</b>
2.1. Мафҳуми татбиқнамоӣ (имплементатсия) ва татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар вазифа ва принципҳои қонунгузорию ҷиноятӣ.....	88-119
2.2. Татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар меъёрҳои Қисми умумии қонуни ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба амали қонуни ҷиноятӣ дар замон ва макон.....	120-158
2.3. Татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар меъёрҳои дигари Қисми умумии қонуни ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	158-172
<b>ХУЛОСАҲО.....</b>	<b>173-174</b>
<b>ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ.....</b>	<b>175-176</b>
<b>РЀЙХАТИ АДАБИЁТ (МАЪХАЗҲО).....</b>	<b>177-190</b>
<b>ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРАҶАИ ИЛМЀ.....</b>	<b>191-193</b>

## НОМГЀИ ИХТИСОРАҲО ВА (Ё) АЛОМАТҲОИ ШАРТЀ

**ҚТ** – Қумҳурии Тоҷикистон

**КҚ** – Кодекси ҷиноятӣ

**КҚ ҚТ** – Кодекси ҷиноятии Қумҳурии Тоҷикистон

**КИҚҚ ҚТ** – Кодекси иҷроӣ ҷазои ҷиноятии Қумҳурии Тоҷикистон

**КМҚ ҚТ** – Кодекси муҳофизати ҷиноятии Қумҳурии Тоҷикистон

**ИҚШС** – Иттиҳоди Қумҳуриҳои Шуравии Сотсиалистӣ

**ҚШС Тоҷикистон** – Қумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон

**КҚ ҚШС Ёзбекистон** – Кодекси ҷиноятии Қумҳурии Шуравии Сотсиалистии Ёзбекистон

**КҚ ҚШС Тоҷикистон** – Кодекси ҷиноятии Қумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон

**ИДМ** – Иттиҳоди Давлатҳои Мустиқил

**АМО ҚТ** – Ахбори Маҷлиси Олии Қумҳурии Тоҷикистон

**СММ** – Созмони Милали Мутиҳид

**ФР** – Федератсияи Россия

**ҚХХ** – Қумҳурии халқии Хитой

**КИМ** – Кумитаи иҷроӣ марказӣ

**СҚБ** – Суди Ҷиноятии байналмилалӣ

**САҲА** – Созмони Амният ва Ҳамкорӣ дар Аврупо

**ДМТ** – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

**ғ.** – ғайра

**с.** – сол

**с.** – саҳифа

**С.** – саҳифа

**қ.** – қисм

**б.** – банд

**м.** – модда

**м.и.** – монанди инҳо

**диг.** – дигарон

## МУҚАДДИМА

**Мубрамии мавзуи таҳқиқот.** Ҷараёнҳои ҷаҳонишавӣ ва рушди муносибатҳои ҳуқуқии байнидавлатӣ тақозо менамояд, ки дар марҳилаи муосири инкишофи ҳуқуқи байналмилалӣ бештари муносибатҳое, ки дар ибтидо мавзуи танзими ҳуқуқи дохилидавлатиро ташкил медоданд, аз тарафи ҳуқуқи байналмилалӣ ба танзим дароварда шаванд.

Бахусус, масъалаи мавқеи ҳуқуқии санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ дар низоми қонунгузории миллӣ ва бартарияти меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ нисбат ба меъёрҳои ҳуқуқи дохилидавлатӣ аз ҷумлаи масоили мубрам буда, дар атрофи онҳо муқаррароти қонунгузорӣ ба таври мухталиф тавзеҳ дода мешавад.

Яке аз самтҳои муҳими сиёсати ҳуқуқи ҷиноятии ҚТ-ро тибқи банди 26 Концепсияи сиёсати ҳуқуқи ҚТ барои солҳои 2018-2028, ки бо фармони Президенти ҚТ аз 6 феввали соли 2018, таҳти №1005 тасдиқ гардидааст<sup>1</sup>, мутобиқ намудани меъёрҳои қонунгузории ҷиноятӣ ба талаботи санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ эътирофнамудаи Тоҷикистон ташкил медиҳад.

Аз нигоҳи илми ҳуқуқи ҷиноятӣ омӯзиш ва баррасии татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар Қисми умумии қонунгузории ҷиноятии Тоҷикистон дар шароити кунунӣ яке аз масъалаҳои мубрам маҳсуб меёбад.

Дар робита ба масъалаи болозикр бояд аҳамият ва ҷойгоҳи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар низоми ҳуқуқи миллӣ, ҳамзамон масъалаҳои доираи татбиқи онҳо дар ҳуқуқи ҷиноятӣ, афзалияти меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ нисбати муносибатҳои мушаххаси ҳуқуқи ҷиноятӣ мавриди таҳқиқи комили илмӣ қарор дода шавад.

Аз ин рӯ таҳқиқ ва омӯзиши татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар Қисми умумии қонунгузории ҷиноятии Тоҷикистон барои рушди илми ҳуқуқи ҷиноятӣ ва қонунгузории он мусоидат менамояд.

---

<sup>1</sup> Ниг.: Концепсияи сиёсати ҳуқуқи ҚТ барои солҳои 2018-2028, ки бо фармони Президенти ҚТ аз 6 феввали соли 2018, таҳти №1005 тасдиқ гардидааст // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқи ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 13.02.2022).

Харчанд, ки аз ҷониби олимони ватаниву хоричӣ баъзе масъалаҳо вобаста ба мавзуи таҳқиқоти диссертатсионӣ мавриди таҳлил қарор дода шуда бошад ҳам, вале онҳо пурра мазмуну моҳият ва масъалаҳои фарроҳи татбиқи меъёрҳои ҳукуки байналмилалӣ дар Қисми умумии қонунгузориҳои ҷиноятии Тоҷикистонро дар бар намегиранд.

Масъалаҳои вобаста ба мавзуи рисолаи диссертатсионӣ дар шароити кунунӣ таҳқиқи илмиро бо дарназардошти ғояҳои муосири илмии ҳукуки ҷиноятӣ, ҳукуки байналмилалӣ, ҳукуки ҷиноятии байналмилалӣ, илми ҳуқуқшиносӣ ва қонунгузориҳои амалкунандаи ҷиноятӣ талаб менамояд. Бо ин назардошт низ таҳқиқи мавзуи мазкур мубрам махсуб мегардад.

Вобаста ба асосҳои болозикр таҳлил ва баррасии амиқи назариявии татбиқи (имплементатсия) меъёрҳои ҳукуки байналмилалӣ дар ҳукуки ҷиноятии ҚТ барои коркарду таҳияи тавсияҳои асоснок ҷиҳати такмили механизми таъмини ҳуқуқӣ-ҷиноятии дохилидавлатии амалисозии меъёрҳои ҳукуки байналмилалӣ мусоидат менамояд.

**Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ.** Амали дохилидавлатии меъёрҳои байналмилалии хусусияти ҳукуки ҷиноятӣ дошта, дар доираи ду илм мавриди таҳқиқ қарор мегиранд: ҳукуки байналмилалӣ ва ҳукуки ҷиноятӣ.

Дар илми ҳукуки ҷиноятии ватанӣ доир ба масъалаи баррасишаванда олимони зерин таҳқиқот бурдаанд: Н.Б. Азимзода (Н.Б. Азимов)<sup>2</sup>, С.А. Раҷабов<sup>3</sup> ва М.Ф. Ҳамидова<sup>4</sup>. Масъалаҳои алоҳида доир ба мавқеъ ва аҳаммияти санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ҳамчунин дар дастурҳои таълимии олимони зерини ватанӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шудаанд: А.М. Диноршоев, У.А. Азиззода ва Ш.Ф. Искандаров<sup>5</sup>, З.Ҳ. Искандаров<sup>6</sup>, Р.Ҳ. Раҳимзода ва И.Ҳ. Бобочонзода<sup>7</sup>, Ҳ.С. Салимов ва Н.А. Гаффорова<sup>8</sup>, А.И.

---

<sup>2</sup> Ниг.: Азимов Н.Б. Теоретические основы имплементации норм международного права в уголовное законодательство Республики Таджикистан: дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2013. – 453 с.

<sup>3</sup> Ниг.: Раҷабов С.А. Имплементация норм международного гуманитарного права в Республике Таджикистан: проблемы теории и практики: дис. ... д-ра юрид. наук. – СПб., 2008. – 341 с.

<sup>4</sup> Ниг.: Ҳамидова М.Ф. Правовые последствия присоединения Таджикистана к Статуту Международного уголовного суда: дис. ... канд. юрид. наук. – СПб., 2017. – 372 с.

<sup>5</sup> Ниг.: Диноршоев А.М., Азиззода У.А., Павленко Е.М., Искандаров Ш.Ф. Механизмы защиты прав человека: учебное пособие. – Душанбе, 2018. – 324 с.

<sup>6</sup> Ниг.: Искандаров З.Ҳ. Ҳукуки инсон ва механизми миллии ҳимояи он. – Душанбе, 2007. – 136 с.

<sup>7</sup> Ниг.: Ҳукуки ҷиноятии ҚТ. Қисми умумӣ: китоби дарсӣ / зери таҳрири Раҳимзода Р.Ҳ. ва Бобочонзода

Сафарзода<sup>9</sup>, Р.Ш. Сотиволдиев<sup>10</sup>, Т.Ш. Шарипов ва Ш.Н. Саидов<sup>11</sup> ва дигарон.

Аз олимони хоричӣ доир ба ин мавзӯ олимони зерин таҳқиқот бурдаанд: Л.П. Ануфриева<sup>12</sup>, О.Н. Бибиқ<sup>13</sup>, И.Д. Блищенко<sup>14</sup>, В.Г. Буткевича<sup>15</sup>, В.А. Вдовин<sup>16</sup>, В.В. Гаврилов<sup>17</sup>, Б.Л. Зимненко<sup>18</sup>, Г.В. Игнатенко<sup>19</sup>, А.Г. Кибалник<sup>20</sup>, Н.Ф. Кузнетсова<sup>21</sup>, И.И. Лукашук<sup>22</sup>, С.Ю. Марочкина<sup>23</sup>, Р.А. Мюллерсона<sup>24</sup>, Е.В. Опалич<sup>25</sup>, Т.А. Родионова<sup>26</sup>, А.А. Светков<sup>27</sup>, А.П. Спиридонов<sup>28</sup>, Е.В. Субботина<sup>29</sup>, Е.Т. Усенко<sup>30</sup>, С.В. Черниченко<sup>31</sup>, О.Н. Шибков<sup>32</sup> ва диг.

---

И.Ҳ. – Душанбе: «ЭР-граф», 2019. – 550 с.

<sup>8</sup> Ниг.: Ҳуқуқи ҷиноятӣ (Қисми умумӣ): китоби дарсӣ / зери таҳрири Ҳ.С. Салимов ва Н.А. Гаффорова. – Душанбе: «Зинат», 2011. – 344 с.

<sup>9</sup> Ниг.: Сафарзода А.И. Баъзе масъалаҳои имплементатсияи меъёрҳои санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ оид мубориза алайҳи хариду фуруши одамон дар қонунгузории ҷиноятӣ Тоҷикистон // Қонунгузорӣ. – 2015. – № 1 (33). – С. 56-58.

<sup>10</sup> Ниг.: Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: (китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ). – Душанбе, 2014. – 719 с.

<sup>11</sup> Ниг.: Шарипов Т.Ш., Сафарзода А.И., Саидов Ш.Н. Ҳуқуқи ҷиноятӣ бо истифода аз усули тадрили интерактивӣ (Қисми умумӣ): китоби дарсӣ. – Душанбе, 2016. – 496 с.

<sup>12</sup> Ниг.: Ануфриева Л.П. Соотношение международного публичного и международного частного права: правовые категории. – М., 2002. – 332 с.

<sup>13</sup> Ниг.: Бибиқ О.Н. Источники уголовного право Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. – Омск, 2005. – 228 с.

<sup>14</sup> Ниг.: Блищенко И.П. Международное и внутригосударственное право. – М., 1960. – 240 с.

<sup>15</sup> Ниг.: Буткевич В.Г. Соотношение внутригосударственного и международного права. – Киев: Вища школа, 1981. – 311 с.

<sup>16</sup> Ниг.: Вдовин В.А. Имплементация международно-правовых норм в уголовном праве Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. – Ульяновск, 2006. – 234 с.

<sup>17</sup> Ниг.: Гаврилов В.В. Понятие и взаимодействие международной и национальной правовых систем. – Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 2005. – 216 с.

<sup>18</sup> Ниг.: Зимненко Б.Л. Международные договоры в судебной системе Российской Федерации // Московский журнал международного права. – 1999. – № 2. – С. 96-99.

<sup>19</sup> Ниг.: Игнатенко Г.В. Международное и советское право: проблемы взаимодействия правовых систем // Советское государство и право. – 1985. – № 1. – С. 73-81.

<sup>20</sup> Ниг.: Кибальник А.Г. Влияние международного уголовного права на российское уголовное право: дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2003. – 403 с.

<sup>21</sup> Ниг.: Взаимодействие международного и сравнительного уголовного права / под ред. Н.Ф. Кузнецовой, В.С. Комиссарова. – М., 2009. – 287 с.

<sup>22</sup> Ниг.: Лукашук И.И. Конституции государств и международное право. – М.: Междунар. отношения, 1998. – 190 с.

<sup>23</sup> Ниг.: Марочкин С.Ю. Действие норм международного права в правовой системе Российской Федерации. – Тюмень: Изд-во Тюмен. гос. ун-та, 1999. – 199 с.

<sup>24</sup> Ниг.: Курс международного права: в 7 т. Т. 1: Понятие, предмет и система международного права / отв. ред. Р.А. Мюллерсон, Г.И. Тункин. – М.: Наука, 1989. – 360 с.

<sup>25</sup> Ниг.: Опалич Е.В. Проблемы реализации международно-правовых норм, направленных на обеспечение мира и безопасности человечества, в уголовном законодательстве Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. – Томск, 2002. – 208 с.

<sup>26</sup> Ниг.: Родионова Т.А. Влияние международного права на отечественное уголовное законодательство: дис. ... канд. юрид. наук. – Челябинск, 2011. – 217 с.

<sup>27</sup> Ниг.: Цветков А.А. Общепризнанные принципы и нормы международного права как часть российской уголовно-правовой системы: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2005. – 198 с.

<sup>28</sup> Ниг.: Спиридонов А.П. Уголовное право Российской Федерации и правовая глобализация: влияние и соотношение: дис. ... д-ра юрид. наук. – СПб., 2006. – 380 с.

<sup>29</sup> Ниг.: Субботина Е.В. Имплементация норм международного уголовного права в уголовное законодательство зарубежных стран и России: дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2013. – 244 с.

Аммо, то имрӯз дар Тоҷикистон доир ба мавзуи татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар Қисми умумии қонунгузории ҷиноятии Тоҷикистон таҳқиқоти кам анҷом дода шудааст. Тавре ки дар боло қайд намуда будем, доир ба ин мавзӯ танҳо се олими тоҷик таҳқиқот анҷом додаанд ва онҳо ҳам паҳлуҳои алоҳидаи ин мавзӯро фаро мегиранд. Ин мавзӯ таҳқиқоти амиқ ва бештарро талаб менамояд.

Бинобар ин, баъзе масъалаҳои муҳими татбиқи (имплементатсияи) меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар ҳуқуқи ҷиноятии ҚТ то ба ҳол баҳснок мебошад, ки бартараф нагардидани онҳо боиси муҳолифат байни ҳуқуқи байналмилалӣ ва миллӣ, инчунин иҷро нагардидани уҳдадориҳои байналмилалии Тоҷикистон мегардад.

**Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва ё мавзӯҳои илмӣ.** Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар доираи лоиҳаи илмии кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат бо коррупсияи факултети ҳуқуқшиносии ДМТ, ки ба мавзуи «Масъалаҳои муҳими назариявӣ ва амалии қонунгузории ҷиноятӣ ва иҷрои ҷазои ҷиноятӣ (барои солҳои 2021-2025)» бахшида шудааст, омода гардидааст.

## ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

**Мақсади таҳқиқот.** Мақсади таҳқиқот таҳлили маҷмуии масъалаҳои мавқеъ ва аҳамияти меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар низоми ҳуқуқи Тоҷикистон мебошад.

**Вазифаҳои таҳқиқот.** Мақсадҳои ишорашуда дар назди муаллиф ҳалли вазифаҳои зеринро мегузорад:

– таҳлил намудани муқаррароти қонунгузории миллӣ ва амалияи ҳуқуқтатбиқнамоӣ чиҳати муайян кардани мавқеи меъёрҳо ва принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар низоми ҳуқуқи ҚТ;

---

<sup>30</sup> Ниг.: Усенко Е.Т. Теоретические проблемы соотношения международного и внутрисударственного права // Советский ежегодник международного права. 1977. – М.: Наука, 1979. – 300 с.

<sup>31</sup> Ниг.: Черниченко С.В. Международное право: современные теоретические проблемы. – М.: Междунар. отношения, 1993. – 296 с.

<sup>32</sup> Ниг.: Шибков О.Н. Принципы и нормы международного права как источник уголовного права: дис. ... канд. юрид. наук. – Ставрополь, 2000. – 167 с.

– муайян намудани аҳаммияти меъёрҳо ва принципҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ байналмилалӣ барои инкишофи ҳуқуқи ҷиноятӣ ҚТ;

– таҳлил ва баррасӣ намудани асосҳои назариявӣ ва меъёрӣ-ҳуқуқии таносуби ҳуқуқи байналмилалӣ ва дохилидавлатии ҚТ;

**Объекти таҳқиқот.** Объекти таҳқиқоти диссертатсиониро масоили мубрами татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар Қисми умумии қонунгузории ҷиноятӣ ҚТ ташкил медиҳанд.

**Мавзӯи (предмет) таҳқиқот** инҳоро дар бар мегирад:

– меъёрҳои қонунгузории амалкунанда (конститутсионӣ, ҷиноятӣ, муҳофизатии ҷиноятӣ);

– санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки объекти танзими меъёрҳои онҳо ба объекти танзими меъёрҳои Қисми умумии қонунгузории ҷиноятӣ ҚТ мувофиқ меоянд;

– меъёрҳои қонунгузории ҷиноятӣ ҳоричӣ;

– қарорҳои Пленуми Суди Олии ҚТ вобаста ба масъалаҳои матраҳшаванда;

– нашриёти илмӣ (таҳқиқотҳои диссертатсионӣ, монографияҳо, адабиёти таълимӣ ва м.и.), ки ба масъалаҳои таҳлилшаванда, алоқаманд мебошанд.

**Марҳила, мақон ва давраи таҳқиқот (доираи таърихӣ таҳқиқот).** Дар таҳқиқот ба таври ҳаматарафа, системавӣ ва пурра масъалаҳои назариявӣ ва амалии танзими ҳуқуқии татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар Қисми умумии қонунгузории ҷиноятӣ Тоҷикистон мавриди таҳлил қарор гирифтаанд.

Дар диссертатсия бо истифодаи методи муқоисавӣ-ҳуқуқӣ қонунгузории байналмилалӣ ва татбиқи меъёрҳои ҳуқуқии он дар Қисми умумии қонунгузории ҷиноятӣ Тоҷикистон таҳлил карда шудааст. Давраи таҳқиқоти диссертатсионӣ солҳои 2019-2023-ро фаро мегирад.

**Асосҳои назариявии таҳқиқот.** Ба сифати асоси назариявии таҳқиқот асарҳои илмӣ дар соҳаи назарияи умумии ҳуқуқ, ҳуқуқи байналмилалӣ, ҷиноятӣ ва муҳофизатии ҷиноятӣ олимони зерин истифода шудаанд: У.А. Азиззода, Н.Б. Азимзода, А.Я. Бастрикин, В.А. Батиря, С.Э. Баҳриддинзода, П.Н. Бирюков, А.П. Бичковский, А.Б. Венгеров, В.Г. Даев, Н.Д. Дурманов, Л.В. Иногамова-



Хегай, В.А. Канашевский, А.Р. Каюмова, В.Л. Коняхин, Д.Б. Левин, Ч.З. Мачидзода, Ф.А. Мирзоахмедов, А.В. Наумов, А.К. Рарога, Д.А. Рубанов, Ш.Н. Саидзода, К.К. Сандровский, А.И. Сафарзода, Б.А. Толстик, Ф.Т. Тоҳиров, Н.А. Ушаков, А.И. Чучаев, Т.Ш. Шарипов ва диг.

Ба сифати асосҳои ҳуқуқи таҳқиқот қонунгузорию шуравӣ (Кодекси ҷиноятии соли 1961, Фармони Президиуми Шурои Олии ИҶШС аз 4 марти соли 1965 «Дар бораи новобаста аз вақти содир кардани ҷиноят ҷазо додани шахсоне, ки дар ҷиноятҳо ба муқобили сулҳу инсоният ва ҷиноятҳои ҳарбӣ гунаҳкор мебошанд» ва ғ.), қонунгузорию амалкунанда (Конститутсияи ҚТ аз 06 ноябри соли 1994, Кодекси ҷиноятии ҚТ аз 21 майи соли 1998, Кодекси муҳофизати ҷиноятии ҚТ аз 03 декабри соли 2009, Қонуни ҚТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» аз 30 майи соли 2017, Қонуни ҚТ «Дар бораи шартномаҳои байналмилалӣ ҚТ» аз 30 майи соли 2017 ва ғ.), инчунин, санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ (Эълумияи умумии ҳуқуқи башар аз 10 декабри соли 1948, Конвенсияи СММ оид ба ҳимояи аҳолии ғайринизомӣ дар замони ҷанг аз 12 августи соли 1949, Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқҳои инсон ва озодии асосӣ аз 4 ноябри соли 1950, Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқи баҳрӣ аз 10 декабри соли 1982, Паймони байналмилалӣ СММ доир ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ аз соли 1966, Паймони байналмилалӣ СММ доир ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ аз соли 1966 ва ғ.) баромад мекунад.

**Асосҳои методологии таҳқиқот.** Асоси методологии таҳқиқотро муносибати комплексиву низомнок ба таҳлили масъалаҳои мубрами татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар Қисми умумии ҳуқуқи ҷиноятии Тоҷикистон ташкил медиҳад. Ҳангоми гузаронидани таҳқиқот усулҳои умумиилмӣ ва махсуси илмӣ зерин истифода гардиданд: мантиқӣ-расмӣ, сохторӣ-низомӣ, муқоисавӣ-ҳуқуқӣ, таърихӣ-ҳуқуқӣ, мантиқӣ-дедуктивӣ ва ғ.

Усулҳои мантиқӣ-расмӣ аз усулҳои таҳлил, синтез, индуксия, дедуксия ва муқоиса иборат мебошад. Тавассути усулҳои мазкур масъалаҳои алоҳидаи татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар Қисми умумии ҳуқуқи ҷиноятии

Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор гирифта, масъалаҳои алоҳидаи ҳалталаб, бахусус камбудҳои қонунгузори милли ошкор карда шуданд.

Тавассути усули сохторӣ-низомӣ сохтори мавзӯи таҳқиқот, яъне татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар Қисми умумии ҳуқуқи ҷиноятии Тоҷикистон ба бобҳо ва параграфҳои алоҳида ҷудо карда шуда, масъалаҳои алоҳидаи мавзӯи таҳқиқот бо назардошти аҳамияти таърихӣ, назариявӣ ва амалии онҳо ва пайдарҳамии муайян мавриди таҳлил қарор дода шуданд.

Тавассути усули муқоисавӣ-ҳуқуқӣ мафҳумҳо, ҳодисаҳо ва ҷараёнҳои ҳуқуқии алоҳида, инчунин қонунгузори кишварҳои хориҷӣ вобаста ба татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ мавриди муқоисакунӣ қарор дода шуда, фарқият ва монандии онҳо ошкор карда шудаанд.

Тавассути усули мантиқӣ-дедуктивӣ андешаҳои олимони ва назарияҳои илмӣ оид ба масъалаҳои татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар ҳуқуқи ҷиноятии милли мавриди омӯзиш қарор дода шуда, доир ба асосҳои онҳо хулосабарорӣ карда шудааст.

**Заминаҳои эмпирикӣ.** Заминаи эмпирикии таҳқиқотро қарорҳои Пленуми Суди Олии ҚТ, ки ба масъалаҳои татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ аз тарафи судҳои умумӣ дахл доранд, ташкил доданд.

**Навгони илмӣ таҳқиқот.** Муаллиф дар асоси усули сохторӣ-системавӣ омӯзиши меъёрҳои ҳуқуқи милли ва байналмилалӣ пешниҳодҳои арзишмандро оид ба тақмили қонунгузори ҷиноятии ватанӣ таҳия намуда, мавқеи худро оид ба баъзе масъалаҳои назариявӣ баҳсбарангез асоснок кардааст.

**Нуктаҳои илмӣ ба ҳимоя пешниҳодшаванда.** Таҳқиқоти илмӣ анҷом дода имкон медиҳад, ки пешниҳодҳо, хулосаҳо ва тавсияҳои зерин ба ҳимоя пешниҳод карда мешаванд:

1. Принципҳо ва меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар низоми қонунгузори ҚТ мавқеи махсусро соҳиб буда, мақоми ҳуқуқии онҳо дар Конститутсия ва Қонуни ҚТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» муқаррар шудааст. Дар ин

ҳолат зарур доништа мешавад, ки мақоми ҳуқуқии принципҳо ва меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, инчунин дар Қонуни ҚТ «Дар бораи шартномаҳои байналмилалии ҚТ» мустаҳкам карда шавад. Меъёрҳо ва принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар низоми ҳуқуқи ҚТ мавқеи калидӣ ва хоссаро соҳиб буда, дар ҳамоҳангӣ бо меъёрҳои дохилидавлатӣ ба сифати омили пуриқтидори суботи ҳаёти ҷамъиятӣ хизмат намуда, манфиатҳои ҷомеаи ҷаҳонӣ, давлат, ҷамъият ва шаҳрвандони алоҳидаро ҳифз, мустаҳкам ва ҳимоя менамоянд.

2. Принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ғояҳои асосии роҳбарикунандае мебошанд, ки асосан дар санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ инъикос ёфта, иҷроӣ онҳо аз тарафи давлатҳои онҳоро эътирофкарда ҳатмӣ мебошад. Принципҳои ҳуқуқи байналмилалиро вобаста ба хусусияти онҳо ба се гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст: 1) принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ; 2) принципҳои умумии ҳуқуқии байналмилалӣ; 3) принципҳои махсуси (соҳавии) ҳуқуқи ҷиноятӣ байналмилалӣ.

3. Меъёри ҳуқуқи байналмилалӣ хусусияти диспозитивӣ ва императивӣ дорад. Меъёрҳои диспозитивии ҳуқуқи байналмилалӣ хусусияти иҷроӣ ихтиёрӣ дошта, бештар дар санадҳои ҳуқуқии байналмилалии хусусияти эълomiaвӣ дошта, мустаҳкам гардидаанд. Меъёрҳои императивии ҳуқуқи байналмилалӣ хусусияти иҷроӣ ҳатмӣ дошта, бештар дар конвенсия, паймон ва оинномаҳои судҳои ҷиноятӣ байналмилалӣ инъикос ёфтаанд.

4. Аксарияти меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар муқаррароти КҶ ҚТ, ки принсипи амали қонунӣ ҷиноятиро дар фазо муқаррар менамоянд, татбиқ шудаанд. Дар КҶ ҚТ принсипи ҳудудӣ, воқеӣ, умумӣ ва принсипи шаҳрвандӣ мустаҳкам гардидаанд. Принципҳои амали қонун дар фазо – ин асоси ибтидоии низоми ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ ба ҳисоб рафта, ҳаҷми юрисдиксияи (салоҳияти) ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ давлати моро, ки дар ҳудуди Тоҷикистон ва берун аз он амалӣ карда мешавад, муайян мекунанд. Меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, ки масуният аз юрисдиксияи давлати будубоширо муқаррар менамоянд, хусусияти ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ надоранд ва бинобар ин, зарурати дар ҳуқуқи ҷиноятӣ ҚТ татбиқ кардани онҳо ҷой надорад. Ин меъёрҳои ҳуқуқӣ-байналмилалӣ худичрошаванда мебошанд. Барои татбиқи бевоситаи онҳо истиноди дар қ. 4,

м. 14 КЧ ҚТ овардашуда кифоя мебошад. Амалисозии маҷбурии юрисдиксияи ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ аз тарафи ҚТ дар ҳудуди давлати хориҷӣ дар асоси принципи амали воқеии қонуни ҷиноятӣ дар фазо, воқеан ҳам даҳолат ба корҳои дохилии ин давлат мебошад. Вале, дар робита ба он, ки принципи амали воқеӣ содир намудани ягон амали маҷбуриро берун аз ҳудуди Тоҷикистон нисбати шахсоне, ки ҷиноят содир кардаанд, бо мақсади ғайриқонунӣ аз соҳаи юрисдиксияи давлати хориҷӣ гирифтани онҳо дар назар надорад, пас инро мо вайронкунии соҳибхитӣ чунин давлат гуфта наметавонем.

Бо мақсади такмили қонунгузории ҚТ дар самти татбиқи муқаррароти санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ **чунин пешниҳодҳо** карда мешавад:

1. Бо назардошти қонунгузории ҷиноятии кишварҳои хориҷӣ пешниҳод карда мешавад, ки дар қ. 1, м. 2 КЧ ҚТ вазифаҳои зерин пешбинӣ карда шаванд: «ҳифзи тамомияти арзӣ, ҳуқуқҳои шахсони ҳуқуқӣ, манфиатҳои ҷамъиятӣ ва давлатӣ».

2. Бо назардошти муқаррароти м.м. 4 ва 23 Эълومияи умумии ҳуқуқи башар ва м. 8 Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёси пешниҳод карда мешавад, ки ба КЧ ҚТ моддаи 9<sup>1</sup> бо мазмуни зерин илова карда шавад:

«9<sup>1</sup>. Принципи манъи ғуломӣ

1) Ҳеч кас набояд дар ғуломӣ ё дар ҳолати маҷбури нигоҳ дошта шуда, ба меҳнати маҷбури ё ҳатмӣ ҷалб карда шавад.

2) Номгӯи корхое, ки меҳнати маҷбури ё ҳатмӣ дониста намешавад, тибқи санадҳои ҳуқуқии байналмилалии эътирофнамудаи Тоҷикистон муқаррар карда мешаванд».

3. Ба м. 15 КЧ ҚТ қисми 5) бо мазмуни зерин илова карда шуда, қисми 5) қисми 6) ҳисобида шавад:

«5) Хизматчиёни ҳарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки барои иҷрои вазифаҳои муайян дар ҳудуди давлатҳои хориҷӣ қарор доранд, барои ҷиноятҳои дар ҳудуди давлатҳои хориҷӣ содирнамуда, мутобики ҳамин Кодекс ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешаванд, агар дар санадҳои ҳуқуқии байналмилалие, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, тартиби дигар пешбинӣ нашуда бошад».

4. Пешниҳод карда мешавад, ки м. 22 ҚЧ ҚТ таҷдиди назар карда шуда, дар он ҷавобгарии ҷиноятӣ шахсони то синни 18 – сола барои ҷиноятҳо ба муқобили сулҳ ва амнияти инсоният истисно карда шавад. Зеро, шахсони синни аз 18 – сола поён хавфнокии ҷамъиятии кирдори худро ба таври дахлдор пурра ва ҳаматарафа дарк карда наметавонанд.

5. Бо мақсади дар ҚЧ ҚТ татбиқ намудани м. 32 Статути Римии СҶБ пешниҳод карда мешавад, ки ба ҚЧ ҚТ моддаи 31<sup>1</sup> бо мазмуни зерин илова карда шавад:

«Моддаи 31<sup>1</sup>. Иштибоҳ дар ҳолат (факт) ва иштибоҳ дар ҳуқуқ

1) Иштибоҳ дар ҳолат (факт) асоси аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод кардан мебошад, агар он гуноҳи шахсро дар содир кардани кирдори ҷиноятӣ истисно намояд.

2) Иштибоҳ дар ҳуқуқ, яъне дар робита ба ҷиноят будан ё набудани кирдори муайян ҷавобгарии ҷиноятиро истисно намекунад. Аммо, иштибоҳ дар ҳуқуқ ҳангоми дар ҳаракатҳои шахс мавҷуд набудани гуноҳ ё ин ки бо тартиби пешбиниамудаи моддаи 45 ҳамин Кодекс ҷавобгарии ҷиноятиро истисно менамояд».

6. Бо мақсади татбиқ гардидани меъёри қ. 2, м. 33 Статути Римӣ оид ба иҷрои фармон ҳангоми содир кардани ҷиноят пешниҳод карда мешавад, ки ба м. 45 ҚЧ ҚТ қ. 4 бо мазмуни зерин илова карда шавад:

«4) Барои мақсадҳои ҳамин модда фармон ва амрҳо оид ба содир кардани ҷинояти генотсид ва ҷиноятҳо ба муқобили инсоният баръало ғайриқонунӣ мебошанд».

7. Бо дарназардошти таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ ва принсипи инсондӯстии дар м.м. 3 ва 5 Эъломияи умумии ҳуқуқи башар ва м. 7 Паймони байналмилалӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ пешбинишуда, муҳлати ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ, ки дар қ. 2, м. 58 Кодекси ҷиноятӣ аз 6 моҳ то 25 сол пешбинӣ шудааст, он аз 25 соли маҳрум сохтан аз озодӣ ба 15 соли маҳрум сохтан аз озодӣ паст карда шавад.

**Аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот** дар он ифода меёбад, ки дар доираи он андешаҳои олимони ватанию хориҷӣ доир ба масоили татбиқи

муқаррароти санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ дар қиёс бо воқеияти ҳуқуқии ҚТ мавриди таҳлилу хулосабарорӣ қарор дода шуда, пешниҳодҳои дахлдор чиҳати тақмили қонунгузори ҚТ манзур карда шуданд, ки амалисозии онҳо барои ҳалли як қатор масъалаҳои ҳалталаби дар таҷриба ҷойдошта, мусоидат менамояд.

Тавсияҳо ва пешниҳодҳои дар диссертатсия ифодаёфта метавонанд ҳангоми тақмили меъёрҳои қонунгузори миллий, алалхусус қонунгузори ҷинояти ҚТ ва таҳияи қарорҳои Пленуми Суди Олии ҚТ ба таври васеъ истифода бурда шаванд. Инчунин, маводҳои диссертатсия ҳангоми тартибдиҳии барномаҳо, китобҳои дарсӣ, лексияҳо ва таҳияи курсҳои махсус дар муассисаҳои таълими ҳуқуқии ҚТ ҳамчун асос хизмат карда метавонанд.

**Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот.** Эътимоднокӣ ва дурустии аксари муқаррароти илмӣ, хулоса ва тавсияҳо, ки дар диссертатсия ифода ёфтааст, дар вусъат ва гуногунии заминаи сарчашмаҳои хуб таҳияшуда таъмин карда мешавад, гузаронидани баҳсҳои дуруст, бо истифода аз усулҳои когнитивӣ, маводи дуруст интихобшуда бо назардошти мавзӯи таҳқиқи диссертатсия ба муаллиф имкон медиҳад, ки вазифаҳои дар наздаш гузошташударо пурра иҷро намояд. Ҳангоми навиштани рисола муҳаққиқ як қатор адабиёти ҳуқуқӣ ва дигар асарҳоро қор карда, ба доктринаи муосир ва ватанӣ муроҷиат кардааст.

Эътимоднокии таҳқиқоти диссертатсия, инчунин аз истифодаи заминаҳои васеи таҷрибавӣ, ки дар шакли маълумотҳои гуногуни оморӣ, таҳлили як қатор санадҳои судӣ оварда шудаанд, бармеоянд. Ҳамчунин, натиҷаҳои таҳқиқоти рисолаи илмӣ ба он хотир эътимодноканд, ки онҳо дар асоси таҳлили санадҳои меъёрии ҳуқуқии байналмилалӣ, Конститутсияи ҚТ, КҶ ҚТ, КМҶ ҚТ, Концепсияи сиёсати ҳуқуқӣ, қарорҳои Пленуми Суди Олӣ ба даст омадаанд.

**Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ.** Мавзӯ ва мазмуни таҳқиқот ба шиносномаи ихтисоси 12.00.08 – Ҳуқуқи ҷиноятӣ ва криминология; ҳуқуқи иҷроӣ қазои ҷиноятӣ, ки бо қарори Раёсати Комиссияи

олии аттестатсионии назди Президенти ҚТ аз 30 сентябри соли 2021, таҳти №7 тасдиқ шудааст, мувофиқ мебошад.

**Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот.** Саҳми шахсии довталаби дарёфти дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот бо он муайян мегардад, ки натиҷаҳои илмии таҳқиқот, аз ҷумла хулосаҳои назариявӣ, таклифу пешниҳодҳо ва нуктаҳои илмие, ки ба ҳимоя пешниҳод карда мешаванд, метавонанд дар рушди минбаъдаи қонунгузорию ҷиноятӣ ва амалияи татбиқи он аз ҷониби кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ саҳми назаррас дошта бошанд.

**Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия.** Диссертатсия дар кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат бо коррупсияи факултети ҳуқуқшиносии ДМТ омода гардида, дар ҷаласаҳои кафедра мавриди муҳокима қарор гирифтааст. Муқаррароти асосӣ ва хулосаҳои диссертатсия дар мақолаҳои муаллиф, дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти ҚТ ва дигар маҷаллаву маҷмӯаҳо ба нашр расидаанд. Оид ба мавзӯи таҳқиқоти диссертатсионӣ унвонҷӯ дар чандин семинар, конференсияҳои илмӣ-назариявӣ ва илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ бо маърузаҳо баромад намудааст. Чунончи:

– конференсияи байналмилалии илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи «Ҳуқуқи инсон: дирӯз ва имрӯз» – маъруза дар мавзӯи «Мавқеъ ва аҳамияти татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ вобаста ба ҳимояи ҳуқуқи инсон дар меъёрҳои Қисми умумии КҚ ҚТ» (Душанбе, 2022);

– конференсияи байналмилалии илмию амалӣ дар мавзӯи «Национальная правовая система Республики Таджикистан и стран СНГ: Анализ тенденций и перспектив развития» – маъруза дар мавзӯи «Ҷавобгарии фардӣ – принсипи ҳуқуқи ҷиноятӣ байналмилалӣ» (Душанбе, 2022);

– конференсияи байналмилалии илмӣ-амалиявӣ дар мавзӯи «Чтение Ломоносов 13» бахшида ба 115 солагии академик Бобочон Ғафуров (28-29 апрели 2023) – маъруза дар мавзӯи «Татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар вазифаҳои қонунгузорию ҷиноятӣ Тоҷикистон» (Душанбе, 2023);

– конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию назариявӣ ҳайати устодону кормандон ва донишҷуёни ДМТ бахшида ба «75 солагии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон», «115 солагии академик Бобочон Ғафуров», «Соли 2023 – Соли забони русӣ» ва «Соли 2025 – Соли байналмилалӣ ҳифзи пирияхҳо» – маъруза дар мавзӯи «Таҳлили мафҳум ва намудҳои алоҳидаи ҷиноятҳои байналмилалӣ» (Душанбе, 2023).

**Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия.** Доир ба мавзӯи диссертатсия ва моҳияти он унвонҷӯ 16 мақолаҳои илмӣ, аз ҷумла, 11 адади онҳо дар маҷаллаҳои тақризшавандаи тавсиянамудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти ҶТ ва 5 мақола дар нашрияҳои дигар бо забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба таъб расонидааст.

**Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия.** Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар ҳаҷми ба талаботи дахлдори Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти ҶТ мувофиқбуда, иҷро гардидааст. Сохтори диссертатсия бо мақсаду вазифаҳои таҳқиқот муайян карда мешавад. Рисолаи мазкур аз номгӯйи ихтисораҳо ва (ё) аломатҳои шартӣ, муқаддима, ду боб, панҷ зербоб, хулосаву тавсияҳо ва рӯйхати адабиёт (маъхазҳо) иборат мебошад. Ҳаҷми умумии диссертатсия 193 саҳифаро ташкил медиҳад.



# **БОБИ 1. ТАВСИФИ УМУМИИ МЕЪЁРҲО ВА ПРИНСИПҲОИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ВА ТАЪСИРИ ОНҲО БА РУШДИ ҲУҚУҚИ ЧИНОЯТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

## **1.1. Табиати ҳуқуқии меъёрҳо ва принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва мавқеи онҳо дар низоми ҳуқуқи Тоҷикистон**

Аз рӯзҳои аввали ба даст овардани истиқлолият ва ташкили давлати ҳуқуқбунёд дар ҶТ чараёнҳои ташаккул ва такмили қонунгузори миллӣ бо назардошти талаботи санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ оғоз ёфт. Вобаста ба ин, мафкураи нави сиёсӣ пойдор гардид, ки ҳамчун асоси фаъолияти берунӣ ва дохилӣ – эътирофи бартарияти ҳуқуқи байналмилалиро муайян намуда, дар баланд бардоштани нақши он дар низоми қонунгузори миллӣ мусоидат кард. Бо мурури замон қонунгузори Тоҷикистон хусусиятҳои ҳуқуқи байналмилалиро дар худ касб намуда, дар он меъёрҳо ва принципҳои умумиэътирофшуда мустаҳкам гардида, шартномаҳои байналмилалии нав ва қаблан аз тарафи ИҶШС имзонашуда, мавриди татбиқ қарор дода мешаванд.

Тоҷикистон баъди ба даст овардани истиқлолият чун узви ҷомеаи ҷаҳонӣ барои таъмини ҳуқуқи озодиҳои фитрии инсонро шаҳрванд ба бисёре аз ин санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ оиди хариду фуруши одамон аъзо шуда, меъёрҳои қисми зиёди онҳоро дар қонунгузори миллӣ имплементатсия намуда, ба як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз ҷумла ба қонунгузори ҷиноятӣ тағйиру иловаҳо ворид намудааст<sup>33</sup>.

Ҳуқуқи байналмилалӣ низоми ҳуқуқии мураккаб ва ба худ ҳосе мебошад, ки таъсири он ба низомҳои ҳуқуқии миллӣ доимо меафзояд. Дар институтҳо ва принципҳои ҳуқуқи байналмилӣ аз ибтидо ғояҳои умумидемократӣ мустаҳкам гардидаанд, ки асоси онҳоро Ҳимояи манфиатҳои тамоми башарият ташкил медиҳад.

---

<sup>33</sup> Ниг.: Сафарзода А.И. Баъзе масъалаҳои имплементатсияи меъёрҳои санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ оид мубориза алайҳи хариду фуруши одамон дар қонунгузори ҷиноятӣ Тоҷикистон // Қонунгузорӣ. – 2015. – №1 (33). – С. 56.

А.А. Моисеев дар асоси таҳлили конституцияҳои кишварҳои хориҷӣ ба хулоса меояд, ки аксарияти қонунҳои асосӣ ё конституцияҳои давлатҳо бартаъриқи принсипҳо ва меъёрҳои умумиэътирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ ва шартномаҳои байналмилалиро нисбат ба меъёрҳои ҳуқуқи дохилидавлатӣ эътироф мекунанд<sup>34</sup>. Масалан: дар конституцияҳои Австрия, Олмон, Лаҳистон, Россия, Туркия, Швейтсария, Шветсия, Эстония ва Ҷопон бартаъриқи ҳуқуқи байналмилалӣ нисбат ба ҳуқуқи миллӣ зикр шудааст<sup>35</sup>.

Тибқи қ. 3, м. 10 Конституцияи ҚТ санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, қисми таркибии низоми ҳуқуқии ҷумҳуриро ташкил медиҳанд. Аз ин муқаррароти Конституцияи ҚТ бармеояд, ки меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ аз тарафи Тоҷикистон ба таври дахлдор эътирофнашуда, ба низоми ҳуқуқи ҚТ дохил намебошанд. Сухан дар хусуси шартномаҳои байналмилалӣ меравад, ки нисбати онҳо ҚТ розигии худро изҳор накардааст<sup>36</sup>.

Муаллифони тафсири илмию оммавии Конституцияи ҚТ қайд менамоянд, ки «ҚТ узви созишномаҳои бисёртарафаи байналмилалӣ мебошад, ки дар сатҳи СММ, ИДМ ва дигар ташкилотҳои байналмилалӣ ба имзо расидаанд. Тоҷикистон инчунин бо давлатҳои алоҳида низ созишномаҳои дутарафа ба имзо расонидааст. Масалан, ҚТ узви паймонҳои СММ доир ба ҳуқуқи гражданин ва сиёсӣ, оид ба ҳуқуқи иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва ғайра мебошад»<sup>37</sup>. Бо ин гуфтаҳо, муаллифони тафсир ба он ишора доранд, ки дар қ. 3, м. 10 Конституцияи ҚТ сухан дар хусуси ҳамон санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ меравад, ки Тоҷикистон узви онҳо мебошад.

Дар тақвияти гуфтаҳои боло, муаллифони тафсири ҚТ ҚТ қайд менамоянд, ки «дар баробари Конституция асоси дигари Кодекси ҷиноятиро принсипи меъёрҳои умумиэътирофшудаи ҳуқуқи байналхалқӣ низ ташкил

---

<sup>34</sup> Ниг.: Моисеев А.А. Суверенитет государства в международном праве. – М., 2009. – С. 56.

<sup>35</sup> Ниг.: Конституции государств Европы: сборник. – М., 2001. – С. 23.

<sup>36</sup> Ниг.: Хамидова М.Ф. Правовые последствия присоединения Таджикистана к Статуту Международного уголовного суда: дис. ... канд. юрид. наук. – СПб., 2017. – С. 63.

<sup>37</sup> Тафсири илмию оммавии Конституцияи (Сарқонуни) ҚТ. – Душанбе: «Шарқи озод», 2009. – С. 15.

медиханд. Ин меъёр аз талаботи қ. 3, м. 10 Конституцияи ҚТ бармеояд. Илова ба ин, онҳо нисбат ба ҳуқуқи дохилидавлатӣ бартарӣ доранд. Дар асоси Конституция агар қонунҳои ҷумҳурӣ ба санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофшуда мутобиқат накунад, меъёрҳои санадҳои байналмилалӣ амал мекунад (қ. 3, м. 10). Яъне, ҚЧ ҚТ тобеъ ва мутобиқи санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ мебошад. Ин ҷо сухан дар хусуси он санадҳои байналмилалӣ меравад, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст...»<sup>38</sup>.

Тавре муҳаққиқи тоҷик А.И. Сафарзода қайд менамояд «масъалаи имплементатсияи санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ба қонунгузорию миллию яке аз масъалаҳои муҳим мебошад. Чунки бо эътироф намудани санадҳои байналмилалӣ давлат муваззаф мегардад, меъёрҳои онро дар қонунгузорию миллию худ имплементатсия намояд. Иҷро накардани ин амал боиси кошта гардидани обрӯ ва эътибори давлат дар сатҳи байналмилалӣ гардида, эҳтимоли татбиқи мучозотҳои гуногун нисбати он аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ зиёд мегардад»<sup>39</sup>.

Дар замони имрӯза ҳуқуқи байналмилалӣ ба сифати ҳуқуқи «намунавӣ» хизмат мекунад, ки дар заминаи он қонунгузорию дохилидавлатӣ ташаккул меёбад. Дар робита ба ин, бо назардошти асосҳои адолат ва раҳмдилӣ, баҳодиҳии объективӣ хубу бад ва дигар ғояҳои арзишманди инсонӣ бояд мазмун ва аҳамияти ҳақиқии ҳуқуқи ҷинойтӣ барқарор карда шавад.

Қобили зикр аст, ки ба низоми ҳуқуқи миллию шомил шудани меъёрҳо ва принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ – ҷараёни объективӣ ва асоснок мебошад<sup>40</sup>.

Чунончӣ, яке аз принципҳои фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ дар ҚТ – бартарияти меъёрҳои санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон

---

<sup>38</sup> Тафсири ба Кодекси ҷинойтии ҚТ / Мухаррири масъул Х.Х. Шарипов. – Душанбе: «Глобус», 2005. – С. 9.

<sup>39</sup> Сафарзода А.И. Баъзе масъалаҳои имплементатсияи меъёрҳои санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ оид муҳориба алайҳи хариду фуруши одамон дар қонунгузорию ҷинойтии Тоҷикистон // Қонунгузорӣ. – 2015. – №1 (33). – С. 57.

<sup>40</sup> Ниг.: Каланда В.А. О трансформации норм международного права в правовую систему Российской Федерации (конституционно-правовой анализ) // Московский журнал международного права (МЖМП). – 1994. – №3. – С. 48.

онҳоро эътироф кардааст, нисбат ба қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунӣ мебошад<sup>41</sup>.

Муқаррароти ишорашуда барои қонунгузории даврони соҳибистиклолӣ нав буда, зарурати унификатсия ва мутобиқгардонии меъёрҳои қонунгузории ҷинойтии ҚТ ва меъёрҳои санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофнамудаи Тоҷикистонро ба миён меорад. Таҳқиқи ин масъалаҳо дар доираи ҳамин рисолаи илмӣ дар ҳалли баъзе проблемаҳо, ки бо мутобиқгардонии меъёрҳои ҳуқуқи ҷинойтии Тоҷикистон ба меъёрҳо ва принципҳои умумиэътирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ алоқаманд мебошанд, мусоидат менамояд.

Ба низоми ҳуқуқии кишвар шомил намудани меъёрҳо ва принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ҳамчунин, ба он мақсад анҷом дода мешавад, ки ба ин васила, муқаррароти онҳо сифат ва хусусияти нави ҳуқуқии амалро касб менамоянд. Бо ин роҳ, Конститутсияи ҚТ тамоми мақомоти ҳокимияти давлатиро барои риоя намудани ин меъёрҳо ва принципҳо вазифадор менамояд. Кафолатҳои конститутсионии риояи меъёрҳо ва принципҳои умумиэътирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ тавре, ки инро принциби иҷроӣ бовиҷдононаи уҳдадорӣҳои байналмилалӣ талаб мекунад, ташкил карда мешаванд.

Муқаррароти Конститутсияи ҚТ дар хусуси қисми таркибии низоми ҳуқуқии ҷумҳуриро ташкил додани санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ (қ. 3, м. 10 Конститутсияи ҚТ), дар назди назарияи ҳуқуқи ҷинойтӣ, қонунгузорӣ ва амалияи татбиқи он, вазифаи муқаррар намудани нигоҳи навро ба мавқеъ ва нақши меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқи ҷинойтии дохилидавлатӣ қарор медиҳад. Бояд эътироф намуд, ки ин принциби конститутсионӣ дар назарияи ҳуқуқи ҷинойтӣ то охир азҳуд ва инкишоф наёфта, ба таври дақиқ ва кофӣ татбиқ намешавад. Таҷрибаи ҳуқуқтатбиқнамоӣ на ҳама вақт дар қабул ва татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ба мисли меъёрҳои қонунгузории миллий муносибат мекунад.

---

<sup>41</sup> Қонуни ҚТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» аз 30 майи соли 2017, таҳти №1414 // Маҳзани мутамаккази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 05.06.2022).

Дар хусуси татбиқи меъёрҳо ва принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва шартномаҳои байналмилалӣ ҳангоми баррасии парвандаҳои граждани ва ҷинояти аз тарафи судҳои салоҳияти умумӣ Пленуми Суди Олии ҚТ тавзеҳоти дахлдор додааст.

Чунончӣ, тибқи қарори Пленуми Суди Олии ҚТ «Санадҳои ҳуқуқи байналмилалии аз ҷониби ҚТ эътирофгардида қисми таркибии низоми ҳуқуқи ҷумҳуриро ташкил медиҳанд ва дар сурати мутобиқат нақардани қонунҳои ҷумҳурӣ ба санадҳои ҳуқуқи байналмилалии эътирофшуда, меъёрҳои санадҳои байналмилалӣ амал мекунанд. Судҳо бояд дар назар дошта бошанд, ки ба масъалаҳои мубориза бар зидди терроризм ба ғайр аз меъёрҳои дахлдори КҚ ҚТ, инчунин Конвенсияи байналмилалии СММ «Дар бораи мубориза бо терроризми бомбавӣ» аз 15 декабри соли 1997, Конвенсия «Оид ба мубориза бо амалиётҳои ғайриқонуние, ки бар зидди амнияти авиатсияи шаҳрвандӣ равона шудааст» аз 23 сентябри соли 1971, Конвенсия «Дар бораи пешгирӣ ва ҷазои ҷинояти ба муқобили ашхосе, ки дорои ҳимояи байналхалқӣ мебошанд, аз он ҷумла, агентҳои дипломатӣ» аз 14 декабри соли 1973, ... ки асосҳои мубориза бар зидди терроризмро муайян мекунанду ҳангоми баррасии парвандаҳои категорияҳои мазкур бояд ба роҳбарӣ гирифта шаванд, бахшида шудааст»<sup>42</sup>.

Аз таҳлили тавзеҳоти болозикри Пленуми Суди Олиӣ бармеояд, ки дар он ба судҳои умумӣ вобаста ба се масъалаи муҳим роҳнамоӣ карда шудааст: 1) мавқеи санадҳои ҳуқуқи байналмилалии аз ҷониби ҚТ эътирофгардида дар низоми ҳуқуқи кишвар; 2) бартарияти санадҳои ҳуқуқи байналмилалии эътирофшуда нисбат ба қонунҳои ҷумҳурӣ; 3) дар соҳаи мубориза бар зидди терроризм дар баробари меъёрҳои КҚ ҚТ, инчунин татбиқ намудани санадҳои ҳуқуқи байналмилалии дар ин самт амалкунанда.

Дар қарори дигари худ, Пленуми Суди Олии ҚТ доир ба зарурати татбиқи санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва мавқеи онҳо дар низоми ҳуқуқи ҚТ чунин ишора менамояд: «Судҳо бояд дар назар дошта бошанд, ки

---

<sup>42</sup> Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ аз 2 октябри соли 2003, таҳти №15 «Дар бораи тақмили минбаъдаи фаъолияти судӣ дар партави тағйири иловаҳое, ки ба Конститутсияи (Сарқонуни) ҚТ ворид гардидаанд [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: [www.sud.tj](http://www.sud.tj) (санаи муруҷиат: 05.06.2022).

мутобиқи м. 10 Конститутсияи ҚТ дар баробари санадҳои ҳуқуқии ҚТ санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, қисми таркибии низоми ҳуқуқии ҚТ-ро ташкил медиҳанд. Аз ҷумла, ҚТ «Конвенсия оид ба ҳуқуқи кӯдак» аз 20 ноябри соли 1989, «Протоколи иловагӣ ба Конвенсия оид ба ҳуқуқи кӯдак, ки ба иштироки кӯдакон дар муноқишаҳои низомӣ дахл дорад» аз 25 майи соли 2000, «Протоколи иловагӣ ба Конвенсия оиди ҳуқуқҳои кӯдак, ки ба хариду фурӯши кӯдакон, фоҳишагии кӯдакона ва порнографияи кӯдакона дахл дорад» аз 25 майи соли 2000-умро эътироф намудааст, ки меъёрҳои алоҳидаи онҳо вазъи ҳуқуқии ноболиғонро муайян мекунанд»<sup>43</sup>.

Бо чунин тавзеҳот Пленуми Суди Олӣ аввалан дар хусуси мавқеи санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофкардаи Тоҷикистон тибқи Конститутсияи ҚТ ва дуюм оид ба мавҷудияти чунин санадҳо дар соҳаи ҳифзи ҳуқуқи кӯдак ба судҳои умумӣ роҳнамоӣ менамояд.

Дар ҷойи дигар, Пленуми Суди Олии ҚТ ҳангоми ишора намудани асосҳои ҳуқуқии манъи экстремизм дар баробари санадҳои меъёрии ҳуқуқии дохилидавлатӣ, ба санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ низ ишора менамояд: «Судҳо бояд дар назар дошта бошанд, ки бо назардошти хусусияту дараҷаи хавфнокии ҷамъиятиашон тибқи моддаи 8 Конститутсияи ҚТ ва Қонуни ҚТ «Дар бораи мубориза бар зидди экстремизм (ифротгароӣ)» аз 8 декабри соли 2003 ва Конвенсияи байналмилалӣ «Оид ба рафъи тамоми шаклҳои таъбири наҷодӣ» аз 21 декабри соли 1965, Конвенсияи СММ зидди ҷинояткориҳои муташаккили трансмиллӣ аз 15 ноябри соли 2000 таъсис ва фаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ҳизбҳои сиёсӣ, ки наҷодпарастӣ, миллатгароӣ, хусумат, бадбинии иҷтимоӣ ва мазҳабиро тарғиб мекунанд ва ё барои бо зӯрӣ

---

<sup>43</sup> Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ аз 22 декабри соли 2006, таҳти №10 «Дар бораи ворид намудани тағйироту иловаҳо ба Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ аз 12 декабри соли 2002, таҳти №6 «Дар бораи таҷрибаи судии баррасии парвандаҳо оиди ҷиноятҳои ноболиғон» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: [www.sud.tj](http://www.sud.tj) (санаи мурочиат: 05.06.2022).

сарнагун кардани сохтори конститутсионӣ ва ташкили гурӯҳҳои мусаллахро даъват менамоянд, манъ аст»<sup>44</sup>.

Дар доираи ин тавзеҳот Пленуми Суди Олӣ ба диққати судҳои умумӣ мерасонад, ки таъсис ва фаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ҳизбҳои сиёсӣ, ки наҷодпарастӣ, миллатгароӣ, хусумат, бадбинии иҷтимоӣ ва мазаҳабиро тарғиб мекунанд ва ё барои бо зӯрӣ сарнагун кардани сохтори конститутсионӣ ва ташкили гурӯҳҳои мусаллахро даъват менамоянд, дар баробари қонунгузорию дохилидавлатӣ, инчунин бо санадҳои алоҳидаи байналмилалӣ эътирофкардаи Тоҷикистон манъ карда шудааст. Яъне, судҳои умумӣ метавонанд, ки ҳамчун асоси манъ будани таъсиси чунин ташкилотҳо дар баробари Конститутсия ва қонунҳои ҷумҳурӣ, ҳамчунин ба ин санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ишора намоянд.

Доир ба масъалаи татбиқи муқаррароти санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ дар санадҳои меъёрии ҳуқуқии ҚТ дар Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ низ қайд гардидааст: «Тибқи талаботи м.м. 18, 21, 32, 38 ва 39-и Конститутсияи ҚТ давлат ҳифзи судӣ ва ҷуброни зарарро барои ҷабрдида қафолат медиҳад. Товони зарари моддӣ ва маънавӣ, ки шахс дар натиҷаи амали ғайриқонунии мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ҳизбҳои сиёсӣ ва ё шахсони алоҳида мебинад мувофиқи қонун аз ҳисоби онҳо руёнида мешавад. Ҳар кас ҳуқуқ ба зиндагӣ, ҳуқуқи ҳифзи саломатӣ дорад ва ҳар шахс дар пиронсолӣ, ҳангоми беморӣ, маъҷубӣ, гум кардани қобилияти қор, маҳрум шудан аз сарпараст ва мавридҳои дигаре, ки қонун муайян кардааст, қафолати таъмини иҷтимоӣ дорад. Меъёрҳои дар боло овардашуда, дар Эъломияи умумии ҳуқуқи башар (соли 1948), Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ (соли 1966) ва дигар санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, эълон карда шудаанд»<sup>45</sup>.

---

<sup>44</sup> Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ аз 31 августи соли 2007, таҳти №7 «Дар бораи таҷрибаи баррасии парвандаҳои ҷиноятӣ марбут ба ташкилотҳои экстремистӣ (ифротгароӣ)» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: [www.sud.tj](http://www.sud.tj) (санаи мурочиат: 05.06.2022).

<sup>45</sup> Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ аз 14 июни соли 2013, таҳти №3 «Дар бораи аз ҷониби судҳо татбиқи намудани қонунҳое, ки муносибатҳоро оид ба ўҳдадорихо вобаста ба расонидани зарар ба ҳаёт ё саломатии

Дар ин тавзеҳоти Пленуми Суди Олӣ ба ҳуқуқҳои конституционии инсон ишора намуда, ҳамзамон дар хусуси мустаҳкам шудани чунин ҳуқуқҳо дар санадҳои ҳуқуқии байналмилалии дахлдор ёдовар мешавад ва ба ин васила, тавачҷуҳи судҳои умумиро ба аҳаммияти иҷрои уҳдадориҳои байналмилалии ҚТ ҷиҳати кафолати таъмини ҳифзи ҳуқуқҳои зикршуда ҷалб менамояд.

Дар ин робита, бо татбиқи меъёрҳои ҳуқуқии байналмилалӣ нуктаи назари Н.Ф. Кузнецова ҷолиби диққат мебошад, ки тибқи он «механизми татбиқи меъёрҳои ҳуқуқии ҷиноятии байналмилалӣ ба қонунгузориҳои милли аз намуди ин меъёрҳо вобастагӣ дорад. Дар илми ҳуқуқии байналмилалӣ онҳоро ба ду намуд ҷудо мекунанд: худичрошаванда ва худичронашаванда. Меъёрҳои худичрошавандаи байналмилалӣ санадҳои татбиқномаи талаб намекунанд ва бевосита татбиқ карда мешаванд. Барои ба қувваи амал даромадани меъёрҳои худичронашаванда тасдиқ (ратификация) ва қабули санадҳои дохилидавлатӣ талаб карда мешавад. Оид ба тартиби мавриди амал қарор додани шартномаҳои байналмилалӣ бевосита дар ҳуди чунин шартномаҳо қайд карда мешавад»<sup>46</sup>.

Ба сифати мисоли меъёри худичронашаванда, меъёри м. 50 Паймони байналҳалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ баромад мекунад, ки тибқи он: «Ҳама гуна таблиғоти ҷанг бояд бо қонун манъ карда шавад» . Яъне, барои иҷрои ин меъёри байналмилалӣ бояд дар қонунгузориҳои дохилӣ таблиғоти ҷанг манъ карда шавад. Чунончӣ, дар м.м. 395 ва 396 КҶ ҚТ ҷанги таҷовузкорона ва даъвати умумӣ ба он манъ карда шудааст.

Аҳаммияти муҳимро дар татбиқи меъёрҳои ҳуқуқии байналмилалӣ аз тарафи судҳои умумӣ қарори Пленуми Суди Олии ҚТ аз 18 ноябри соли 2013, №9 «Дар бораи аз ҷониби судҳо татбиқ намудани санадҳои ҳуқуқии байналмилалие, ки аз тарафи Тоҷикистон эътироф гардидаанд» касб менамояд, ки бандҳои 7-15-и он бевосита ба татбиқи санадҳои ҳуқуқии

---

шахрванд ба танзим мебароранд» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: [www.sud.tj](http://www.sud.tj) (санаи мурочиат: 05.06.2022).

<sup>46</sup> Взаимодействие международного и сравнительного уголовного права / под ред. Н.Ф. Кузнецовой, В.С. Комиссарова. – М., 2009. – С. 53.



байналмилалии самти ҷиноятӣ равона гардидааст. Ҷунонҷӣ, тибқи банди 7 қарори мазкур «Шартномаҳои байналмилалӣ, ки меъёрҳои он аломатҳои таркиби кирдори ҷинояти мушаххасро муқаррар менамояд, наметавонанд аз ҷониби суд, судяҳо ва мақомоти пешбурди таъқиби ҷиноятӣ бевосита татбиқ карда шаванд, зеро дар шартномаҳои мазкур уҳдадории давлат оид ба таъмини иҷрои муқаррароти ин шартномаҳо бо роҳи дар қонунгузории дохилидавлатӣ муайян кардани таркиби ҷиноятҳои мушаххас бевосита пешбинӣ шудааст. Масалан, Конвенсияи ягона оид ба воситаҳои нашъадор аз соли 1961, Конвенсияи байналмилалӣ дар бораи мубориза бар зидди ғасби гаравгонгирӣ аз соли 1979, Конвенсия дар бораи мубориза бар зидди гаравгонгирии ғайриқонунии киштиҳои ҳавоӣ аз 16 декабри соли 1970 ва ғайра.

Аз мазмуни муқаррароти м. 11 КҶ ҚТ бармеояд, ки асоси ҷавобгарию ҷиноятӣ содир намудани кирдоре мебошад, ки дорои тамоми аломатҳои таркиби ҷинояти дар ҳамин Кодекс пешбинӣ гардидааст. Бинобар ин, шартномаҳои байналмилалӣ, ки аломатҳои таркиби ҷиноятро пешбинӣ намудаанд, аз тарафи суд, судяҳо ва мақомоти пешбурди таъқиби ҷиноятӣ бояд ҳамон вақт татбиқ гарданд, ки агар меъёрҳои КҶ бевосита зарурияти татбиқи шартномаҳои байналмилалии ҚТ-ро пешбинӣ намуда бошанд. Масалан, м. 397 КҶ (истеҳсол ё паҳн намудани яроқи қатли ом) ва моддаи 405 КҶ (дигар қонуншиканиҳои меъёри байналмилалии ҳуқуқи башар)»<sup>47</sup>.

Аз таҳлили қ. 7 қарори мазкур бармеояд, ки шартномаҳои байналмилалие, ки аломатҳои таркиби кирдори ҷинояти мушаххасро муқаррар менамоянд, аз ҷониби суд, судяҳо ва мақомоти пешбурди таъқиби ҷиноятӣ бевосита татбиқ шуда наметавонанд, чунки дар ҳуди ҳамин шартномаҳо уҳдадории давлат оид ба таъмини иҷрои онҳо бо роҳи дар қонунгузории дохилидавлатӣ муайян кардани таркиби ҷиноятҳои мушаххас бевосита пешбинӣ шудааст. Яъне, судҳо дар ҳолате муқаррароти шартномаҳои байналмилалиро дар робита ба аломатҳои таркиби кирдори

---

<sup>47</sup> Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ аз 18 ноябри соли 2013, таҳти №9 «Дар бораи аз ҷониби судҳо татбиқ намудани санадҳои ҳуқуқи байналмилалие, ки аз тарафи Тоҷикистон эътироф гардидаанд» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: [www.sud.tj](http://www.sud.tj) (санаи муроҷиат: 05.06.2022).

чинояти мушаххас татбиқ карда метавонанд, ки барои чунин кирдорҳо дар КҶ ҚТ таркиби чиноят пешбинӣ шуда бошад. Дар робита ба ин, қайд менамоем, ки мутобиқи м. 18 Конвенсияи Вена «Дар бораи ҳуқуқи шартномаҳои байналмилалӣ» «давлат бояд аз иҷрои амалҳое, ки шартномаро аз объект ва мақсад маҳрум менамоянд, худдорӣ намояд, яъне агар давлат шартномаро зери шарти тасдиқнамоӣ имзо карда бошад, пас он танҳо пас аз тасдиқнамоӣ ва ворид кардани муқаррароти дахлдор ба қонунгузориҳои дохилидавлатӣ барои ин давлат ҳатмӣ мегардад» .

Дар қ. 8 қарори Пленуми Суди Олӣ муқаррар шудааст, ки «Мувофиқи талаботи қ. 4, м. 14 КҶ ҷавобгарии чиноятии намояндагони дипломатии давлатҳои хориҷӣ ва шахрвандони дигари дорои масуният дар ҳолати аз ҷониби онҳо содир шудани чиноят дар ҳудуди ҚТ дар асоси санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, аз ҷумла тибқи Конвенсия дар бораи имтиёз ва масунияти СММ аз 13 феввали соли 1946, Конвенсия дар бораи имтиёз ва масунияти муассисаҳои махсусгардонидашуда аз соли 1947, Конвенсияи Вена дар бораи муносибатҳои дипломатӣ аз 19 апрели соли 1961, Конвенсияи Вена дар бораи муносибатҳои консулӣ аз 24 апрели соли 1963 ва дигарҳо ҳал карда мешавад.

Ба доираи шахсони дорои масуният сардорони намояндагии дипломатӣ, аъзоёни намояндагӣ, ки дараҷаи мартабаи дипломатӣ доранд, аъзоёни оилаҳои онҳо, ки агар шахрвандони давлати ҳузурдошта набошанд, дохил мешаванд.

Ба доираи шахсони дигари дорои масуният бошад, аз ҷумла, сарварони давлат, ҳукумат, роҳбарони идораҳои корҳои сиёсати хориҷии давлат, аъзоёни ҳайати шахсии намояндагии давлатӣ, ки хизматрасонии маъмурӣ-техникии намояндагиро ба амал мебароранд, аъзоёни оилаҳои онҳо, ки якҷоя бо шахсони мазкур зиндагӣ мекунанд, агар онҳо шахрванди давлате, ки дар он ҷо ҳузур доранд, набошанд ё муқимӣ дар он ҷо зиндагӣ накунанд ва дигар

шахсоне, ки дорои масуният мебошанд тибқи санадҳои ҳуқуқии байналмилалии ҚТ дохил мешаванд»<sup>48</sup>.

Таҳлили қ. 8 қарори Пленуми Суди Олӣ нишон медиҳад, ки ҷавобгарии ҷиноятии намояндагони дипломатии давлатҳои хориҷӣ ва шахрвандони дигари дорои масуният дар ҳолати аз ҷониби онҳо содир шудани ҷиноят дар ҳудуди ҚТ дар асоси санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, аз ҷумла тибқи Конвенсия дар бораи имтиёз ва масунияти СММ аз 13 феввали соли 1946, Конвенсия дар бораи имтиёз ва масунияти муассисаҳои махсусгардонидашуда аз соли 1947, Конвенсияи Вена дар бораи муносибатҳои дипломатӣ аз 19 апрели соли 1961, Конвенсияи Вена дар бораи муносибатҳои консулӣ аз 24 апрели соли 1963 ва дигар санадҳои ҳуқуқии байналмилалии аз тарафи Тоҷикистон эътирофшуда ҳал карда мешавад. Яъне, судҳо ҳангоми баррасии парвандаҳои ҷиноятии намояндагони дипломатии давлатҳои хориҷӣ ва шахрвандони дигари дорои масуният бояд муқаррароти санадҳои ҳуқуқии байналмилалии зикршударо ба роҳбарӣ гиранд.

Дар қ. 9 қарори Пленуми Суди Олӣ ба судҳои умумӣ ҳушдор медиҳад, ки «Мавриди ба амал баровардани адолати судӣ суд, судяҳо бояд дар назар дошта бошанд, ки мутобиқи мазмуни моддаҳои 351-352 ва 376 Кодекси муҳофизатии граждани ҚТ, м.м. 372, 376 ва 412 КМҚ ҚТ аз тарафи суд нодуруст татбиқ кардани меъёрҳои санадҳои ҳуқуқии байналмилалии ҚТ боиси бекор кардан ё тағйир додани санадҳои судӣ мегардад. Татбиқи нодурусти меъёрҳои санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ дар ҳолате ҷой дошта метавонад, ки агар суд меъёрҳои санадҳои ҳуқуқии байналмилалиеро, ки бояд татбиқ гардад, татбиқ накарда бошад, ё меъёрҳои санадҳои ҳуқуқии байналмилалиеро татбиқ намуда бошад, ки набояд татбиқ гардад ё суд

---

<sup>48</sup> Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ аз 18 ноябри соли 2013, таҳти №9 «Дар бораи аз ҷониби судҳо татбиқ намудани санадҳои ҳуқуқии байналмилалие, ки аз тарафи Тоҷикистон эътироф гардидаанд» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: [www.sud.tj](http://www.sud.tj) (санаи муруҷиат: 05.06.2022).

меъёрҳои санадҳои ҳуқуқии байналмилалиро нодуруст маънидод карда бошад»<sup>49</sup>.

Аз таҳлили ин қисми қарор бармеояд, ки аз тарафи суд нодуруст татбиқ кардани меъёрҳои санадҳои ҳуқуқии байналмилалии ҚТ боиси бекор кардан ё тағйир додани санадҳои судӣ мегардад. Зимнан нодуруст татбиқ кардан дар интихоби нодурусти санади байналмилалии татбиқшаванда ва ё нодуруст маънидод кардани он ифода меёбад.

Дар қисмҳои 10 ва 11 қарори Пленуми Суди Олӣ тазаккур медиҳад, ки «Ҳангоми ба амал баровардани адолати судӣ суд, судяҳо бояд дар назар дошта бошанд, ки моддаи 8 Эълумияи умумии ҳуқуқи башар аз 10 декабри соли 1948 муқаррар намудааст, ки ҳар як инсон дар сурати поймол гардидани ҳуқуқҳои асосии ӯ, ки бо Конститутсия ё қонун пешбинӣ шудаанд, барои барқарорсозии пурраи онҳо аз тарафи судҳои босалоҳияти миллӣ ҳақ дорад.

Тибқи м. 10 Эълумияи умумии ҳуқуқи башар ҳар як инсон барои муайян намудани ҳуқуқу уҳдадорихояш ва муқаррар кардани асоснокии айбномаи ҷиноятӣ, ки ба ӯ эълон карда шудааст, ба таври баробарии комил ҳуқуқ дорад, ки парвандаи ӯ ошкоро ва бо риояи ҳамаи талаботҳои адолат аз тарафи суди мустақил ва беғараз баррасӣ шавад.

Мувофиқи талаботи қ. 2, м. 14 Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи шаҳрвандӣ ва сиёсӣ аз 16 декабри соли 1966 ҳар каси ба содир намудани ҷиноят айбдоршаванда ҳақ дорад, то вақте ки гунаҳкорию ӯ мувофиқи қонун исбот нашавад, бегуноҳ доништа шавад.

Мутобиқи қ. 3, м. 14 Паймони дар боло зикргардида ҳар кас ҳангоми баррасии ҳамагуна айбдорӣ ҷиноятӣ ба ӯ эълоншуда дар асоси баробарии пурра ба кафолатҳои зерин ҳақ дорад:

а) ба таври таъҷилӣ ва муфассал дар бораи хислат ва асоси айбе, ки ба ӯ эълон карда мешавад, ба забони барои ӯ фаҳмо хабардор карда шавад;

б) барои омодагӣ ба ҳимояи худ вақт ва имконияти кофӣ дошта бошад ва бо ҳимоятгари интихобнамудаи худ вохӯрад;

---

<sup>49</sup> Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ аз 18 ноябри соли 2013, таҳти №9 «Дар бораи аз ҷониби судҳо татбиқ намудани санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки аз тарафи Тоҷикистон эътироф гардидаанд» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: [www.sud.tj](http://www.sud.tj) (санаи муроҷиат: 05.06.2022).

в) бидуни ба таъхир андохтани муҳлат бе узри маъқул суд карда шавад;

г) дар ҳузури ҳуди ӯ суд карда шавад ва худро шахсан ё тавассути ҳимоятгари интихобкардаи худаш ҳимоя кунад; агар ӯ ҳимоятгар надошта бошад, дар бораи ин ҳуқуқ хабардор карда шавад ва дар ҳар ҳолат, вақте ки манфиатҳои адолат инро тақозо намояд, ҳимоятгари барои ӯ таъиншударо дошта бошад, ҳангоме ки ӯ маблағи кофии пардохти музди чунин ҳимоятгарро надошта бошад, дар чунин ҳолат бепул бо ҳимоятгар таъмин карда шавад;

д) шоҳидонеро, ки бар зидди ӯ баёнот медиҳанд, пурсиш намояд ё ҳақ дошта бошад, ки ин шоҳидон пурсида шаванд ва ба даъват кардан ва пурсидани шоҳидони худ бо ҳамон шароите, ки барои шоҳидони бар зидди ӯ баёнотдиҳанда мавҷуданд, ҳақ дошта бошад;

е) агар ӯ забонеро, ки дар суд истифода мешавад, нафаҳмад ё бо ин забон ҳарф назанад, бепул аз кумаки тарҷумон истифода намояд;

ё) ба додани баёнот бар зидди худ ё гунаҳкор донистани худ маҷбур карда нашавад.

Ҳангоми баррасии масъала чиҳати ба ҳабс гирифтани ӯ дар ҳабс нигоҳ доштан суд, судяҳо, мақомоти таъқиби ҷиноятӣ бояд дар назар дошта бошанд, ки мувофиқи талаботи моддаи 9-и Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи шаҳрвандӣ ва сиёсӣ ҳар як инсон ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсӣ ҳақ дорад.

Ҳеҷ кас наметавонад худсарона ба ҳабс гирифта шавад ё дар ҳабс нигоҳ дошта шавад. Ҳеҷ кас набояд аз озодӣ, ғайр аз асосҳо ва мутобиқи расмиёте, ки тавассути қонун муқаррар карда шудаанд, маҳрум карда шавад. Ба ҳар шахси ҳабсшуда ҳангоми ба ҳабс гирифтани сабабҳои ҳабси ӯ хабар дода мешавад ва таъҷилан оид ба ҳар айбе, ки ба ӯ эълон карда мешавад, хабар дода мешавад.

Ҳар як шахси бо гуноҳи ҷинояткорӣ ҳабсшуда ё боздоштгарди да ба таври таъҷилӣ ба назди судя барои дар муҳлати қобили қабул анҷом додани баррасии судӣ ё озод шудан ҳуқуқ дорад, ҳозир карда мешавад. Дар ҳабс нигоҳ доштани шахсоне, ки интизори баррасии судӣ мебошанд, набояд

қоидаи умумӣ бошад, аммо озод кардан метавонад аз пешниҳоди кафолати ҳозир шудан ба суд, ҳозир шудан ба мурофиаи судӣ дар ҳар марҳилаи дигари он ва дар сурати зарурат, ҳозир шудан барои иҷрои ҳукм вобаста бошад.

Ҳар касе, ки дар натиҷаи ба ҳабс гирифтани ӯ дар ҳабс нигоҳ доштан аз озодӣ маҳрум карда шудааст, ҳақ дорад талаб намояд, ки парвандаи ӯ аз тарафи суд баррасӣ карда шавад ва ин суд тавонад, дар бобати қонунӣ будани дастгиршавии ӯ бетаъхир қарор барорад ва агар дастгир шудани ӯ ғайриқонунӣ бошад, дар бораи озод намудани ӯ қарор қабул кунад. Ҳар касе, ки дар натиҷаи ғайриқонунӣ ба ҳабс гирифтани ӯ дар ҳабс нигоҳ доштан зарар дидааст, ба ҷуброне, ки дорои эътибори даъво мебошад, ҳақ дорад»<sup>50</sup>.

Таҳлили ин қисмҳо нишон медиҳад, ки суд, судяҳо бояд ҳангоми ба амал баровардани адолати судӣ бояд талаботи м.м. 8 ва 10 Эъломияи умумии ҳуқуқи башар ва м.м. 9 ва 14 Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи шахрвандӣ ва сиёсӣ вобаста ба ҳуқуқи ҳар як инсон ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсӣ ва ҳуқуқи айбдоршаванда ҳангоми нисбати ӯ анҷом ёфтани таъқиб, таҳқиқ ва тафтиши ҷиноятӣ ба инобат гиранд.

Тибқи қ. 12 қарори Пленум «Бояд дар назар дошт, ки маънидодкунии шартномаҳои байналмилалӣ тибқи муқаррароти м.м 31-33 Конвенсияи Вена дар бораи ҳуқуқи шартномаҳои байналмилалӣ соли 1969 ба амал бароварда мешавад»<sup>51</sup>.

Аз ин бармеояд, ки суд, судяҳо бояд шартномаҳои байналмилалиро тибқи муқаррароти м.м. 31-33 Конвенсияи Вена дар бораи ҳуқуқи шартномаҳои байналмилалӣ соли 1969 маънидод намоянд, зеро дар акси ҳол онҳо ба иштибоҳ роҳ дода, санади қабулкардаи онҳо бекор карда мешавад.

Дар қ. 13 қарори Пленум махсус қайд мегардад, ки «Суд, судяҳо ҳангоми қабули ариза ва баррасии даъвоҳои шахрвандон ва шахсони ҳуқуқии давлатҳое, ки ҚТ бо онҳо шартномаҳо оид ба расонидани ӯри ҳуқуқӣ

---

<sup>50</sup> Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ аз 18 ноябри соли 2013, таҳти №9 «Дар бораи аз ҷониби судҳо татбиқ намудани санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки аз тарафи Тоҷикистон эътироф гардидаанд» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: [www.sud.tj](http://www.sud.tj) (санаи муроҷиат: 05.06.2022).

<sup>51</sup> Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ аз 18 ноябри соли 2013, таҳти №9 «Дар бораи аз ҷониби судҳо татбиқ намудани санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки аз тарафи Тоҷикистон эътироф гардидаанд» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: [www.sud.tj](http://www.sud.tj) (санаи муроҷиат: 05.06.2022).

бастааст, бояд ба инобат гиранд, ки мутобиқи шартҳои шартномаҳо ин шахрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ дар ҳудуди ҚТ аз ҳуқуқҳои шахсӣ ва молу мулкиашон баробари шахрвандон ва шахсони ҳуқуқии ҚТ истифода бурда, метавонанд бо тартиб ва шартҳои, ки барои шахрвандон ва шахсони ҳуқуқии ҚТ муқаррар гардидааст, озодона ва беамоният ба судҳо муроҷиат намоянд. Қобилияти амалкунии ин шахрвандон мувофиқи шартҳои шартномаҳо аз рӯи қонунгузори давлате, ки шахрвандони он мебошанд, муайян карда мешавад»<sup>52</sup>.

Яъне тибқи муқаррароти ин қисм, даъвоҳои шахрвандон ва шахсони ҳуқуқии давлатҳои, ки ҚТ бо онҳо шартномаҳо оид ба расонидани ёрии ҳуқуқӣ бастааст, баробари шахрвандон ва шахсони ҳуқуқии ҚТ баррасӣ карда мешаванд ва онҳо метавонанд бо тартиб ва шартҳои, ки барои шахрвандон ва шахсони ҳуқуқии ҚТ муқаррар гардидааст, озодона ва беамоният ба судҳо муроҷиат намоянд.

Дар қ. 14 қарори Пленум муқаррар намудааст, ки «Дар ҳолатҳои зарурӣ суд, судяҳо метавонанд ба судҳои давлатҳои хориҷӣ, ки бо онҳо шартнома дар бораи расонидани ёрии ҳуқуқӣ баста шудааст, чиҳати анҷом додани амалҳои алоҳидаи муҳофизатӣ бо парвандаҳои граждани, оилавӣ, ҷиноятӣ бо супориши судӣ (супоридани хабарнома ва дигар ҳуҷҷатҳо, гирифтани баёноти тарафҳо, нишондоди шохидон, хулосаи коршиносони судӣ, азназаргузаронӣ дар маҳал ва ғайра) муроҷиат кунанд. Тартиби таҳия ва фиристодани супориш оид ба расонидани ёрии ҳуқуқӣ, инчунин иҷрои супоришҳои муассисаҳои адлияи давлатҳои хориҷӣ ба воситаи Шурои адлия ва Прокурори генералии ҚТ ба амал бароварда мешавад»<sup>53</sup>.

Аз таҳлили ин қисм маълум мегардад, ки суд, судяҳо дар ҳолатҳои зарурӣ ба судҳои давлатҳои хориҷӣ, ки бо онҳо шартнома дар бораи расонидани ёрии ҳуқуқӣ баста шудааст, чиҳати анҷом додани амалҳои

---

<sup>52</sup> Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ аз 18 ноябри соли 2013, таҳти №9 «Дар бораи аз ҷониби судҳо татбиқ намудани санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки аз тарафи Тоҷикистон эътироф гардидаанд» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: [www.sud.tj](http://www.sud.tj) (санаи муроҷиат: 05.06.2022).

<sup>53</sup> Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ аз 18 ноябри соли 2013, таҳти №9 «Дар бораи аз ҷониби судҳо татбиқ намудани санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки аз тарафи Тоҷикистон эътироф гардидаанд» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: [www.sud.tj](http://www.sud.tj) (санаи муроҷиат: 05.06.2022).

алоҳидаи мурофиавӣ аз рӯйи парвандаҳо, аз ҷумла парвандаҳои ҷиноятӣ бо супориши судӣ мурочиат карда метавонанд.

Билохира дар қ. 15 Пленум қайд менамояд, ки «Мутобиқи талаботи моддаи 398 Кодекси мурофиавии граждани ҳалномаҳои судҳои давлатҳои хориҷӣ доир ба парвандаҳои граждани, ба истиснои парвандаҳо оид ба баҳсҳои иқтисодӣ ва дигар парвандаҳои вобаста ба иҷрои фаъолияти соҳибкорӣ ё дигар фаъолияти иқтисодӣ, ҳукмҳо оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ дар қисми ҷуброни зиёне, ки дар натиҷаи ҷиноят расонида шудааст, дар ҚТ эътироф ва иҷро карда мешаванд, агар ин дар санадҳои ҳуқуқии байналмилалии эътирофнамудаи Тоҷикистон пешбинӣ гардида, барои иҷрои маҷбурӣ дар давоми се соли эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳалномаи суди давлати хориҷӣ пешниҳод карда шуда бошад»<sup>54</sup>.

Таҳлили қ. 15 қарори Пленум нишон медиҳад, ки ҳукмҳо оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ дар қисми ҷуброни зиёне, ки дар натиҷаи ҷиноят расонида шудааст, дар ҚТ эътироф ва иҷро карда мешаванд, агар ин дар санадҳои ҳуқуқии байналмилалии эътирофнамудаи Тоҷикистон пешбинӣ гардида, барои иҷрои маҷбурӣ дар давоми се соли эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳалномаи суди давлати хориҷӣ пешниҳод карда шуда бошад.

Қарорҳои баррасишудаи Пленуми Суди Олии ҚТ аз он шаҳодат медиҳад, ки санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ дар низоми ҳуқуқии кишвар ҷойгоҳи махсусро соҳиб буда, муқаррароти онҳо вобаста ба кирдорҳои ҷиноятӣ дар амалияи ҳуқуқтатбиқкунӣ дар баробари санадҳои меъёрии ҳуқуқии дохилидавлатӣ бевосита эътироф ва ба инобат гирифта мешаванд.

Мо бо андешаи Н.Ф. Кузнетсова комилан розӣ ҳастем, ки ба андешаи ӯ «институти татбиқи санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ба ҳуқуқи дохилидавлатӣ – ҳуқуқи конститутсионӣ мансуб мебошад, зеро маҳз

---

<sup>54</sup> Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ аз 18 ноябри соли 2013, таҳти №9 «Дар бораи аз ҷониби судҳо татбиқ намудани санадҳои ҳуқуқии байналмилалие, ки аз тарафи Тоҷикистон эътироф гардидаанд» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: [www.sud.tj](http://www.sud.tj) (санаи мурочиат: 05.06.2022).



конститутсияҳои давлатҳо таносуби ҳуқуқи байналмилалӣ ва миллӣ, инчунин тартиби ҳалли коллизияи байни онҳоро танзим мекунад»<sup>55</sup>.

Гарчанде қ. 3, м. 10 Конститутсияи ҚТ санадҳои ҳуқуқии байналмилалиро қисми таркибии низоми ҳуқуқии ҷумҳурӣ эътироф кардааст, вале ин модда мавқеи онҳоро дар низоми санадҳои меъёрии ҳуқуқии ҚТ муайян намекунад. Тибқи ҷумлаи дуюми қ. 3, м. 10 Конститутсияи ҚТ «Агар қонунҳои ҷумҳурӣ ба санадҳои ҳуқуқии байналмилалии эътирофшуда мутобиқат накунад, меъёрҳои санадҳои байналмилалӣ амал мекунад»<sup>56</sup>.

Аз ин муқаррарот чунин фаҳмидан мумкин аст, ки санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ танҳо нисбат ба қонунҳо бартарӣ доранд, вале маълум нест, ки кадом қонунҳо. Зеро, дар ҚТ чор намуди қонун мавҷуд аст: 1) қонунҳои бо роҳи раёипурсии умумихалқӣ қабулгардида; 2) қонунҳои конститусионӣ; 3) кодексҳо; 4) қонунҳо (одӣ).

Ба ин масъала то андозае Қонуни ҚТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ»<sup>57</sup> равшанӣ меандозад. Вале, бояд зикр намуд, ки Қонуни ҚТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» вобаста ба мавқеи санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ дар низоми санадҳои меъёрии ҳуқуқии ҚТ муқаррароти мухталиф дорад. Чунончӣ, тибқи сарҳати чоруми м. 2 Қонуни мазкур «низоми санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ – маҷмуи санадҳои қонунгузорӣ, санадҳои ҳуқуқии байналмилалие, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунӣ, ки қувваи ҳуқуқӣ, ягонагӣ, гуруҳбандӣ ва мутобиқати онҳоро таъмин мекунад». Дар ин меъёр, қонунгузор яқум санадҳои қонунгузориро номбар кардааст, ки ба он қонунҳо низ дохил мешаванд. Аз ин меъёр чунин фаҳмидан мумкин аст, ки қонунҳои ҷумҳурӣ

---

<sup>55</sup> Взаимодействие международного и сравнительного уголовного права / под ред. Н.Ф. Кузнецовой, В.С. Комиссарова. – М., 2009. – С. 43.

<sup>56</sup> Конститутсияи ҚТ аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйири иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2013 ва 22 майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе: «Ганҷ», 2016. – С. 7.

<sup>57</sup> Қонуни ҚТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» аз 30 майи соли 2017, таҳти №1414 // Махзани мутамакази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 20.07.2022).

нисбат ба санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ бартарият дорад ва он ба м. 9 Қонуни зикршуда мутобиқ намебошад.

Тибқи м. 9 Қонуни мазкур, ки низом (иерархия)-и санадҳои меъёрии ҳуқуқии ҚТ-ро муқаррар менамояд, аз лиҳози қувваи ҳуқуқӣ санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ дар ҷойи сеюм, яъне пас аз Конститутсияи ҚТ ва қонунҳои бо роҳи раёипурсии умумихалқӣ қабулгардида қарор доранд. Дар ин низом (иерархия) қонунҳои конституционӣ, кодексҳо ва қонунҳои одӣ пас аз санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, дар ҷойҳои чорум, панҷум ва шашум қарор гирифтаанд. Аз ин маълум мегардад, ки санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ нисбати Конститутсияи ҚТ ва қонунҳои бо роҳи раёипурсии умумихалқӣ қабулгардида қувваи пасттари ҳуқуқӣ ва нисбати қонунҳои конституционӣ, кодексҳо, қонунҳои одӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунӣ қувваи баландтари ҳуқуқӣ доранд.

Инчунин, тибқи қ. 1, м. 10 Қонуни ҚТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» «санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, қисми таркибии низоми ҳуқуқии ҚТ буда, пас аз интишори расмӣ мавриди амал қарор мегиранд ва бевосита амал мекунанд. Агар қонунҳои ҷумҳурӣ ба санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, мутобиқат накунад, меъёрҳои санадҳои байналмилалӣ амал мекунанд»<sup>58</sup>. Меъёри овардашуда муқаррароти қ. 3, м. 10 Конститутсияи ҚТ-ро айнан такрор намуда, дар татбиқи меъёрҳои қонунҳои дохилӣ ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ духӯрагиро ба миён меорад.

Дар робита ба ин, Н.Ф. Кузнетсова қайд менамояд, ки «Таҳлили муқаррароти конститутсияҳои давлатҳои хориҷӣ ва ФР нишон медиҳад, ки дар онҳо бартарияти меъёрҳои Конститутсия нисбат ба санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ пешбинӣ шудааст. Дар баробари ин, дар ин конститутсияҳо бартарияти санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ нисбат ба қонунҳои соҳавӣ муқаррар шудааст. Аз ин нуқтаи назар қонунҳои соҳавӣ, ки дар асоси

---

<sup>58</sup> Қонуни ҚТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» аз 30 майи соли 2017 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 20.07.2022).

Конститутсия таҳия мегарданд бояд дар як вақт ҳам ба Конститутсия ва ҳам санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ мутобиқ бошанд. Бинобар ин, ҳангоми тасдиқи шартномаҳои байналмилалӣ давлат бояд муқаррароти онро аз лиҳози мутобиқат ба қонунҳои соҳавӣ, аз ҷумла қонуни ҷиноятӣ таҳлилу баҳогузорӣ намояд»<sup>59</sup>.

Қобили қайд аст, ки масъалаҳои мавқеъ, аҳаммият ва имплементатсияи санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ асосан бояд дар доираи Қонуни ҚТ «Дар бораи шартномаҳои байналмилалӣ ҚТ» ба танзим дароварда шаванд, вале мутаассифона, дар ин қонун доир ба ин масъалаҳо ҳеҷ гуна муқаррарот пешбинӣ нашудааст.

Ҳамзамон, қайд кардан зарур аст, ки тибқи қ. 2, м. 1 КҚ ҚТ Кодекси мазкур ба ... принципу меъёрҳои умумиэтирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ асос меёбад. Ба принципу меъёрҳои умумиэтирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ асос ёфтани КҚ маънои онро дорад, ки меъёрҳои кодекс бо назардошти муқаррароти санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ таҳия гардидаанд.

Ба андешаи Н.Ф. Кузнецова «ибораи «асос меёбад» дар қонуни ҷиноятӣ маънои ба принципу меъёрҳои умумиэтирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ муҳолифат надоштани онро дорад. Ба онҳо меъёрҳои мансуб мебошанд, ки аз ҷониби тамоми ё аксарияти давлатҳо эътироф шудаанд. Чунин меъёрҳо дар Оинномаи СММ с. 1946, Оинномаҳои трибуналҳои Нюрнберг ва Токио, Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои сиёсӣ ва шахрвандӣ с. 1966 пешбинӣ гардидаанд»<sup>60</sup>.

Муфассирони КҚ ҚТ низ чунин андеша доранд, ки «Меъёрҳои КҚ ҚТ афзалияти санадҳои ҳуқуқии байналмилалиро эътироф мекунанд. Масалан, амали қонуни ҷиноятӣ нисбати шахсон (м.м. 14 ва 15), супоридани ҷинояткор ба давлати хориҷӣ (м. 16) бо назардошти принципу меъёрҳои байналхалқӣ муайян шудаанд»<sup>61</sup>.

---

<sup>59</sup> Взаимодействие международного и сравнительного уголовного права / под ред. Н.Ф. Кузнецовой, В.С. Комиссарова. – М., 2009. – С. 49.

<sup>60</sup> Взаимодействие международного и сравнительного уголовного права / под ред. Н.Ф. Кузнецовой, В.С. Комиссарова. – М., 2009. – С. 51.

<sup>61</sup> Тафсир ба Кодекси ҷиноятӣ ҚТ / Мухаррири масъул Х.Ҳ. Шарипов. – Душанбе: «Глобус», 2005. – С. 9.

Дар қарори Пленуми Суди Олии ҚТ аз 2 октябри соли 2003, №15 «Дар бораи такмили минбаъдаи фаъолияти судӣ дар партави тағйиру иловаҳое, ки ба Конститутсияи ҚТ ворид гардидаанд» (банди 2) чунин омадааст: «Санадҳои ҳуқуқии байналмилалии аз ҷониби ҚТ эътирофгардида қисми таркибии низоми ҳуқуқии ҷумҳуриро ташкил медиҳанд ва дар сурати мутобиқат накардани қонунҳои ҷумҳурӣ ба санадҳои ҳуқуқии байналмилалии эътирофшуда, меъёрҳои санадҳои байналмилалии амал мекунанд»<sup>62</sup>.

Вале дар КҚ ба таври мушаххас пешбинӣ нашудааст, ки дар сурати ба миён омадани муҳолифат миёни меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва меъёрҳои КҚ ҚТ кадом меъёрҳо мавриди татбиқ қарор мегиранд.

Муҳаққиқони ватанӣ низ бар он назаранд, ки «қонугузориҳои ҷиноятии ҚТ аз принсипу меъёрҳои умумиэътирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ асос меёбад. Санадҳои ҳуқуқи байналмилалие, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, қисми таркибии низоми ҳуқуқии ҷумҳуриро ташкил медиҳанд, агар тибқи санадҳои ҳуқуқи байналмилалие, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст тартиби дигар муқаррар шуда бошад, қонунҳои муқарраркардаи чунин санадҳо истифода мегардад»<sup>63</sup>.

Аз мазмуни қ. 3, м. 10 Конститутсияи ҚТ бармеояд, ки агар шартномаи байналмилалӣ қоидаҳои дигарро муқаррар намояд, он амали қонунҳои ҷумҳуриро дар маҷмуъ бекор намекунад. Қувваи баланди ҳуқуқии он дар марҳилаи ҳуқуктатбиқкунӣ зоҳир мегардад. Яъне, ҳуқуктатбиқкунанда мутобиқати ин ва ё он санади меъёрии ҳуқуқии дохилиро ба санади ҳуқуқии байналмилалӣ бандубаст менамояд. Ғайр аз он, тавре ки С.Ю. Марочкин қайд менамояд, ҳуқуктатбиқкунанда ҳангоми қабули қарор бояд на танҳо меъёрҳои ҳуқуқӣ, балки таҷрибаи татбиқи онҳоро низ ба роҳбарӣ гирад<sup>64</sup>.

---

<sup>62</sup> Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ аз 2 октябри соли 2003, таҳти №15 «Дар бораи такмили минбаъдаи фаъолияти судӣ дар партави тағйиру иловаҳое, ки ба Конститутсияи (Сарқонуни) ҚТ ворид гардидаанд» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: [www.sud.tj](http://www.sud.tj) (санаи мурочиат: 05.06.2022).

<sup>63</sup> Шарипов Т.Ш., Сафарзода А.И., Саидов Ш.Н. Ҳуқуқи ҷиноятӣ бо истифода аз усули тадриси интерактивӣ. (Қисми умумӣ): китоби дарсӣ. – Душанбе, 2016. – С. 29.

<sup>64</sup> Ниг.: Марочкин С.Ю. Действие норм международного права в правовой системе Российской Федерации. – Тюмень, 1998. – С. 9.

Дар конунгузории ҚТ вобаста ба ҳатмӣ будани иҷрои шартномаҳои байналмилалӣ ишора шудааст. Чунончӣ, мутобиқи қ. 1, м. 18 Қонуни ҚТ «Дар бораи шартномаҳои байналмилалии ҚТ» шартномаи байналмилалӣ аз ҷониби ҚТ мавриди иҷрои ҳатмӣ ва бовиҷдонона қарор мегирад.

Ҳамин тавр, эътироф ва риояи принципҳо ва меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ – уҳдадории Тоҷикистон мебошад, ки иҷро накардани он боиси ҷавобгарии байналмилалӣ мегардад.

Тавре маълум аст, ҳуди истилоҳи «принсип» аз калимаи латинии «*principium*» маншаъ гирифта, «ибтидо, асос»-ро ифода мекунад. Дар илми назарияи умумии ҳуқуқ қайд мегардад, ки дар ибтидо ягон ғояи илмии роҳбарикунандаи фарогир коркард мешавад. Чунин ғоя ба сифати «асоси ибтидоии роҳбарикунанда»-и ҳуқуқ ифода меёбад<sup>65</sup>.

Дар назария қайд мегардад, ки принципҳои ҳуқуқӣ, аз нуқтаи назари мустаҳкамкунии онҳо, ба принципҳои ҳуқуқии дар ҳуқуқ мустаҳкамшуда ва принципҳои ҳуқуқии дар он мустаҳкамнашуда, ҷудо карда мешаванд. Принципҳои ҳуқуқие, ки дар меъёрҳои ҳуқуқ мустаҳкам нашудаанд, ба шуури ҳуқуқӣ ва принципҳои ҳуқуқие, ки дар меъёрҳои ҳуқуқ мустаҳкам шудаанд, ба ҳуқуқ дохил мешаванд. Дуюмин принципҳои ҳуқуқ мегарданд. Бинобар ин, «ҳама гуна принципи ҳуқуқ принципи ҳуқуқӣ мебошанд»<sup>66</sup>.

Зимнан, мутобиқи нуқтаи назари бештар паҳншуда, аҳаммияти бунёдиро маҳз ҳамон принципҳои ҳуқуқе доро мебошанд, ки начандон дар меъёрҳои соҳавӣ инъикос ёфтаанд, чандон ки ба шуури ҳуқуқӣ ҳамчун ғоя таъсир мерасонанд. Вале ба андешаи мо, дар ин маврид сухан бояд бештар на дар хусуси ҳуқуқи ҷиноятӣ байналмилалӣ, балки дар хусуси сиёсати байналмилалии ҷиноятӣ дар маҷмӯъ ва тарзҳои амалисозии он равад.

Нуқтаи назари анъанавӣ, ки мутобиқи он принципҳо ба принципҳо–ғояҳо ва принципҳо-меъёрҳо ҷудо карда мешаванд, бештар асоснок ва аз лиҳози ҳуқуқӣ дуруст мебошад. Зимнан, бартарият ва қувваи олии ҳуқуқӣ, сиёсӣ ва ахлоқиро бояд «принсипҳои асосӣ» (*jus cogens*) доро бошанд, чунки

---

<sup>65</sup> Ниг.: Беляев Н.А. Принципы уголовного законодательства // Уголовное право на современном этапе: проблемы преступления и наказания. – СПб., 1992. – С. 64-65.

<sup>66</sup> Алексеев С.С. Общая теория права. – М., 1981. – С. 98.

онҳо ҳамчун «меъёрҳои ҷамъбасти» асосҳои низоми муносири муносибатҳои байналмилалӣ ва ҳуқуқи байналмилалиро мустаҳкам менамоянд.

Бояд қайд намуд, ки дар ин нуқтаи назар баъзе муҳолифати расмӣ нуҳуфта аст. Дар ҳақиқат ҳам, принцип – ғояи ҳама гуна соҳаи ҳуқуқ, агар дар ягон меъёр мустаҳкам нашуда бошад, аҳаммияти ҳуқуқтатбиқкунӣ дошта наметавонад. Дар ин маврид ӯ танҳо ба «таманнои нек» табдил меёбад, риоя накардани он бошад, барои вайронкунанда ҳеч гуна оқибати номусоидро ба вучуд оварда наметавонад. Моҳияти ҳама гуна ҷавобгарӣ барои содир кардани ҷиноят бошад, маҳз дар воғузур намудани оқибатҳои номусоид ба зиммаи субъект ифода меёбад. Ғайр аз он, ҳуди имконияти ҷавобгари ҳуқуқӣ барои вайрон кардани ғоя, гарчанде ғояи бунёди ҳам бошад, сафсата мебошад.

Қобили қайд аст, ки дар доктринаи ҳуқуқи байналмилалии Олмон баъзан ишора мегардад, ки принципҳо дар маҷмӯъ «танҳо ҳулосаи назариявӣ (абстраксия (abstractions only) мебошанд, ки аз меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ маншаъ мегиранд, чунки онҳо мустақилона, агар ба ҳуқуқи байналмилалӣ дохил карда нашаванд, ҳатмӣ намебошанд»<sup>67</sup>.

Мавқеи нисбатан саҳттарро муаллифони англис ишғол менамоянд. Онҳо чунин мешуморанд, ки принципи ҳуқуқе, ки дар меъёр инъикос наёфтааст, «дар воқеъ ҳеч касро уҳдадор намекунад ва барои ҳеч кас ҳуқуқ ба вучуд намеорад»<sup>68</sup>.

Эъломия дар бораи принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ соли 1970 низ маҳз ҳамин гуна мавқеъро ишғол намуда, тамоми давлатҳоро даъват мекунад, ки дар фаъолияти худ танҳо «ҳамин принципҳоро ба роҳбарӣ гиранд»<sup>69</sup>.

Дар м. 10 (X) Санади Хотимавии Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо соли 1975 муқаррар шудааст, ки давлатҳо хангоми амалисозии ҳуқуқҳои соҳибихтиёрии худ, аз ҷумла ҳуқуқи муқаррар кардани қонунҳои худ, мутобиқи «уҳдадорҳои ҳуқуқии худ аз рӯи ҳуқуқи байналмилалӣ»

---

<sup>67</sup> Schwarzenberger G. A manual of international law. – London, 1960. – Vol. 1. – P. 25.

<sup>68</sup> Kelsen H. General theory of law and state. – Cambridge, 1945. – P. 6-7.

<sup>69</sup> Международное право в документах. – М., 1982. – С. 11-12.

амал намоянд<sup>70</sup>. Зимнан, чунин ухдадориҳо ҳамеша шакли расмии меъёрӣ доранд (конвенсияҳо, шартномаҳои дучониба ва бисёрҷониба ва ғ.).

Бинобар ин, ҳуҷҷатҳои бунёдии ҳуқуқи байналмилалӣ мустаҳкам намудани принципҳоро дар меъёрҳои ҳуқуқии хусусияти ҳам байналмилалӣ ва ҳам дохилидавлатӣ дошта талаб менамоянд. Дар ин ҳол, ба сифати «принсипи бунёдӣ» меъёре баромад мекунад, ки қоидаи рафторро муқаррар мекунад ва иҷро накардан ӯ вайрон кардани он боиси ба миён омадани ин ӯ он оқибати номусоид мегардад. Принсипи ҳуқуқи байналмилалӣ маҳз ҳамин аҳаммиятро дошта метавонад.

Қиноят бо кирдоре содир шуда метавонад, ки на ягон ғояи «роҳбарикунанда» ӯ «бунёдӣ», балки ҳамеша меъёри мушаххаси ҳуқуқро вайрон мекунад. Ба ибораи дигар, ҷавобгарии қиноятӣ ҳангоми вайрон кардани доктринаи ҳуқуқӣ, ки ба чунин сифат принцип–ғоя баромад мекунад, номумкин мебошад. Бинобар ин, принсипи бунёдии ҳама гуна ҳуқуқ, аз ҷумла байналмилалӣ, ҳангоми мустаҳкам гардидан дар меъёри мушаххаси ҳуқуқ аҳаммияти ҳуқуқӣ-қиноятӣ дорад. Яъне, аз нуқтаи назари бавучудоии ҷавобгарии қиноятӣ мутобиқи ҳуқуқи қиноятӣ байналмилалӣ, сарҳад байни «меъёри ҳуқуқи байналмилалӣ» ва «принсипи ҳуқуқи байналмилалӣ» аз байн меравад, принсипи ҳуқуқи байналмилалӣ бошад, барои сарчашмаи ҳуқуқи қиноятӣ байналмилалӣ эътироф кардани он бояд шакли барасмиятдарории меъёрӣ дошта бошад.

Минбаъд, дар хусуси принципҳои асосии («бунёдии») ҳуқуқи қиноятӣ байналмилалӣ ҳарф зада, мо танҳо он принципҳои асосиро дар назар дорем, ки дар шакли меъёрӣ ба расмият дароварда шудаанд.

Ба андешаи О.Н. Шибков<sup>71</sup> ба принципҳои, ки аҳаммияти ҳуқуқӣ-қиноятӣ доранд, инҳо мансуб мебошанд:

- принсипи эҳтироми ҳуқуқ ва озодиҳои инсон;
- принсипи баробарҳуқуқии халқҳо ва ҳуқуқи халқҳо ба муайян кардани ояндаи худ;

---

<sup>70</sup> Ниг.: Ведомости Верховного Совета СССР. – 1975. – №33.

<sup>71</sup> Ниг.: Шибков О.Н. Принципы и нормы международного права как источники уголовного права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Ставрополь, 2000. – С. 11.

– принципи ҳамзистии осоишта ва баробарии соҳибхитиёрии давлатҳо ва принципи ба ин алоқаманди истифода набурдани қувва ё таҳдиди қувва дар муносибатҳои байналмилалӣ;

– принципи дахлнопазирии сарҳадҳои давлатӣ ва тамомияти марзии давлатҳо;

– принципи ҳамкориҳои давлатҳо.

Бори дигар қайд мекунем, ки суҳан дар хусуси он принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ меравад, ки аҳаммияти бевоситаи ҳуқуқӣ–ҷиноятӣ ва шакли расмии меъёрӣ доранд. Мо танҳо мисолҳои мустаҳкам шудани принципҳоро дар меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ овардем. Пешбинӣ намудани номгӯӣ катъии чунин меъёрҳо номумкин аст ва дар ин кор зарурат дида намешавад. Сабаб дар он аст, ки принципҳо–меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ хусусияти эълomiaвӣ дошта, тавассути меъёрҳои шартномавии ҳуқуқи байналмилалӣ ба мушаххаскунӣ ниёз доранд.

Бо вучуди он, як қатор муаллифон принципҳо–меъёрҳоро меъёрҳои *jus cogens* (яъне, меъёрҳои императивии ҳуқуқи байналмилалӣ) ном бурда, дар хусуси онҳо ҳамчун меъёри ҳатмӣ ҳарф мезананд, ки саркашӣ аз ин принципҳо–меъёрҳо ноҷоиз мебошад<sup>72</sup>. Тамоми меъёрҳои дигари ҳуқуқи байналмилалӣ бояд ба чунин принцип–меъёрҳо мутобиқ бошанд.

Тавре дар боло қайд намуда будем, ба ҳама гуна соҳаи ҳуқуқ ин ё он принципҳо – яъне ғояҳои бунёдие, ки мутобиқи онҳо танзими ҳуқуқӣ дар доираи ин соҳа амалӣ карда мешавад, хос мебошанд.

Азбаски соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ байналмилалӣ ба низоми ҳуқуқи байналмилалӣ дохил мешавад, пас барои ӯ тамоми принципҳои бунёдии ҳуқуқи байналмилалӣ дар маҷмуъ хос мебошанд.

Дар навбати худ, азбаски принципҳои умумии ҳуқуқи байналмилалӣ тавассути принципҳои соҳавӣ амал мекунанд, пас принципҳои махсуси соҳавӣ як навъ «қисми ҷудошуда»-и принципҳои умумӣ, ки барои ҳуқуқи байналмилалӣ хос мебошанд, ба ҳисоб мераванд<sup>73</sup>.

---

<sup>72</sup> Ниг.: Международное право / отв. ред. Ю.М. Колосов, В.И. Кузнецов. – М., 1995. – С. 20-21.

<sup>73</sup> Ниг.: Кудрявцев В.Н., Келина С.Г. Принципы советского уголовного права. – М., 1988. – С. 61-62.



Маҳз барои ҳамин принципҳое, ки барои як соҳаи ҳуқуқ хос мебошанд, одатан дар дигар соҳаҳо «мушобеҳи» худро доранд. Аммо, мақсади ин таҳқиқот омӯзиши принципҳое мебошад, ки маҳз ба ҳуқуқи ҷиноятии байналмилалӣ мансубанд, бинобар ин, мо принципҳои ҳуқуқӣ-байналмилалии умумӣ (*jus cogens*)-ро берун аз доираи таҳқиқот мегузорем.

Хусусияти фарқкунандаи ҳуқуқи ҷиноятии байналмилалӣ барасмиятдарории ҳуқуқи шумораи зиёди принципҳои он мебошад.

Дар адабиёти илмӣ баъзе олимон принципҳои ҳуқуқи байналмилалиро вобаста ба хусусият ва сарчашмаи мустаҳкамшавии онҳо ба гуруҳҳои зерин ҷудо менамоянд:

1. Принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ – принципи эҳтироми ҳуқуқ ва озодиҳои инсон; принципи баробарҳуқуқии халқҳо ва ҳуқуқи халқҳо ба муайян кардани ояндаи худ; принципи ҳамзистии осоишта ва баробарии соҳибхитиёрии давлатҳо ва принципи ба ин алоқаманди истифода набурдани қувва ё таҳдиди қувва дар муносибатҳои байналмилалӣ; принципи дахлнопазирии сарҳадҳои давлатӣ ва тамомияти марзии давлатҳо; иҷрои софдилонаи ухдадорихои байналмилалӣ; принципи ҳамкориҳои давлатҳо (Оинномаи СММ, Эълومия дар бораи принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ аз 24 октябри с. 1970, ки ба муносибатҳои дӯстона ва ҳамкориҳои байни давлатҳо бахшида шудааст, Санади хотимавии САҲА аз 1 августи с. 1975).

Принципҳои асосӣ, яъне меъёрҳои умумиэътирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ, ки ухдадории сатҳи олий (*erga omnes*) буда, қувваи императивӣ (*jus cogens*) доранд ва ҳама гуна вайронкунии онҳо боиси ҷавобгарии ҳуқуқӣ-байналмилалии субъектони ҳуқуқи байналмилалӣ ва дар ҳолатҳои дахлдор ҷавобгарии ҷиноятии байналмилалии шахсони воқеӣ, аз ҷумла сарони давлатҳо, ҳукуматҳо, дигар шахсони мансабдори олий мегардад<sup>74</sup>.

2. Принципҳои умумии ҳуқуқи байналмилалӣ – ҳамаи одамон дар назди қонун баробаранд; манъи шиканча; ҳеҷ кас таҳти ҳабс ё дастгиркунии худсарона қарор дода намешавад; маҳдуд ё манъ кардани ҳукми қатл; ҳукми

---

<sup>74</sup> Ниг.: Действующее международное право в трех томах / Составители: Ю.М. Колосов, Э.М. Кривчикова. – Т. 1. – М., 1999. – С. 7, 65, 73.

қатл нисбати шахсони аз 18-сола поён ва занони ҳомила бароварда намешавад ва ғ. (Эълomiaи умумии ҳуқуқи башар аз 10 декабри с. 1948, Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ, Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ аз 16 декабри с. 1966 ва диг.)<sup>75</sup>.

3. Принципҳои махсуси (соҳавии) ҳуқуқи ҷиноятии байналмилалӣ – ҷиноят ҷой надорад, агар дар қонун ба он ишора нашуда бошад (*Nullum crimen sine lege*); ҷазо ҷой надорад, агар дар қонун ба он ишора нашуда бошад (*Nulla poena sine lege*); қувваи бозгашт надоштани амали қонун; ҷавобгарии фардии шахсоне, ки ҷинояти байналмилалӣ содир кардаанд; принципи татбиқ накардани муҳлатҳои мурур нисбати ҷиноятҳои байналмилалӣ; принципи гуноҳ ва ғ. (Оинномаи Трибунали ҳарбии байналмилалӣ барои ҳукм кардан аз рӯйи парвандаҳои ҷинояткорони кишварҳои аврупоӣ аз 8 августи с. 1945 (Трибунали Нюрнберг); Оинномаи Трибунали ҳарбии байналмилалӣ барои Шарқи Дур аз 19 январи соли 1946; Конвенсия дар бораи ҷинояти генотсид ва ҷазо барои он аз 10 декабри соли 1948; Оинномаи Трибунали байналмилалӣ аз рӯйи собиқ Югославия аз 23 феввали соли 1993; Оинномаи Трибунали байналмилалӣ аз рӯйи Руанда аз 8 ноябри соли 1994; Статути Римии Суди ҷиноятии байналмилалӣ ва диг.)<sup>76</sup>. Баъзе муҳаққон ин гуруҳро ҳамчун «принципҳои хос»-и ҳуқуқи ҷиноятии байналмилалӣ ном мебаранд)<sup>77</sup>.

А.П. Кузнетсов қайд менамояд, ки принципҳои умумиэътирофшудаи ҳуқуқи ҷиноятӣ аввалин маротиба дар Оинномаи СММ ва Оинномаи Трибунали Нюрнберг ифода ёфта, минбаъд дар Эълomiaи умумии ҳуқуқи башар, Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ, Эълomia дар бораи принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ аз 24 октябри соли 1970 ва Санади хотимавии САҲА аз 1 августи соли 1975 такмил дода шудаанд. Дар санадҳои ҳуқуқии мазкур принципҳои зерин эълон гардидаанд:

<sup>75</sup> Ниг.: Действующее международное право в трех томах / Составители: Ю.М. Колосов, Э.М. Кривчикова. – Т. 1. – М., 1999. – С. 2, 5, 21, 108.

<sup>76</sup> Ниг.: Действующее международное право в трех томах / Составители: Ю.М. Колосов, Э.М. Кривчикова. – Т. 1. – М., 1999. – С. 205, 683.

<sup>77</sup> Ниг.: Международное уголовное право / под ред. И.И. Лукашука, А.В. Наумова. – М., 1999. – С. 29.

– ҳуқуқ ба ҳаёт. Ҳаёти инсон аз тарафи қонун ҳифз карда мешавад ва ҳеч кас худсарона аз ҳаёт маҳрум карда шуда наметавонад;

– манъи татбиқи ҷазои қатл. Ҷазои қатл ҳамчун ҷорай истисноӣ танҳо барои ҷиноятҳои махсусан вазнин мутобиқи қонун татбиқ карда мешавад. Шахсони ба чунин ҷазо маҳкумшуда ҳуқуқи дархост намудани бахшиши ҷазо ё сабук кардани ҷазоро доранд;

– манъи истифодаи шиканча. Ҳеч кас набояд мавриди шиканча ё муносибат ва ҷазои саҳти ғайриинсонӣ ё пастзанандаи шаъну шараф қарор дода шавад;

– ҳуқуқ ба озолии шахсӣ. Ҳамаи одамон аз лиҳози қадру қимат ва ҳуқуқҳо баробар таваллуд мешаванд ва ҳуқуқи субъекти ҳуқуқ эътироф шудан доранд. Онҳо ҳуқуқи озодона ҳаракат кардан ва интиҳоб кардани ҷойи зисти худро берун аз ҳудуди ҳама гуна давлат доранд, метавонанд кишвари худро тарк кунанд ва ба он бозгарданд;

– ҳуқуқ ба муҳофизати судии ошкоро. Барои муайян кардани ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳо ҳангоми пешниҳод шудани айбдорӣ, ҳар як инсон дар асосҳои баробарӣ ҳуқуқ дорад, ки парвандаи ӯ бо риояи тамоми талаботҳои адолат аз тарафи суди бегараз баррасӣ карда шавад;

– ҳуқуқ ба дахлнопазирии шахсӣ. Ҳеч кас мавриди ҳабс, дастгиркунӣ ё бадарғакунии худсарона қарор гирифта наметавонад, магар ин ки дар асос ва мутобиқи расмиёти муқаррарнамудаи қонун;

– эҳтимолияти бегуноҳӣ. То замоне, ки гуноҳи шахс бо тартиби қонунӣ дар суд муқаррар карда нашавад, ӯ бегуноҳ ҳисобида мешавад;

– ҳуқуқи талаб намудани аз нав баррасӣ кардани ҳукми суд. Шахси барои ягон ҷиноят маҳкумшуда тибқи қонун талаб намудани аз нав баррасӣ кардани парвандаро дар суди зинаи болоӣ дорад;

– ҳуқуқи ройгон истифода бурдан аз хизматрасонии тарҷумон. Шахсе, ки забони муҳофизаро намедонад, ҳуқуқи ройгон истифода бурдан аз кумаки тарҷумонро дорад;

– ҳуқуқ ба ҳимояи баробар. Ҳамаи одамон дар назди қонун баробаранд ва бидуни ҳеч як тафовут ба ҳимояи баробари қонун аз ҳама гуна таъбиз ва таҳриксозӣ ба чунин таъбиз ҳуқуқ доранд;

– ҳуқуқ ба барқарорсозии ҳуқуқҳои вайроншуда. Ҳар як инсон дар сурати вайрон гардидани ҳуқуқҳои асосии ӯ, ҳуқуқ ба барқарорсозии ҳуқуқҳои худро дар судҳои ваколатдор ва миллий дорад<sup>78</sup>.

Аввалин маротиба принципҳои ҳуқуқи ҷиноятии байналмилалӣ дар маърузаи Комиссияи ҳуқуқи байналмилалии СММ шакли расмии меъёрӣ гирифта буданд, ки чунин номида мешуданд: «Принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, ки бо Оинномаи Трибунали Нюрнберг эътироф шуда, дар қарори ҳамин трибунал ифода ёфтааст» (1950 с.).

Дар ибтидо, дар ин санад ва умуман санадҳои ҳуқуқӣ–байналмилалии баъдина принципҳои ҳуқуқи байналмилалии моддӣ ва принципҳои ҳуқуқи байналмилалии муурофиавӣ омехта карда мешуданд (вале, ин ҳодисаи комилан муқаррарӣ ба ҳисоб мерафт).

Миёни принципҳои асосие, ки дар ин санад ба ҳуқуқи ҷиноятии байналмилалӣ мансуб доништа шудаанд, инҳоро чудо намудан мумкин аст:

– сазовори ҷазо будани ҳама гуна шахсе, ки кирдори тибқи ҳуқуқи байналмилалӣ ҷиноятэътирофшударо содир кардааст;

– агар давлат тибқи ҳуқуқи миллий ҷиноят ва сазовори ҷазо будани кирдореро, ки тибқи ҳуқуқи байналмилалӣ ҷиноят эътироф шудааст, муқаррар накунад, ин ҳолат шахси гунаҳкорро аз ҷавобгарӣ тибқи ҳуқуқи байналмилалӣ озод намекунад;

– истиноди шахс ба мақоми давлатӣ ё мансаби ишғолкарда асос барои озод кардани ӯ аз ҷавобгарии ҷиноятӣ барои содир кардани ҷиноят тибқи ҳуқуқи байналмилалӣ баҳогузори шуда наметавонад;

– иҷрои фармони ҳукумат ё сардори худ шахсро аз ҷавобгарии ҷиноятӣ тибқи ҳуқуқи байналмилалӣ озод намекунад, агар интиҳоби бошуурона барои ӯ воқеан имконпазир бошад;

---

<sup>78</sup> Ниг.: Кузнецов А.П. Принципы международного уголовного права // Юридическая техника. – 2020. – №14. – С. 452-453.

– шарикӣ дар содир кардани ҷиноят ба муқобили сулҳ, ҷинояти ҳарбӣ ё ҷиноят ба муқобили башарият ҷинояти ҳуқуқӣ-байналмилалӣ доништа мешавад.

Инкишофи ҳуқуқи ҷиноятии байналмилалӣ ҳамчун соҳаи мустақил ба натиҷаи интизоршаванда – кодификатсияи принципҳои махсуси (соҳавии) ҳуқуқи ҷиноятии байналмилалӣ оварда расонид, ки дар қ. 3 Статути Римӣ («Принципҳои умумии ҳуқуқи ҷиноятӣ») инъикос ёфтаанд.

Ғайр аз он, принципҳои ҳуқуқи ҷиноятии байналмилалӣ дар бештари ҳуҷҷатҳои дигари хусусияти умумичаҳонӣ ва минтақавӣ (алалхусус, дар Стандартҳои Байналмилалӣ (СММ) ва Аврупоӣ дар соҳаи ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон) пешбинӣ шудаанд.

Бинобар ин, мо кӯшиш мекунем, ки низоми принципҳои ҳуқуқи ҷиноятии байналмилалиро дар асоси таҳлили комплекси сарчашмаҳо ифода намоем, инчунин сазовори ҷазо будани кирдорро тибқи принципҳои ҳуқуқи ҷиноятии байналмилалӣ муайян кунем.

Ҳуқуқи ҷиноятии байналмилалӣ ба принципҳои умумии ҳуқуқи байналмилалӣ, инчунин принципҳои махсуси соҳавии ба худ хоси он асос меёбад. Асоси принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар Оинномаи СММ мустаҳкам шудааст. Дар дебочаи Статути Суди ҷиноятии байналмилалӣ (минбаъд - Статути Римӣ), ки сарчашмаи мукаммали ҳуқуқи ҷиноятии байналмилалӣ мебошад, принципҳои дар Оинномаи СММ номбаршуда, тасдиқ шудаанд.

Хусусияти хоси соҳаи ҳуқуқи ҷиноятии байналмилалӣ албатта, коркарди низоми принципҳои худии ин соҳаро талаб мекунад. Ҳалати мазкур аҳаммияти махсусро дар робита ба м. 21 Статути Римӣ касб менамояд, ки имконияти «дар ҳолатҳои дахлдор истифода бурдани шартномаҳои байналмилалӣ татбиқшаванда, принципҳо ва меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, аз ҷумла принципҳои умумиэтирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ низоҳҳои мусаллаҳона»-ро мустаҳкам менамояд. Асоси принципҳои соҳавии ҳуқуқи ҷиноятии байналмилалӣ дар Статути Римӣ мустаҳкам шудааст. Принципҳои мазкур дар шакли низоми ягона ифода

ёфта, самти умумии инкишофи ҳуқуқи ҷиноятӣ байналмилалӣ, инчунин қоидаҳои татбиқи меъёрҳои онро муқаррар менамоянд.

Ба назари мо, принципҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ байналмилалӣ бояд ҳамчун низоми ғояҳои бунёдӣ, муқаррарот ва қоидаҳои муайян карда шаванд, ки асоси умумии инкишоф ва амалисозии меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ байналмилалиро муайян менамоянд.

Низоми принципҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ байналмилалӣ дар қ. 3 Статути Римӣ мустаҳкам шудаанд, ки дар он шаш принципи асосии ҳуқуқи ҷиноятӣ байналмилалӣ муайян гардидаанд.

Принципи якум – ҷиноят ҷой надорад, агар дар қонун ба он ишора нашуда бошад (*Nullum crimen sine lege*). Принципи мазкур дар м. 22 Статути Римӣ мустаҳкам гардида, чунин маъно дорад:

1) Шахс тибқи Статути Римӣ ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида намешавад, агар кирдори дахлдор дар лаҳзаи содир кардани он таркиби ҷиноятро, ки тахти юрисдиксияи Суди ҷиноятӣ байналмилалӣ қарор дорад, ташкил надиҳад.

Юрисдиксияи Суди ҷиноятӣ байналмилалӣ дар м. 5 Статути Римӣ муайян гардидааст, ки тибқи он: «юрисдиксияи Суд бо ҷиноятҳои махсусан ҷиддӣ, ки боиси ташвиши тамоми ҷомеаи ҷаҳонӣ гаштаанд, маҳдуд мешавад. Мутобиқи Статути мазкур Суд нисбати ҷиноятҳои зерин юрисдиксия дорад:

- a) ҷинояти генотсид;
- b) ҷиноятҳо ба муқобили башарият;
- c) ҷиноятҳои ҳарбӣ;
- d) ҷинояти тачовузқорона (агрессия)» .

Ҳамин тавр, принципи зикршуда имконияти паҳншавии амали Статути Римиро танҳо ба ҷиноятҳои нисбатан ҷиддии байналмилалӣ маҳдуд менамояд. Интиҳоби маҳз чунин юрисдиксияи Суди ҷиноятӣ байналмилалӣ комилан асоснок мебошад, чунки яке аз вазифаҳои ҳуқуқи ғавқулмиллӣ танзими муносибатҳои мебошад, ки тавассути ҳуқуқи миллӣ танзим кардани онҳо ғайриимкон мебошад. Яъне дар робита ба ҳуқуқи ҷиноятӣ байналмилалӣ – ин муносибатҳои мебошанд, ки дар онҳо якҷанд давлат

иштирок мекунад, инчунин муносибатҳое, ки дар онҳо ба сифати субъекти масъул давлат баромад мекунад.

2) Мафҳуми ҷиноят бояд айнан фаҳмида шавад ва он набояд аз рӯйи қиёс татбиқ карда шавад.

Муқаррароти мазкур аз рӯйи қиёс татбиқ кардани санадҳои байналмилалиеро, ки ҷавобгарии ҳуқуқии ҷиноятӣ байналмилалиро муқаррар менамоянд, манъ менамояд. Ин муқаррарот бениҳоят муҳим мебошад, чунки ҳифзи ҳуқуқҳои шахсро аз эҳтимолияти беасос ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан таъмин менамояд.

3) Дар ҳолати ҷой доштани духурагӣ мафҳум ба ғоидаи шахсе тавзеҳ дода мешавад, ки таҳти тафтишот қарор дорад ё нисбати ӯ мурофиаи судӣ бурда мешавад ва ё ӯ гунаҳкор доништа шудааст.

Муқаррароти мазкур низ дар соҳаи ҳимояи ҳуқуқҳои инсон ҷанбаи муҳим буда, имкон медиҳад, ки ба тавзеҳи духелаи ҳамон як меъёр роҳ дода нашавад, баробарии шахрвандон таъмин гардад ва эҳтимолияти ба ҷавобгарии ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ байналмилалӣ кашидани шахсони бегуноҳ бартараф карда шавад.

Бояд қайд намуд, ки дар м. 22 Статути Римӣ ҳамчунин муқаррароте мустаҳкам шудааст, ки тибқи он, «моддаи мазкур ба бандубасти ҳама гуна кирдор ҳамчун кирдори тибқи ҳуқуқи байналмилалӣ ҷиноятӣ таъсир намерасонад». Ҳамин тавр, агар сарчашмаи дигари ҳуқуқи ҷиноятӣ байналмилалӣ (шартномаи дигари байналмилалӣ) ҷавобгарии ҳуқуқӣ-ҷиноятиро барои кирдоре муқаррар намояд, ки барои он дар Статути Римӣ ҷавобгарӣ пешбинӣ нашудааст, пас барои содир кардани чунин кирдор ба ҷавобгарии ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ байналмилалӣ кашидани шахси гунаҳкор мутобиқи ҳамин санадҳои байналмилалӣ имконпазир мебошад.

Ба сифати идомаи принсипи баррасишаванда принсипи дуюми дар м. 23 Статути Римӣ мустаҳкамшуда баромад мекунад – *Nulla poena sine lege* (ҷазо ҷой надорад, агар дар қонун ба он ишора нашуда бошад), яъне шахсе, ки аз тарафи Суди ҷиноятӣ байналмилалӣ гунаҳкор доништа шудааст, танҳо мутобиқи муқаррароти Статути Римӣ ҷазо дода шуда метавонад. Мазмуни

принципи мазкур дар он ифода меёбад, ки шахси дар содир намудани ҷинояти байналмилалӣ гунаҳкор донишашуда танҳо тибқи муқаррароти Статути Римӣ таҳти ҷазо қарор гирифта метавонад. Муқаррароти зикршуда имкон медиҳад, ки ба вайронкунӣ ҳангоми таъини ҷазо роҳ дода нашавад ва ҳангоми таъини ҷазо барои ҷинояти содиркарда ҳуқуқи шахси гунаҳкор таъмин карда шавад.

Дар м. 24 Статути Римӣ принципи сеюм – *ratione temporis* (қувваи бозгашт надоштани амали қонун) пешбинӣ шудааст. Таҳти қувваи бозгашти қонун паҳн шудани муқаррароти қонуни нав қабулшуда ба муносибатҳои ҷамъиятии аллақай мавҷуда фаҳмида мешавад. Айни замон, татбиқ накардани қувваи бозгашти қонуни ҷиноятӣ таҷрибаи умумиҷаҳонии қонунгузориҳои ҷиноятӣ миллӣ гаштааст.

Мутобиқи муқаррароти м. 24 Статути Римӣ:

– шахс мутобиқи Статути Римӣ барои кирдори то ба қувваи амал дармадани Статут содиркарда таҳти ҷавобгарии ҷиноятӣ қарор надорад;

– дар сурати ворид намудани тағйирот ба қонуне, ки нисбати ҳамин парванда татбиқ мешавад, то баровардани қарори ниҳой қонуне татбиқ мегардад, ки барои шахси таҳти тафтишот қарордошта ё шахсе, ки нисбати ӯ муҳокимаи судӣ рафта истодааст ва ё гунаҳкор доништа шудааст, мусоидтар мебошад.

Принципи мазкур имкон медиҳад, ки яқум, нисбати шахс татбиқ намудани қонуне, ки дар лаҳзаи содир кардани кирдор амал намекард, манъ карда шавад; дуюм, ҳолати истисно аз ин принцип пешбинӣ шудааст, ки тибқи он, дар сурати ворид гардидани тағйирот ба қонун, ки барои шахси гунаҳкор хусусияти мусоид дорад, нисбати ӯ татбиқ намудани қувваи бозгашт имконпазир мебошад.

Статути Римӣ шарҳ намедиҳад, ки кадом қонун барои шахси гунаҳкор мусоид доништа шуда метавонад. Тавре таҷрибаи умумиҷаҳонӣ нишон медиҳад, таҳти қонуни ҷиноятӣ мусоид инҳо фаҳмида мешаванд:

– ҷиноят будани кирдорро бартараф намояд, яъне кирдори содиршударо ғайриҷиноятӣ эътироф кунад;



– ҷазои кирдорро сабук намояд, яъне қонуни нав нисбат ба ҷазои қаблан амалқунанда ҷазои сабуктарро пешбинӣ намояд ё ин ки андозаи ҳадди ақал ва ҳадди аксари ҳамон намуди ҷазоро паст кунад ва ё ҳамчун ҷазои алтернативӣ ба санксия ҷазои сабуктарро илова созад;

– ба таври дигар ҳолати шахси гунаҳкорро беҳтар намояд, яъне дар маврид алалхусус, шароити адои ҷазо аз тарафи шахси гунаҳкор, имконияти пеш аз муҳлат аз ҷазо озод кардан, имконияти татбиқ кардани муҳлатҳои мурур нисбати ҷинояти содиршуда ва м.и. дар назар дошта мешавад.

Дар м. 25 Статути Римӣ принсипи чорум – ҷавобгарии фардии шахсоне, ки ҷинояти байналмилалӣ содир кардаанд, муқаррар шудааст. Принсипи мазкур чунин маъноҳоро ифода мекунад:

– шахсе, ки ҷинояти таҳти юрисдиксияи СҚБ қарордоштаро содир кардааст, ҷавобгарии фардӣ ва ҷазоро мутобиқи Статути Римӣ ба зимма дорад;

– мутобиқи Статути Римӣ шахс барои ҷиноятҳои таҳти ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазо қарор мегирад, ки таҳти юрисдиксияи СҚБ қарордоранд, агар ин шахс:

а) чунин ҷиноятро ба таври инфиродӣ, яқоя бо дигар ашхос ё тавассути шахси дигар содир намояд, новобата аз он, ки шахси дигар таҳти ҷавобгарии ҷиноятӣ қарор дорад ё не;

б) ҳаракатҳои фармондихӣ, таҳриксозӣ ё моилнамоии содир кардани ҷиноятро анҷом диҳад, агар ин ҷиноят содир шуда бошад ё агар суиқасд ба ин ҷиноят мавҷуд бошад;

в) бо мақсади сабук сохтани содиркунии чунин ҷиноят амалҳои ёрдамкунӣ ё таҳрикнамоиро анҷом диҳад ё ба тарзи дигар, аз ҷумла бо роҳи пешниҳоди воситаҳои зарурӣ барои содири ҷиноят, ба содиркунӣ ва суиқасд ба он мусоидат карда бошад;

г) бо ҳама гуна тарзи дигар ба содиркунӣ ва суиқасд ба ин ҷиноят аз тарафи гуруҳи ашхос, ки бо мақсади умумӣ амал мекунанд, мусоидат намояд. Чунин мусоидат бояд қасдан расонида шавад ё ин ки:

д) бо мақсади нигоҳдории фаъолияти ҷиноятӣ ё мақсади ҷиноятии гурӯҳ дар он ҳолатҳое, ки чунин фаъолият ё мақсад бо содир кардани ҷинояти таҳти юрисдиксияи СҚБ қарордошта алоқаманд мебошад;

е) ё ин ки бо дарк намудани қасди гурӯҳи ҷиноятӣ оид ба содир кардани ҷиноят;

ж) дар робита ба ҷинояти генотсид, бевосита ва ба таври оммавӣ дигаронро барои содир кардани генотсид таҳрик менамояд;

з) ба содир кардани чунин ҷиноят суиқасд карда, ҳаракатҳоеро анҷом диҳад, ки дар худ қадами муҳимро дар содир кардани он ташкил медиҳанд, аммо ҷиноят бинобар ҳолатҳое ки аз иродаи чунин шахс вобаста намебошанд, хотиманаёфта менамояд. Ҳамзамон бо ин, шахсе, ки аз кӯшиши содир кардани ҷиноят худдорӣ менамояд ё ба таври дигар хотимаёбии ҷиноятро пешгирӣ мекунад, тибқи Статути Римӣ ба ҷавобгарӣ кашида намешавад, агар ин шахс пурра ва ихтиёрона аз мақсади ҷиноятии худ даст кашида бошад.

Ҳамин тавр, Статути Римӣ ҷавобгарии ҷиноятии байналмилалии фардиро инкор накарда, институти шарикӣ ва институти бавосита расонидани зарарро пешбинӣ менамояд. Ҳангоми дар шарикӣ содир кардани ҷиноят шахс вобаста ба хусусияти иштироки ӯ дар содир намудани ҷиноят ҷазо дода мешавад<sup>79</sup>.

Принсипи панҷуми ҳуқуқи ҷиноятии байналмилалӣ – принсипи татбиқ накардани муҳлатҳои мурур нисбати ҷиноятҳои байналмилалӣ мебошад. Принсипи мазкур дар м. 29 Статути Римӣ мустаҳкам шудааст. Муҳимияти принсипи татбиқ накардани муҳлатҳои мурур нисбати ҷиноятҳои байналмилалӣ дар он ифода меёбад, ки таҳти юрисдиксияи Суди ҷиноятии байналмилалӣ танҳо ҷиноятҳои нисбатан вазнин қарор мегиранд ва нисбати онҳо татбиқ кардани муҳлати мурур ғайриимкон мебошад.

---

<sup>79</sup> Ниг.: Радионова Т.А. Влияние международного права на отечественное уголовное законодательство: дис. ... канд. юрид. наук. – Челябинск, 2011. – 74.

Принципи шашуми дар Статути Римӣ бевосита зикршудаи ҳуқуқи ҷиноятии байналмилалӣ – принципи гуноҳ мебошад, ки дар м. 30 Статути Римӣ мустаҳкам шудааст ва он чунин маъно дорад:

– агар қоидаи дигар пешбинӣ нашуда бошад, шахс таҳти ҷавобгари ҷиноятӣ ва ҷазо барои ҷинояте, ки ба юрисдиксияи СҚБ дохил мешавад, танҳо дар ҳолате қарор мегирад, ки агар аз рӯи аломатҳои тавсифкунандаи тарафи объективӣ, он қасдан ва дидаю доништа содир шуда бошад.

Татбиқи принципи мазкур таҷрибаи ҷаҳонӣ гаштааст ва он дар тамоми кодексҳои ҷиноятии миллӣ мустаҳкам шудааст. Ҳамин тавр, ҷавобгари шахс барои содир кардани ҷинояти байналмилалӣ танҳо дар ҳолате истисно карда мешавад, ки агар кирдори он қасдан ва дидаю доништа содир нашуда бошад<sup>80</sup>.

Қасдан – маънои онро дорад, ки шахс хоҳони содир кардани ягон ҳаракат ё ба вучуд омадани оқибат мебошанд, яъне ин унсури иродавӣ аст. Дидаю доништа – ин аз тарафи шахс дарк гардидани хавфнокии ҷамъиятии ҳаракати (беҳаракатии) ӯро ифода мекунад, яъне унсури зеҳнӣ мебошад. Ба андешаи мо, аз таҳлили м. 30 Статути Римӣ ду хулоса баровардан мумкин аст.

Якум, принципи гуноҳ танҳо нисбати шахсони воқеӣ татбиқ гардида, нисбати давлатҳо татбиқ намешавад, чунки муқаррар намудани самти иродавии фаъолияти давлат ғайриимкон мебошад.

Дуюм, Статути Римӣ танҳо ба имконияти қасдан содир кардани ҷинояти байналмилалӣ ишора мекунад.

Низоми принципҳои ҳуқуқи ҷиноятии байналмилалӣ тамоюли асосии инкишофи илми ҳуқуқи ҷиноятиро инъикос намуда, муқаррароти нисбатан муҳимро мустаҳкам мекунад. Низоми принципҳо шаш принципи асосии ҳуқуқи ҷиноятии байналмилалиро ташкил медиҳад:

– ҷиноят ҷой надорад, агар дар қонун ба он ишора нашуда бошад (Nullum crimen sine lege);

---

<sup>80</sup> Ниг.: Бибиқ О.Н. Источники уголовного право Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. – Омск, 2005. – С. 53.

– чазо чой надорад, агар дар қонун ба он ишора нашуда бошад (*Nulla poena sine lege*);

– қувваи бозгашт надоштани амали қонун;

– ҷавобгарии фардии шахсоне, ки ҷинояти байналмилалӣ содир кардаанд;

– принципи татбиқ накардани муҳлатҳои мурур нисбати ҷиноятҳои байналмилалӣ;

– принципи гуноҳ.

Шумораи таҳқиқотҳо дар бораи фаҳмиш ва аҳаммияти меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ба маънои воқеии ин калима он қадар зиёд аст, ки дар доираи ин таҳқиқот номбар кардани онҳо номумкин аст. Аммо, дар илм маъмулан таҳти меъёри ҳуқуқи байналмилалӣ қоидаи рафторе фаҳмида мешавад, ки аз тарафи субъектони ҳуқуқи байналмилалӣ (давлатҳо ва дигар субъектҳо) ҳамчун қоидаҳои аз лиҳози ҳуқуқӣ ҳатмӣ эътироф гардидааст. Моҳиятан чунин муқаррароти ҳуқуқӣ «иродаи мувофиқашудаи давлатҳо»-ро ташкил медиҳад, ки хусусияти диспозитивӣ ва императивӣ дорад<sup>81</sup>.

Ба андешаи Н.Ф. Кузнецова «таҳти меъёри умумиэътирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ бояд қоидаи рафторе фаҳмида шавад, ки аз тарафи ҷомеаи ҷаҳонӣ дар маҷмуъ ба сифати меъёри ҳуқуқии ҳатмӣ эътироф гардидааст»<sup>82</sup>.

Меъёри ҳуқуқи байналмилалӣ якхелагии иродаи давлатҳоро ба қадри кофӣ ифода намекунад, то ин ки онҳо дар робита ба қоидаи рафтор ва эътирофи он ба сифати меъёри ҳатмии ҳуқуқӣ мувофиқ бошанд. Азбаски иродаи давлатҳо дар робита ба мазмуни қоидаи рафтор ва ба сифати меъёри ҳуқуқ эътироф кардани он мувофиқа шудааст, дар ин маврид онҳо ягонаанд. Меъёри ҳуқуқи байналмилалӣ – ин маҳсули на иродаи «умумӣ»-и давлатҳо, балки иродаи мувофиқашудаи онҳо мебошад<sup>83</sup>.

---

<sup>81</sup> Ниг.: Курс международного права в семи томах. Т. 1 / отв. ред. Р.А. Мюллерсон и Г.И. Тункин. – М., 1989. – С. 184-188.

<sup>82</sup> Взаимодействие международного и сравнительного уголовного права / под ред. Н.Ф. Кузнецовой, В.С. Комиссарова. – М., 2009. – С. 56.

<sup>83</sup> Ниг.: Алексидзе Л.А. Некоторые вопросы теории международного права. Императивные нормы. – Тбилиси, 1982. – С. 167.

Фарқияти меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ аз меъёрҳои ҳуқуқи дохилидавлатӣ маҳз дар он ифода меёбад, ки меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ – ин натиҷаи мувофиқакунии ва вобастагии иродаи давлатҳо мебошад.

Дар илми ҳуқуқи байналмилалӣ одатан чунин ҳисобида мешавад, ки меъёрҳои шартномавии ҳуқуқи байналмилалӣ хусусияти ҳатмӣ дошта метавонанд. Ин нуқтаи назарро ҷонибдорӣ намуда, қайд менамоем, ки маҳз ҳатмӣ будани меъёрҳои шартномавии ҳуқуқи байналмилалӣ онҳоро сарчашмаҳои ҳуқуқи ҷиноятии байналмилалӣ мегардонад. Айни замон наздики сесад меъёрҳои шартномавии ҳуқуқи байналмилалӣ амал мекунанд, ки дар ҳар сурат масъалаҳои ҳуқуқи ҷиноятиро танзим менамоянд<sup>84</sup>.

Дар адабиётҳо меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятии байналмилалӣ чунин таснифбандӣ карда мешаванд.

Аз рӯйи тарзи қабул меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятии байналмилалӣ чунин буда метавонанд: дутарафа – дар шартномаи дутарафаи байни давлатҳо мавҷуданд ва танҳо барои онҳо қувваи ҳуқуқӣ доранд (мисоли чунин меъёрҳо инҳо шуда метавонанд: шартномаҳо дар бораи ёрии ҳуқуқӣ, ки аз ҷумла масъалаҳои додани шахсони ҷиноятсодиркардаро танзим менамоянд; конвенсияҳои консулӣ байни давлатҳо, ки ҳудуди масунияти консулиро аз ҷавобгарии ҷиноятӣ муайян мекунанд), бисёртарафа – дар шартномаҳои се ва зиёда тарафа мавҷуданд, ки аз рӯйи мафҳуми худ санади умумии ҳуқуқи байналмилалӣ намебошанд; бештари чунин шартномаҳо аз тарафи давлатҳои аъзои ташкилотҳои байналмилалии минтақавӣ баста мешавад ва амали ин меъёр одатан танҳо ба иштирокчиён паҳн мегардад (масалан, Конвенсияи ИДМ оид ба ёрии ҳуқуқӣ ва муносибатҳои ҳуқуқӣ аз рӯйи парвандаҳои граждани, оилавӣ ва ҷиноятӣ аз 22 январи соли 1997), умумӣ – одатан дар шартномаҳои конвенсионӣ мавҷуданд, зимнан, хусусияти хоси меъёри умумӣ (универсалӣ) дар кушода будани он барои имзо аз тарафи дигар давлатҳо ифода меёбад (мисоли равшан – Конвенсияҳои СММ мебошанд).

Аз рӯйи тарзи танзими ҳуқуқӣ меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятии байналмилалӣ чунин тасниф мшаванд:

---

<sup>84</sup> Ниг.: Панов В.П. Международное уголовное право. – М., 1997. – С. 24-25.

– диспозитивӣ – дар доираи чунин меъёрҳо субъектони ҳуқуқи байналмилалӣ рафтори худ, ҳуқуқ ва уҳдадорихои мутақобиларо вобаста ба ҳолатҳо худ муайян мекунад;

– императивӣ – чунин меъёрҳо ҳудудҳои мушаххаси рафтори муайяно муқаррар менамоянд.

Бояд қайд намуд, ки танҳо меъёрҳои ҳуқуқӣ-байналмилалии хусусияти императивидошта ба сифати сарчашмаи ҳуқуқи ҷиноятии байналмилалӣ баромад карда метавонанд. Маҳз бинобар хусусияти фармоишӣ доштани ин меъёрҳо давлатҳо ва ташкилотҳои байналмилалӣ ҳамчун субъектони ҳуқуқи байналмилалӣ уҳдадоранд чунин меъёрҳоро ҳам бевосита ва ҳам тавассути ворид кардани тағйироти муайян ба қонунгузори милли (аз ҷумла, қонунгузори ҷиноятӣ) иҷро намоянд.

Мутахассисони соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ чунин мешуморанд, ки қувваи ҳуқуқи меъёрҳои байналмилалӣ аз рӯйи тарзи ифодаёбии феъл дар онҳо муайян карда мешавад. Меъёрҳои императивӣ бо феъли «қарор мекунад» ифода меёбанд ва он ҳамчун «уҳдадорӣ»-и давлат барои қабули ин меъёрҳо тавсиф карда мешавад. Дар меъёрҳои байналмилалӣ бошад, феъли «даъват менамояд» истифода мегардад ва он «ҳуқуқ»-и давлатро барои қабул кардани чунин меъёрҳо ифода менамояд<sup>85</sup>.

Аз рӯйи хусусияти амали худ дар ҳуқуқи ҷиноятии байналмилалӣ меъёрҳои императивии шартномавии ҳуқуқи байналмилалиро чунин чудо намудан мумкин аст:

– меъёрҳои амали бевосита дошта – чунин меъёрҳоро ба қонунгузори дохилии давлат шомил накардан мумкин аст;

– меъёрҳои амали бавосита дошта – ин меъёрҳо бояд ё ҳатман ба қонунгузори дохилидавлатӣ дар шакли асл ворид карда шаванд ё ин ки қонуни милли ба онҳо мутобиқ карда шаванд.

---

<sup>85</sup> Ниг.: Взаимодействие международного и сравнительного уголовного права / под ред. Н.Ф. Кузнецовой, В.С. Комиссарова. – М., 2009. – С. 54.

Ҳамин тавр, меъёрҳои шартномавии ҳуқуқи байналмилалӣ, ки хусусияти императивӣ доранд, ба сифати сарчашмаи асосии танзимкунандаи муносибатҳои ҳуқуқӣ-байналмилалии ҷиноятӣ баромад мекунад.

Муқаррароти мазкур дар қарори Трибунали байналмилалӣ аз рӯи собиқ Югославия оид ба масъалаи татбиқи меъёрҳои байналмилалӣ тасдиқи худро ёфтааст: «Трибунали байналмилалӣ ҳуқуқ дорад ... ҳама гуна шартнома ро татбиқ намояд, ки: 1) ҳангоми содир кардани қарори ҷиноятӣ бешубҳа ҳатмӣ буд ва 2) ба меъёрҳои императивии ҳуқуқи байналмилалӣ муҳолифат намекард ...»<sup>86</sup>.

Намуди ба худ хоси меъёрҳои императивии ҳуқуқи байналмилалӣ оинномаҳои ташкилотҳои байналмилалӣ (СММ, Суди байналмилалӣ, Суди байналмилалии ҷиноятӣ) ва трибуналҳои байналмилалӣ аз рӯи собиқ Югославия ва аз рӯи Руанда мебошанд. Дар адабиёти соҳавӣ қайд гардидааст, ки аз тарафи Шурои Амнияти СММ таъсис ёфтани трибуналҳои болозикр барои замони муосир ҳолатҳои беназири ташаккули меъёрҳо ва институтҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ байналмилалӣ буданд ва хусусияти хоси таъсиси ин трибуналҳо на дар хусусияти шартномавӣ доштани он, балки дар «хомӯшона эътироф гардидани онҳо аз ҷониби давлатҳо» ифода меёфт<sup>87</sup>.

Мо чунин нуқтаи назарро ҷонибдорӣ менамоем. Қайд мекунем, ки чунин истисно, ба назари мо, қоидаи умумиро тасдиқ менамояд – барои сарчашмаи ҳуқуқи ҷиноятӣ байналмилалӣ эътироф кардани меъёри ҳуқуқи байналмилалӣ хусусияти ҳатмӣ доштани он зарур мебошад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки қўшишҳои ташкилотҳои байналмилалӣ вобаста ба кодификатсия кардани меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ байналмилалӣ қобили таҳсин мебошад. Аксарияти муаллифон қайд менамоянд, ки дар амалисозии он Комиссияи ҳуқуқи байналмилалии СММ нақши муҳим дорад. Дар сурати анҷом ёфтани қорбарии зарурӣ дар ин самт, дер ё зуд Кодекси байналмилалии ҷиноятиро интизор шудан мумкин аст.

---

<sup>86</sup> Международное публичное право. Сборник документов. – Т. 2. – М., 1996. – С. 104-105.

<sup>87</sup> Ниг.: Лукашук И.И., Наумов А.В. Международное уголовное право. – М., 1999. – С. 15-16.

Дар хусуси меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ байналмилалӣ ҳарф зада, меъёрҳои одатӣ байналмилалиро ёдовар нашуда наметавонем. Тавре маълум аст, муносибатҳои байнидавлатӣ дар бештари мавридҳо мутобиқи одатҳои байналмилалӣ, ки дар гули таърих ташаккул ёфтаанд, танзим меёбанд. Масъалаи ба сарчашмаи ҳуқуқи ҷиноятӣ байналмилалӣ мансуб донишмандони одатҳои бениҳоят баҳснок мебошад.

Тавре маълум аст, одати байналмилалӣ – қоидаи нонавиштаи рафтор мебошад, ки тавассути он ин ё он муносибатҳо ҳангоми «розигии хомӯшона»-и субъектони ҳуқуқи байналмилалӣ танзим карда мешаванд. Аммо чӣ тавр ҳолате баҳо дода шавад, ки субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ муқобили риоя кардани чунин одат баромад мекунад? Дар ин ҳолат одат сифати риояи ҳатмиро аз даст медиҳад. Чунин ба назар мерасад, ки ба сифати сарчашмаи императивӣ баррасӣ шудани одати «нонавишта» дар ҳуқуқи ҷиноятӣ байналмилалӣ ва ба мазмуни расмӣ сарчашмаи ҳуқуқи ҷиноятӣ байналмилалӣ будани он муҳол аст.

Бо вуҷуди ин, агар одат аз тарафи ду ва зиёда давлат ба сифати қоидаи рафтор расман эътироф карда шавад, пас ҳолати қор тамоман ранги дигар мегирад. Дар ин маврид «расмияти» чунин одат маънои таҳкими ҳуҷҷати онро ифода мекунад. Ва дар ин сурат чунин одат бояд ҳамчун меъёри ҳуқуқи байналмилалӣ бо тамоми оқибатҳои аз он маншаъгиранда баҳогузори карда шавад<sup>88</sup>.

Дар робита ба ин, бо нуқтаи назар дар хусуси он ки айни замон бинобар мушкилиҳои гуногун (ки асосан бо расмиёти қабули меъёри одатӣ алоқаманд мебошанд) меъёрҳои одатӣ ҳуқуқи байналмилалӣ нисбат ба шартномаҳои байналмилалӣ нақши муҳимтарро иҷро менамоянд, розӣ шудан мушкил мебошад<sup>89</sup>.

Нуқтаи назари иброзгардида бо муқаррароти санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ бунёди рад карда мешавад: дар бештари сарчашмаҳо қайд мегардад, ки на танҳо шартнома, балки инчунин одат низ ҳамчун анъанаи

---

<sup>88</sup> Ниг.: Тункин Г.И. Теория международного права. – М., 1970. – С. 177.

<sup>89</sup> Ниг.: Арцибасов И.Н., Егоров С.А. Вооруженный конфликт: право, политика, дипломатия. – М., 1989. – С. 56.



байналмилалӣ танҳо дар он ҳолат қувваи ҳуқуқӣ дорад, ки агар он «ба сифати меъёри ҳуқуқ эътироф шуда бошад». Дар ин хусус, масалан, дар б. 1, м. 38 Статути Суди байналмилалии СММ гуфта мешавад.

Принсипҳо ва меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар сурате ба сифати сарчашмаи ҳуқуқи ҷиноятии байналмилалӣ баромад карда метавонанд, ки агар санади меъёрии ҳуқуқӣ ҷиноят будани қордорро муқаррар, тағйир ё бартараф намояд ё ин ки ба таври дигар масъалаҳои ҳуқуқӣ–моддии ҷавобгари ҷиноятиро танзим кунад. Зимнан чунин муқаррароти ҳуқуқӣ-байналмилалӣ бояд хусусияти на тавсиявӣ, балки ҳатмӣ дошта бошад. Дар акси ҳол ҳуқуқи ҷиноятии байналмилалӣ маънои аслии худро аз даст медиҳад, зеро ҳатто тасаввур кардани муқаррароти ҳуқуқӣ-ҷиноятии хусусияти «тавсиявӣ» дошта номумкин аст.

Чунончӣ, тибқи м. 21 Статути Римӣ («Ҳуқуқи татбиқшаванда»), Суди ҷиноятии байналмилалӣ сарчашмаҳои ҳуқуқи зеринро татбиқ менамояд:

- муқаррароти ҳамин Статут (алалхусус, унсурҳои ҷиноят);
- шартномаҳои байналмилалии татбиқшаванда, принсипҳо ва меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, аз ҷумла принсипҳои умумиэътирофшудаи ҳуқуқи байналмилалии низоъҳои мусаллаҳона;
- принсипҳо ва меъёрҳои ҳуқуқ мутобиқи он, ки чӣ тавр онҳо дар қарорҳои қаблии Суд тафсир шуда буданд;
- дар ҳолатҳои истисноӣ – принсипҳо ва меъёрҳои ҳуқуқи миллии кишварҳо, ки дар ҳолатҳои муқаррарӣ баррасии ҷинояти мушаххас ба салоҳияти онҳо дохил мешавад (ба шарте ки ин принсипҳо ва меъёрҳо ба ҳуқуқи байналмилалӣ муҳолифат надошта бошанд).

Ҳамин тавр, аз рӯйи табиати ҳуқуқӣ ва аҳамиятнокии худ меъёри ҳуқуқӣ-байналмилалии хусусияти шартномавӣ дошта ва меъёрҳои ҳуқуқӣ-байналмилалии одатӣ, ки дар шартномаҳо мустаҳкам шудаанд, баробар карда шудаанд.

Таърих мисолҳои зиёдеро медиҳад, вақте ки меъёрҳои одатӣ ба шартномаи байналмилалӣ табдил ёфтанд.

Чунончӣ, Трибунали байналмилалӣ дар Нюрнберг арз намуд, ки аксарияти қоидаҳое, ки дар IV Конвенсияи Гаага инъикос ёфтаанд, соли 1907 аз тарафи миллатҳои мутамаддин эътироф шуда буданд ва ҳамчун қонунҳо ва одатҳои замони ҷанг баррасӣ карда шуданд. Баъдтар «одатҳои бурдани ҷанг» дар моддаҳои 35, 37-39 Протоколи иловагии соли 1977 ба Конвенсияи Женева дар бораи ҳимояи қурбониёни ҷанг (соли 1949)<sup>90</sup>, инчунин дар Оинномаи Трибунали байналмилалӣ аз рӯи собиқ Югославия<sup>91</sup> ва Руанда<sup>92</sup> мустаҳкам шуда буданд.

Мисоли равшани хусусияти меъёрӣ бахшидан ба ҳуқуқи одатӣ қабули Эъломияи умумии ҳуқуқи башар аз 10 декабри соли 1948 мебошад, ки ба сифати қисми асосии Стандарти байналмилалии СММ дар соҳаи ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои шахсият баромад мекунад. Ҳуҷҷати мазкур таърихан аз аввалин санади ҳуқуқии замони буржуазӣ, Эъломияи Фаронсагии ҳуқуқҳои инсон ва шахрванди соли 1789 маншаъ мегирад.

Бо назардошти гуфтаҳои боло, чунин хулоса баровардан мумкин аст:

1. Принципҳои ва меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар низоми қонунгузории ҚТ мавқеи махсусро соҳиб буда, мақоми ҳуқуқии онҳо дар Конститутсия ва Қонуни ҚТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» муқаррар шудааст. Дар ин ҳолат зарур дониста мешавад, ки моқоми ҳуқуқии принципҳои ва меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, инчунин дар Қонуни ҚТ «Дар бораи шартномаҳои байналмилалии ҚТ» мустаҳкам карда шавад. Меъёрҳои ва принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар низоми ҳуқуқи ҚТ мавқеи калидӣ ва хоссаро соҳиб буда, дар ҳамоҳангӣ бо меъёрҳои дохилидавлатӣ ба сифати омили пуриктидори суботи ҳаёти ҷамъиятӣ хизмат намуда, манфиатҳои ҷомеаи ҷаҳонӣ, давлат, ҷамъият ва шахрвандони алоҳидаро ҳифз, мустаҳкам ва ҳимоя менамоянд.

---

<sup>90</sup> Ба онҳо одатҳои ҳуқуқи интихоби тарзи бурдани ҷанг, манъи аҳдшиканӣ, муайян кардани тамға ва аломати фарқият мансуб мебошанд, ки дар Аврупо тули қарнҳои ташаккул ёфтаанд.

<sup>91</sup> Ниг.: Международное публичное право. Сборник документов. – Т. 2. – М., 1996. – С. 102-109.

<sup>92</sup> Ниг.: Хамон ҷо. – С. 109-117.

Бо мақсади аз байн бурдани духурагӣ ва гуногунфаҳмӣ дар татбиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ пешниҳод карда мешавад, ки ҷумлаи дуёми қ. 3, м. 10 Конституцияи ҚТ дар таҳрири зерин ифода карда шавад:

«Мавқеи санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофшуда дар низоми санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қонун муқаррар карда мешавад».

Инчунин, бо мақсади таъмин намудани мутобиқати дохилиқонунӣ пешниҳод карда мешавад, ки ҷумлаи дуёми қ. 1, м. 10 Қонуни ҚТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» дар таҳрири зерин ифода карда шавад:

«Муҳолифати байни санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофшуда аз рӯйи қувваи ҳуқуқии онҳо, ки моддаи 9 Қонуни мазкур пешбинӣ намудааст, ҳал карда мешавад» .

2. Принципиҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ғояҳои асосии роҳбарикунандае мебошанд, ки асосан дар санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ инъикос ёфта, иҷрои онҳо аз тарафи давлатҳои онҳоро эътирофкарда ҳатмӣ мебошад. Принципиҳои ҳуқуқи байналмилалиро вобаста ба хусусияти онҳо ба се гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст: 1) принципиҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ – принципи эҳтироми ҳуқуқ ва озодиҳои инсон; принципи баробарҳуқуқии халқҳо ва ҳуқуқи халқҳо ба муайян кардани ояндаи худ; принципи ҳамзистии осоишта ва баробарии соҳибхитиёрии давлатҳо ва принципи ба ин алоқаманди истифода набурдани қувва ё таҳдиди қувва дар муносибатҳои байналмилалӣ; принципи дахлнопазирии сарҳадҳои давлатӣ ва тамомияти марзии давлатҳо; иҷрои софдилонаи уҳдадорихои байналмилалӣ; принципи ҳамкориҳои давлатҳо; 2) принципиҳои умумии ҳуқуқи байналмилалӣ – ҳамаи одамон дар назди қонун баробаранд; манъи шиканҷа; ҳеҷ кас таҳти ҳабс ё дастгиркунии худсарона қарор дода намешавад; маҳдуд ё манъ кардани ҳукми қатл; ҳукми қатл нисбати шахсони аз 18 – сола поён ва занони ҳомила бароварда намешавад ва ғ.; 3) принципиҳои махсуси (соҳавии) ҳуқуқи ҷиноятии байналмилалӣ – ҷиноят ҷой надорад, агар дар қонун ба он ишора нашуда бошад (*Nullum crimen sine lege*); ҷазо ҷой надорад, агар дар қонун ба он ишора нашуда бошад (*Nulla poena sine lege*); қувваи бозгашт надоштани

амали қонун; ҷавобгарии фардии шахсоне, ки ҷинойти байналмилалӣ содир кардаанд; принсипи татбиқ накардани муҳлатҳои мурур нисбати ҷинойтҳои байналмилалӣ; принсипи гуноҳ ва ғ.

3. Меъёри ҳуқуқи байналмилалӣ қоидаи рафторе мебошанд, ки аз тарафи субъектони ҳуқуқи байналмилалӣ (давлатҳо ва дигар субъектҳо) ҳамчун қоидаҳои аз лиҳози ҳуқуқӣ ҳатмӣ дар доираи санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ва дигар сарчашмаҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътироф гардидаанд. Меъёри ҳуқуқи байналмилалӣ хусусияти диспозитивӣ ва императивӣ дорад. Меъёрҳои диспозитивии ҳуқуқи байналмилалӣ хусусияти иҷроии ихтиёрӣ дошта бештар дар санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ хусусияти эълomiaвидошта мустаҳкам гардидаанд. Меъёрҳои императивии ҳуқуқи байналмилалӣ хусусияти иҷроии ҳатмӣ дошта, бештар дар конвенсия, паймон ва оинномаҳои судҳои ҷинойтии байналмилалӣ инъикос ёфтаанд. Бо мақсади мушаххас намудани мавқеи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар қонуни ҷинойтии ҚТ пешниҳод карда мешавад, ки ба м. 1 ҚЧ ҚТ қисми 3 бо мазмуни зерин илова карда шавад:

«3) Дар сурати ба принсипу меъёрҳои умумиэътирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ муҳолифат кардани меъёрҳои ҳамин Кодекс принсипу меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ амал мекунанд» .

4. Принсипҳо ва меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар сурате ба сифати сарчашмаи ҳуқуқи ҷинойтии байналмилалӣ баромад карда метавонанд, ки агар дар санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ мустаҳкам шуда бошанд ва ҷинойт будани қордорро муқаррар, тағйир ё бартараф намояд ё ин ки ба таври дигар масъалаҳои ҳуқуқӣ-моддии ҷавобгарии ҷинойтиро танзим кунанд. Зимнан, чунин муқаррароти ҳуқуқи байналмилалӣ бояд хусусияти на тавсиявӣ, балки ҳатмӣ дошта бошад.

## **1.2. Аҳамияти меъёрҳо ва принсипҳои ҳуқуқи байналмилалӣ барои инкишофи ҳуқуқи ҷинойтии Ҷумҳурии Тоҷикистон**

Барои муайян кардани таъсири ҳуқуқи байналмилалӣ ба ташаккул ва инкишофи қонунгузорию ҷинойтии миллӣ баррасии чунин масъалаҳо, ба

монанди асос, дараҷа ва хусусияти чунин таъсиррасонӣ бо назардошти устувории қонунгузории ҷинойтии миллӣ ё вобастагии он аз ҳуқуқи байналмилалӣ бисёр муҳим мебошад.

Таҳти асосҳои таъсири ҳуқуқи байналмилалӣ ба қонунгузории ҷинойтии Тоҷикистон маҷмуи шартҳо, омилҳо ва сабабҳои зерини таъсири ҳуқуқи байналмилалӣ тағйир додани онро фаҳмидан мумкин аст. Қобили қайд аст, ки таъсири ҳуқуқи байналмилалӣ ба қонунгузории ҷинойтии Тоҷикистон на танҳо ба омилҳои ҳуқуқӣ, балки инчунин иҷтимоӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва м.и. алоқаманд мебошад.

Олимон қайд менамоянд, ки дар доираи аҳаммият ва нақши ҳуқуқи байналмилалӣ дар мукамалсозии қонунгузории ҷинойтии миллӣ ҳадди ақал ҳашт гурӯҳи падидаҳоро ҷудо кардан мумкин аст, ки таъсири ҳуқуқи байналмилалиро ба ташаккул ва инкишофи қонунгузории ҷинойтии миллӣ муайян мекунанд:

1. Тамоюли ҷаҳонишавии ҳуқуқӣ давлатҳоро водор менамояд, ки бо мақсади ба роҳ мондани ҳамкорӣ дар муқовимат бо ҷинойткорӣ қонунгузории ҷинойтии миллии худро якхела (унификатсия) намоянд.

2. Ғайриимкон будани ноилшавӣ ба танзими пурраи муносибатҳои ҳуқуқӣ-ҷинойтӣ танҳо тавассути қонуни ҷинойтии миллӣ яке аз асосҳои таъсири ҳуқуқи байналмилалӣ ба ташаккул ва инкишофи қонунгузории ҷинойтии миллӣ мебошад. Чунончӣ, масалан, муқаррароти ҳуқуқи байналмилалӣ дар натиҷаи мувофиқакунии иродаи давлатҳои гуногун қабул карда мешавад, ки дар онҳо таҷрибаи муқовимат ба ҷинойткорӣ аз рӯйи хусусият мухталиф мебошад ва дар натиҷа мумкин аст меъёрҳои қонунгузории ҷинойтии миллӣ ба муносибатҳои ҷамъиятии доимо рушдкунанда мутобиқат накунад.

Қонунгузор тамоми ҳолатҳои воқеияти ҳақиқии муосирро ба инобат гирифта наметавонад, ӯ танҳо муносибатҳои ҷамъиятии дар лаҳзаи муайян мавҷудбударо ба назар мегирад. Қонунгузории ҷинойтии миллӣ мумкин ба уҳдадорҳои байналмилалӣ қабулкардаи давлат мувофиқ набошад (масалан, бинобар камбудии қонунгузорӣ сари вақт дар қонунгузории

чиноятӣ миллӣ татбиқ накардани шартномаи байналмилалии барои ин давлат ба қувваи амал даромада). Чунончӣ, муқаррароти ҳуқуқи чиноятӣ байналмилалӣ<sup>93</sup> ба сифати чораи таъсиррасонии ҳуқуқӣ-чиноятӣ аз тарафи кишварҳои имзокунандаи шартномаи байналмилалӣ тавсияшуда мусодираи молу мулкро фаро мегирад. Бинобар ин, ба андешаи В.Д. Зоркин аз номгӯи чазоҳои чиноятӣ дар ФР хориҷ кардани мусодираи молу мулк «то андозае имконияти аз тарафи ФР иҷро гардидани уҳдадорихоӣ онро маҳдуд намуд»<sup>94</sup>.

3. Мансубияти давлат ба ташкилоти байналмилалӣ ё мақсади узви чунин ташкилот шудани он асоси таъсири ҳуқуқи байналмилалӣ ба рушди қонунгузориҳои чиноятӣ миллӣ мебошад. Санадҳое, ки тартиб ва шартҳои шомилшавӣ ба ташкилоти байналмилалиро танзим мекунанд, дар бештари мавридҳо на танҳо сабабҳои ҳуқуқӣ, балки сиёсии пайваस्तшавиро фаро мегиранд.

4. Иштироки давлат дар конфронсҳо ва ҷаласаҳои байналмилалӣ низ барои такмилдиҳии қонунгузориҳои чиноятӣ дохилидавлатӣ аҳаммияти калон дорад. Санадҳои конфронсҳои байналмилалӣ хусусияти меъёрӣ надоранд, аммо онҳо дар бештари ҳолатҳо уҳдадорихоӣ сиёсиро ба вучуд меоранд, ки таъсири онҳоро ба ҳуқуқи дохилӣ истисно намекунад. Илова бар ин, чунин санадҳо ворид намудани тағйироти муайянро ба қонунгузориҳои миллии давлатҳо пешбинӣ менамоянд.

5. Дар шароитҳои муосир бо рушди муносибатҳои ҷамъиятӣ ва вусъат ёфтани ҳамгирии байналмилалӣ дар соҳаи муқовимат ба чинояткорӣ шумораи санадҳои ҳуқуқии байналмилалие, ки ҚТ иштирокчиҳои онҳо мебошад, зиёд шуда истодааст. Зарурати софдилона иҷро намудани уҳдадорихоӣ дар соҳаи муқовимат ба чинояткорӣ – дар навбати аввал, вазифаи қонунгузор, инчунин мақомоти ҳифзи ҳуқуқ мебошад. Мутобиқ намудани матни КҚ ҚТ ба муқаррароти ҳуқуқи байналмилалӣ, инчунин

---

<sup>93</sup> Конвенция Совета Европы об отмывании, выявлении, изъятии и конфискации доходов от преступной деятельности от 8 ноября 1990 г.; Конвенция ООН против транснациональной организованной преступности и два протокола к ней.

<sup>94</sup> Зоркин В.Д. За правовой диалог между Европейским Судом и европейскими конституционными судами // Бюллетень Европейского Суда по правам человека. – 2005. – №5. – С. 95.

тафсири дақиқи онҳо – кафолати ҳамкории самараноки Тоҷикистон бо дигар кишварҳо дар соҳаи муқовимат бо ҷинояткорӣ мебошад.

6. Аҳаммиятнокии муқовимат бо ҷиноятҳои байналмилалӣ ва ҷиноятҳои хусусияти байналмилалидошта, ба хавфнокии ҷамъиятии баланди онҳо алоқаманд мебошад ва дар робита ба ин, бо мақсади пешгирӣ ва бартараф кардани онҳо давлатҳоро зарур меояд, ки созишномаҳои байналмилалӣ (конвенсияҳо, паймонҳо, эълomiaҳо ва м.и.) банданд ва дар натиҷаи ин, таъсири ҳуқуқи байналмилалӣ ба қонунгузории ҷиноятии дохилидавлатӣ ба амал меояд.

7. Инкишофи адолати судии ҷиноятии байналмилалӣ. Таҷрибаи мақомоти судӣ дар хусуси зиёд шудани таъсири низоми ҳуқуқи байналмилалӣ ба қонунгузории ҷиноятии миллӣ дар қисми зарурати мувофиқати онҳо шаҳодат медиҳад.

8. Яке аз шартҳои таъсири ҳуқуқи байналмилалӣ ба қонунгузории ҷиноятии миллӣ талаботи мувофиқати ҳуқуқӣ мебошад. Чунин мувофиқат ҳангоми ҷой доштани ҳамкории ҳуқуқи дохилидавлатӣ ва байналмилалӣ ноил мегардад, вақте ки қонунгузории дохилидавлатӣ ба шартномаҳои байналмилалӣ ба қувваи амал даромада мутобиқ карда мешавад.

Алалхусус, ҳуқуқи байналмилалӣ ба ташаккули сиёсати ҳуқуқи ҷиноятии Тоҷикистон таъсири калон расонидааст. Чунин таъсиррасонӣ дар инҳо зоҳир мегардад:

1) дар мустаҳкам намудани принципҳо ва меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ;

2) муқаррар намудани доираи кирдорҳои ба ҷамъият хавфнок;

3) тафсири меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ бо назардошти принципҳо ва меъёрҳои умумиэътирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ.

Дар баробари самтҳои асосии таъсири ҳуқуқи байналмилалӣ ба қонунгузории миллӣ, дар адабиёти соҳавӣ ба дигар шаклҳои таъсири ҳуқуқи байналмилалӣ ба қонунгузории миллии давлатҳо низ ишора карда

мешаванд<sup>95</sup>. Нуқтаҳои назари дар илми ҳуқуқ иброзгардидаро чамъбаст намуда, қайд намудан мумкин аст, ки:

Якум, зоҳиран таъсири ҳуқуқӣ-сиёсии ҳуқуқи байналмилалӣ ба қонунгузории дохилидавлатӣ мақсади ташаккули самти умумии меъёриро дорад, вақте ки бинобар аҳаммияти умумӣ доштан меъёри байналмилалӣ мавзӯи танзими ҳуқуқи миллиро ифода мекунад.

Дуюм, таъсири фаъолони ғояҳо ва принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ба чараёни инкишоф ва ислоҳоти қонунгузории ҷинойтии дохилидавлатӣ мушоҳида карда мешавад.

Сеюм, агар давлат ихтиёрони дар робита ба шомилшавӣ ба ташкилоти байналмилалии дахлдор уҳдадориҳои байналмилалиро қабул намояд, пас давлатҳои иштирокчии чунин ташкилот имкониятҳои нави ҳалли дастаҷамъона ва мувофиқашудаи тамоми масъалаҳоро соҳиб мешаванд ва дар ин маврид институтҳои байналмилалиро истифода мебаранд.

Чорум, раванди «гузариш»-и меъёрҳои байналмилалӣ ба меъёрҳои миллӣ бо роҳи пурра ё қисман дар қонуни миллӣ ифода кардани муқаррароти ҳуқуқи байналмилалӣ ё ин ки ҳавола ё истинод овардан ба онҳо ба амал меояд. Дар ҳақиқат ҳам ҳуқуқи байналмилалӣ барои қонунгузор ҳамчун сарчашмаи криминализатсия ва декриминализатсияи кирдорҳои дахлдор баромад мекунад. Масалан, Паймони байналхалқии СММ доир ба ҳуқуқҳои сиёсӣ ва шаҳрвандӣ аз 16 декабри соли 1966, ки барои ИҶШС 23 марти соли 1967 ба қувваи амал даромад, давлатҳоро уҳдадор мекунад, ки барои тамоми шаҳрвандон новобаста аз ҷинс, наҷод, миллат, эътиқод ва вазъи молумулкӣ ҳуқуқҳои баробари иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсиро таъмин намоянд.

Кодекси ҷинойтии ҶШС Тоҷикистон соли 1961 ва сипас Кодекси ҷинойтии ҚТ соли 1998 ин уҳдадорӣ байналмилалиро дар доираи моддаҳои қисми умумӣ (м. 5. Принципи баробарӣ дар назди қонун) ва Қисми махсус (м. 143. Вайрон кардани баробарҳуқуқии шаҳрвандон, м. 155. Беасос саркашӣ

---

<sup>95</sup> Ниг.: Тихомиров Ю.А. Между народно-правовые акты: природа и способы влияния // Журн. рос. права. – 2002. – №1. – С. 89.



намудан аз қабул кардан ба кор ё беасос аз кор сабуқдӯш намудани зани синни кӯдакаш то сесола ва ғ.) иҷро намуданд.

Илова бар ин, дар Қисми махсуси КЧ ҚТ бо назардошти муқаррароти Паймони байналхалқии зикршуда аломатҳои вазнинкунандаи чазо пешбинӣ шудаанд, масалан, одамкушӣ бо сабаби нафрат ё хусумати миллӣ, нажодӣ, динӣ маҳалгароӣ ё интиқоми хунӣ (б. «М» қ. 2, м. 104 КЧ ҚТ), қасдан расонидани зарари вазнин ба саломатӣ бо сабаби нафрат ё хусумати миллӣ, нажодӣ, динӣ, маҳалгароӣ ё интиқом (б. «М» қ. 2, м. 110 КЧ ҚТ). Зимнан, КЧ ҚШС Тоҷикистон танҳо як моддаеро фаро мегирифт, ки ҷавобгариро барои вайрон кардани баробарҳуқуқии миллӣ ва нажодӣ пешбинӣ мекард (м. 74 КЧ ҚШС Тоҷикистон).

КЧ ҚТ ҳуқуқ ба ҳаётро ҳамчун ҳуқуқи ҷудонопазири ҳар як инсон, ки дар м. 6 Паймони байналхалқии болозикр оварда шудааст, бо роҳи пешбинӣ намудани ҷавобгарӣ барои одамкушӣ ҳамчун намуди мустақили ҷиноят кафолат додааст.

Дар маҷмӯъ, тамоми меъёрҳои Паймони байналхалқии СММ доир ба ҳуқуқҳои сиёсӣ ва шахрвандӣ бо КЧ амалкунандаи ҚТ ҳифз карда мешаванд.

Аҳаммияти махсусро инчунин санадҳои бисёртарафаи ИДМ касб менамоянд, ки ба мисоли санадҳои СММ, Шурои Аврупо ва САҲА меъёрҳо ва принципҳои асосиро дар соҳаи ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон муқаррар ва механизмҳои назорати амалисозии онҳоро пешбинӣ менамоянд. 26 майи соли 1995 давлатҳои иштирокчии ИДМ Конвенсияи ИДМ-ро дар бораи ҳуқуқҳо ва озодиҳои асосии инсон қабул намуданд. Дар Конвенсия, ки дар асоси муқаррароти Эълومияи сарони давлатҳои иштирокчии ИДМ дар бораи уҳдадорихои байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон ва озодиҳои асосӣ аз 24 сентябри соли 1993 таҳия карда шудааст, қариб тамоми номгӯйи ҳуқуқҳои ҳам шахрвандиву сиёсӣ ва ҳам иҷтимоию иқтисодие, ки дар Эълумияи умумии ҳуқуқи башар с. 1948 ва дар паймонҳои байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои инсон с. 1966 номбар шудаанд, мустаҳкам гардидаанд<sup>96</sup>.

---

<sup>96</sup> Ниг.: Диноршоев А.М., Азиззода У.А., Павленко Е.М., Искандаров Ш.Ф. Механизм защиты прав человека: учебное пособие. – Душанбе, 2018. – С. 204.

Панчум, меъёрҳои байналмилалӣ дар фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ ҳамчун воситаи тафсир ва ҳамчун асоси ҳуқуқӣ истифода бурда мешаванд. Меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ новобаста аз ҳолати тасдиқ шудан ё нашудани онҳо дар бештари мавридҳо ҳангоми тафсири илмӣ ва судии Кодекси ҷиноятӣ истифода мегарданд<sup>97</sup>.

Шашум, санадҳои байналмилалӣ дар фаъолияти мақомоти қонунгузор, иҷроия ва судӣ аҳаммияти калон доранд. Аз тарафи давлатҳо стандартҳои гуногун таҳия карда мешаванд, ки ҳамчун асоси ҳамкории байналмилалӣ ва фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунии мақомоти давлатӣ баромад мекунад.

Самтҳои номбаршудаи таъсири ҳуқуқи байналмилалӣ ба ташаккул ва инкишофи қонунгузорию ҷиноятӣ миллӣ танҳо нишондиҳандаҳои сифатӣ чунин таъсиррасониро тавсиф менамоянд. Дар ин замина анҷом додани таҳлили ҳуқуқии нишондиҳандаҳои шуморавии чунин таъсиррасонӣ низ муҳим мебошад.

Ҳуқуқи байналмилалӣ ба сифати як навъ омили мукамалсозии меъёрҳои қонунгузорию ҷиноятӣ миллӣ бо роҳи таҳияи санадҳои меъёрии ҳуқуқии нав ё ин ки тасҳеҳоти санадҳои меъёрии ҳуқуқии амалкунанда барои таъмин намудани танзими ҳуқуқии самараноки муносибатҳои ҷамъиятӣ мутобиқи талаботҳои ҷомеаи ҷаҳонӣ баромад мекунад. Ҳамзамон бо ин, масъалаи таъсири ҳуқуқи байналмилалиро баррасӣ намуда, бояд қайд намуд, ки қонунгузорию ҷиноятӣ миллӣ шартӣ ҳуқуқии амалисозии бештари меъёрҳои ҳуқуқии байналмилалӣ қарор гирифта истодааст.

Ҷараёни таъсири ҳуқуқи байналмилалӣ ба қонунгузорию дохилидавлатӣ натиҷаи табиӣ сиёсати фаъолонаи берунӣ ва дохилии ҷиноятӣ давлат мебошад.

КҶ ҚТ ба принципҳои қонуният, баробарӣ дар назди қонун, ногузир будани ҷавобгарӣ, ҷавобгарии фардӣ, гунаҳкорӣ, адолат, инсондӯстӣ ва демократизм, ки дар меҳвари афзалияти арзишҳои умумибашарӣ мутобиқи

---

<sup>97</sup> Ниг.: Европейские правовые стандарты в постановлениях Конституционного Суда Российской Федерации; сб. док. – М., 2003. – С. 34.

принсипҳо ва меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ муқаррар шудаанд, асос меёбад.

Таъсири принсипҳо ва меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ба қонунгузори миллие яке аз проблемаҳои асосии ҳуқуқи ҷиноятӣ ба ҳисоб меравад. Махсусан дар шароити ҷаҳонишавӣ аҳамияти принсипҳо ва меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ барои инкишофи қонунгузори миллии давлатҳои алоҳида муҳим мебошад<sup>98</sup>.

Дар ин замина, ҳарчӣ бештар аҳамият ва мазмуни формулаи Статути Суди байналмилалии СММ, яъне «принсипҳои умумии эътирофнамудаи миллатҳои муттамаддин» зиёд ва бой мегардад<sup>99</sup>. Муқаррароти ҳуқуқи байналмилалӣ, ки ба ин принсипҳо асос ёфтаанд, ба амалияи судӣ таъсири бевоситаи ҳудро мерасонанд. Дар ин маврид, стандартҳои байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон низ қобили таваҷҷуҳ мебошанд, ки пайвасти мазмуни ҳудро васеъ намуда, хусусияти стандартҳои умумии демократияро касб мекунанд.

Таҳқиқоти масъалаи аҳамият ва таъсири принсипҳо ва меъёрҳои умумиэътирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ барои инкишофи ҳуқуқи ҷиноятии ҚТ-ро аз баррасии баъзе нуқтаҳои назар вобаста ба табиати ҳуқуқии ин категорияи ҳуқуқ оғоз менамоем.

Олимон қайд менамоянд, ки ба таври мушаххас ҷудо намудани принсипҳо ва меъёрҳои умумиэътирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ то андозае мушкул мебошад, чунки дар санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ онҳо ба чунин сифат ҷудо ва номбар карда намешаванд, ҳангоми тафсири илмӣ бошад, масъалаи принсипҳо ва меъёрҳои умумиэътирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ ба таври гуногун ва ихтилофнок ҳал карда мешавад: «... муроҷиат ба шартномаҳои байналмилалии умумӣ имконияти дар онҳо ошкор намудани номгӯйи ин ё он принсипҳои ҳуқуқи байналмилалиро намедихад. Дар илм доир ба ин масъала андешаи ягона ҷой надорад. Танҳо ҳаминро қайд кардан мумкин аст, ки: принсипҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ умумӣ

---

<sup>98</sup> Ниг.: Корецкий В.М. «Общие принципы права» в международном праве. – Киев, 1989. – С. 165-199.

<sup>99</sup> Ниг.: Лукашук И.И. Международное право в судах государств. – С. 293-294.

(универсалӣ) буда, принципҳои соҳавиро фаро намегиранд; принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ хусусияти умумиэтирофшуда доранд; принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ принципҳои *jus cogens* мебошанд»<sup>100</sup>.

Дар адабиёти соҳавӣ дар хусуси принципҳои умумиэтирофшуда, принципҳои асосӣ<sup>101</sup>, умумӣ ва соҳавӣ<sup>102</sup> қайд карда мешавад. 7 принципи умумиэтирофшудае, ки дар м. 2 Оинномаи СММ (масалан, принципи баробарии соҳибхитиёрӣ, принципи даҳлат накардан ба корҳои дохилии давлат ва ғ.) пешбинӣ шудаанд, аз тарафи ҳамаи муаллифон эътироф карда мешаванд. Илова бар ин, СММ бояд таъмин намояд, ки ҳатто давлатҳои аъзои он набуда ҳам мутобиқи ҳамин принципҳо амал намоянд, чунки ин метавонад барои нигоҳдории сулҳ ва амният зарур бошад (б. 6, м. 2 Оинномаи СММ).

Вале принципҳои дигар низ мавҷуданд, ки бевосита аз Эълomia дар бораи принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ маншаъ мегиранд<sup>103</sup> (масалан, принципи иҷрои ихтиёронии уҳдадориҳо аз тарафи тамоми давлатҳо, баробарҳуқуқӣ ва худмуайянқунии халқҳо ва м.и.).

Мутобиқи м. 53 Конвенсияи Вена дар бораи ҳуқуқи шартномаҳои байналмилалӣ меъёри умумиэтирофшуда, қоидае рафторе ҳисобида мешавад, ки аз тарафи иттиҳоди давлатҳо дар маҷмӯъ ба сифати меъёри аз лиҳози ҳуқуқӣ ҳатмӣ қабул ва эътироф карда мешавад.

Тибқи ҳамин Конвенсия принципҳои умумиэтирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ – ин меъёрҳои императивии ҳуқуқи байналмилалии умумӣ (*jus cogens*), яъне меъёрҳои мебошанд, ки аз тарафи иттиҳоди байналмилалии давлатҳо дар маҷмӯъ ҳамчун меъёрҳои қабул ва эътироф гардидаанд, ки

---

<sup>100</sup> Международное право / род ред. Ю.М. Колосова, Э.С. Кривчиковой. – М., 2000. – С. 47.

<sup>101</sup> Ниг.: Международное публичное право / род ред. К.А. Бекяшева. – М., 2005. – С. 81.

<sup>102</sup> Ниг.: Международное публичное право: учебник. – М., 2005. – С. 96.

<sup>103</sup> Ниг.: Действующее международное право: сб. док. / Сост. Ю.М. Колосов, Э.С. Кривчикова. – М., 2002. – С. 36-42.

саркашӣ аз онҳо ноҷоиз аст ва онҳо танҳо тавассути меъёрҳои умумии минбаъдаи ҳуқуқи байналмилалӣ тағйир ёфта метавонанд<sup>104</sup>.

Мазмуни принципҳо ва меъёрҳои умумиэтирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ дар ҳуҷҷатҳои, масалан СММ ва муассисаҳои махсусгардонидашудаи он кушода шуда метавонад.

Принципҳои асосие, ки дар санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ мустаҳкам шудаанд, дар маҷмӯъ Кодекси қоидаҳои асосии меъёрии рафтори давлатҳоро ташкил медиҳанд ва барои нигоҳдории сулҳи байналмилалӣ риоя кардани он зарур мебошад<sup>105</sup>.

Принципҳои умумиэтирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ ҳуқуқ ва озодиҳои асосии шахсиятро фаро мегиранд, ки дар Эъломияи умумии ҳуқуқи башар, Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои сиёсӣ ва шахрвандӣ ва Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ инъикос ёфта, барои тамоми давлатҳо ҳатмӣ мебошанд. Ин ду Паймон аз Эъломия танҳо бо хусусияти ҳатмӣ доштани худ фарқ намеkunанд. Онҳо аз рӯйи мазмун нисбатан васеъ буда, дар онҳо алалҳусус ду ҳуқуқе пешбинӣ шудааст, ки дар Эъломия оварда нашудаанд: ҳуқуқи халқҳо ба худмуайянкунӣ ва манъи таблиғоти ҷанг<sup>106</sup>. Дар доираҳои байналмилалӣ ин се санад ҳамчун «Билли байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон» машҳур мебошанд<sup>107</sup>.

О.Е. Лапина мафҳуми принципҳои умумиэтирофшудаи ҳуқуқи байналмилалиро мушаххас карда, қайд менамояд, ки «умумиэтирофшуда» тавсифоти на шумораваӣ, балки сифатӣ мебошад. «Табиати принципҳои умумиэтирофшуда хусусияти духелла дорад: ташаккули ин принципҳо ҳам ба воситаи расмиқунонии таҷрибаи ҷамъшудаи робитаи давлатҳо ва ҳам бо роҳи аҳдбандии (ба созиш омадани) онҳо, ки мақсадгузории робитаи онҳоро

---

<sup>104</sup> Ниг.: Венская Конвенция о праве международных договоров (Вена, 23 мая 1969 г.) // Справ. правовая система «Гарант» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: [www.garant.ru](http://www.garant.ru) (санаи муроҷиат: 22.06.2022).

<sup>105</sup> Ниг.: Поточный М. Юридическая сила Декларации о принципах международного права // Правоведение. – 1971. – №3. – С. 123.

<sup>106</sup> Ниг.: Бояршинов В.Г. Международные пакты о правах человека и вопросы их имплементации в СССР // Сов.государство и право. – 1982. – №6. – С. 122.

<sup>107</sup> Ниг.: Колосов Ю.М. Международные стандарты в области прав человека и проблемы советского законодательства // Сов. журн. междунар. права. – 1991. – №2. – С. 70.

фаро мегирад. Дар ҳарду ҳолат ҳам, муқаррароте, ки хусусияти байнидавлатӣ дорад, бо назардошти манфиати дохилидавлатӣ ташаккул меёбад, ки принципҳо ва меъёрҳои байналмилалиро ба ҳуқуқи миллӣ наздик менамояд.... Чунин муносибат имкон медиҳад, ки ба принципҳои умумиэтирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ на танҳо ғояҳои эълоншудаи ҳамкориҳои байналмилалӣ, балки инчунин принципҳои умумии ҳуқуқ, гуруҳи калони принципҳои соҳавӣ ва институтсионалӣ, ки хусусияти фаромиллӣ доранд, мансуб доништа шаванд»<sup>108</sup>.

Вақтҳои охир таъсири принципҳо ва меъёрҳои умумиэтирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ ба низоми ҳуқуқи миллӣ зиёд шуда истодааст. Меъёрҳои одатии ҳуқуқи байналмилалӣ қоидаҳои наонавиштае мебошанд, ки иттиҳоди байналмилалии давлатҳо қувваи ҳатмии ҳуқуқӣ доштани онҳоро дар маҷмӯъ этироф кардааст. Дар маҷмӯъ, онҳо ҳуқуқи байналмилалии умумӣ ё принципҳо ва меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалиро ташкил медиҳанд, ки тамоюли бартарияти онҳо тадриҷан дар қонунгузории як қатор давлатҳо тасдиқ карда мешавад.

Ҳамин тавр, дар Конститутсияи давраи соҳибистиклолии Тоҷикистон, ки 6 ноябри соли 1994 тариқи раъйпурсии умумихалқӣ қабул гардида буд, бори аввал дар таърихи давлатдорӣ миллӣ бартарияти принципҳо ва меъёрҳои умумиэтирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ нисбат ба қонунҳои ҷумҳурӣ этироф карда шуд. Конститутсия ҳатто ҳолатҳои эҳтимолии муҳолифати байни қонунгузории миллӣ ва меъёру принципҳои ҳуқуқи байналмилалиро пешбинӣ намуда, махсус муқаррар кард, ки «агар қонунҳои ҷумҳурӣ ба санадҳои ҳуқуқии байналмилалии этирофшуда мутобиқат накунад, меъёрҳои санадҳои байналмилалӣ амал мекунад» (м. 10). Илова бар ин, дар Конститутсия меъёрҳои байналмилалӣ ба сифати асосии баамалбарории сиёсати хориҷии Тоҷикистон муайян карда шуданд (м. 11).

Таҷрибаи ифода гардидани чунин муқаррарот дар қонуни асосии миллӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки давлат нисбат ба принципҳо ва меъёрҳои ҳуқуқи

---

<sup>108</sup> Лапина О.Е. Общепризнанные принципы и нормы международного права в правовой системе России: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2003. – С. 12.

байналмилалӣ таваҷҷуҳи хосса дошта, онро ҳамчун қисми таркибии қонунгузории миллии худ қабул намудааст.

Конститутсияи ҚТ соли 1994 тамоюли асосии инкишофи давлатро муайян намуд: рӯ овардани ба низоми ҳуқуқи кушоди давлатҳои иштирокчи иттиҳоди байналмилалӣ. Ин тамоюл бо мурури замон ба он мусоидат намуд, ки Тоҷикистон ҳамчун узви комилҳуқуқи ҷомеаи ҷаҳонӣ як қатор санадҳои ҳуқуқи байналмилалиро эътироф ва меъёру принципҳои дар онҳо мустақамшударо дар қонунгузории миллии татбиқ намояд.

Маҳз бо назардошти ҳамин мавқеъ Конститутсияи ҚТ чунин муқаррар намуд: «Санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, қисми таркибии низоми ҳуқуқи ҷумҳуриро ташкил медиҳанд» (м. 10). Ин муқаррарот таҷассумгари садоқати давлат нисбат ба ҳуқуқи байналмилалӣ буда, ба сифати кафолати татбиқи принципҳо ва меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар қонунгузории миллии арзёбӣ шуда метавонад.

Вобаста ба масъалаи ба низоми ҳуқуқӣ ворид кардани принципҳо ва меъёрҳои умумиэътирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ дар адабиётҳо баъзе интиқодҳо низ ҷой доранд. Мунтақидон бар он назаранд, ки чунин принципҳо ва меъёрҳо танҳо барои танзими муносибатҳои байнидавлатӣ таъин гардидаанд<sup>109</sup>.

Инчунин, дар илми ҳуқуқ мавҷудияти муқаррароти барои низомҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва дохилидавлатӣ ягона инкор карда мешавад. Илова бар ин, баъзе муаллифон қайд менамоянд, ки «меъёрҳои ҳуқуқи барои ҳуқуқи байналмилалӣ ва дохилидавлатӣ умумӣ ҷой надоранд»<sup>110</sup>.

Бо чунин нуқтаҳои назар розӣ шудан мушқил аст. Чунончӣ, ба андешаи И.И. Лукашук<sup>111</sup> пеш аз ҳама, тамоми муқаррароти ҳуқуқи байналмилалӣ бидуни истисно, аз ҷумла муқаррароти шартномавӣ танҳо барои танзим намудани муносибатҳои байнидавлатӣ таъин гардидаанд. Масъалаи дигар он аст, ки баъзе меъёрҳо танҳо дар муносибатҳои байнидавлатӣ татбиқ

---

<sup>109</sup> Ниг.: Усенко Е.Т. Соотношение и взаимодействие международного и национального права, и Российская Конституция // Моск. журн. междунар. права. – 1995. – №2. – С. 18.

<sup>110</sup> Международное право / под ред. Ю.М. Колосова, Э.С. Кривчиковой. – М., 2000. – С. 44.

<sup>111</sup> Ниг.: Лукашук И.Г. Международное право в судах государств. – С. 37.

мегарданд ва баъзе дигар бошад, бо гузаштани расмиёти дахлдор дар соҳаи муносибатҳои дохидавлатӣ мавриди татбиқ қарор доранд.

Нақши принципҳо ва меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалиро қонунгузор дар муқаррароти қ. 2, м. 1 КҶ ҚТ мустаҳкам намудааст: «Ҳамин Кодекс ба Конститутсияи ҚТ ва принсипу меъёрҳои умумиэтирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ асос меёбад». Қобили зикр аст, ки чунин муқаррарот дар қонунгузориҳои ҷинойтии дигар давлатҳои аъзои ИДМ низ ҷой дорад. Масалан, муқаррароти ба ин монанд дар қ. 2, м. 1 КҶ ФР мавҷуд аст. Вале, баъзе олимони рус чунин мешуморад, ки ин меъёр бо муқаррароти Конститутсияи ФР, ки дар баробари принсипу меъёрҳои умумиэтирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ, инчунин бартараишти шартномаҳои байналмилалиро муқаррар мекунад, чандон мутобиқ намебошад. Чунончӣ, ба андешаи Г.В. Игнатенко, дар КҶ ФР мавҷуд набудани ишора ба татбиқи қоидаҳои шартномаи байналмилалии ФР чандон дуруст намебошад, чунки чунин «қарори расмӣ соҳаи алоҳидаи ҳуқуқро ба принсипи умумии конститусионӣ муқобил мегузорад»<sup>112</sup>.

Ин ҳамчунин, ба як қатор ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ, аз ҷумла қ. 2, м. 15 Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои сиёсӣ ва шахрвандӣ («Ҳеч чиз дар моддаи мазкур барои ба суд кашидан ва ҷазо додани ҳама гуна шахс барои ҳама гуна кирдор ё камбудие, ки дар лаҳзаи содир кардан мутобиқи принципҳои умумии ҳуқуқи аз тарафи ҷомеаи ҷаҳонӣ эътирофшуда ҷинойт эътироф мегардад, монанди шуда наметавонад») <sup>113</sup>, м. 7 Конвенсия оид ба ҳифзи ҳуқуқҳои инсон ва озодиҳои асосӣ («Ҳеч кас барои содир кардани ягон кирдор (ҳаракат) ё беҳаракатӣ, ки мутобиқи ҳуқуқи миллӣ ва байналмилалии дар лаҳзаи содир кардани он амалкунанда ҷинойт намебошад, маҳкум шуда наметавонад...

Моддаи мазкур барои маҳкум кардан ва ҷазо додани ҳама гуна шахс барои содир кардани ягон кирдор (ҳаракат) ё беҳаракатӣ, ки он дар лаҳзаи

---

<sup>112</sup> Международное право: учебник для вузов. – С. 13.

<sup>113</sup> Ниг.: Международный пакт о гражданских и политических правах (Нью-Йорк, 19 декабря 1966 г.) // Справ. правовая система «Гарант» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: [www.garant.ru](http://www.garant.ru) (санаи мурочиат: 22.06.2022).



содир кардан мутобиқи принципҳои умумии ҳуқуқ, ки аз тарафи кишварҳои мутамаддин эътироф шудаанд, ҷинойт мебошад, монанди наметгардад»<sup>114</sup>, м. 2 Лоихаи Кодекси ҷинойтҳо ба муқобили сулҳ ва амнияти башарият («Ба сифати ҷинойт ба муқобили сулҳ ва амнияти башарият бандубаст кардани ягон кирдор (ҳаракат) ё беҳаракатӣ аз ҳуқуқи дохилидавлатӣ вобастагӣ надорад. Он ҳолате ки ягон ҳаракат ё беҳаракатӣ мутобиқи ҳуқуқи дохилидавлатӣ сазовори ҷазо ҳаст ё нест, ба ин бандубаст дахл надорад»<sup>115</sup>) ва дигар санадҳои муҳолифат менамояд.

В.П. Коняхин низ дар робита ба муқаррароти қ. 2, м. 1 ҚҚ ФР қайд менамояд, ки «дар қ. 2, м. 1 ҚҚ ФР сухан танҳо дар хусуси принципҳои ва меъёрҳои умумиэътирофшуда, яъне меъёрҳои «нонавишта» –и ҳуқуқи одатии байналмилалӣ меравад ва дар бораи меъёрҳои «навишташуда» –и шартномаҳои байналмилалӣ, ки дар замони муосир аҳаммияти махсусро касб намудаанд, ҳеч чиз гуфта намешавад»<sup>116</sup>.

Мо мавқеи В.П. Коняхинро чандон дуруст намехисобем, чунки тавре дар параграфи қаблӣ қайд намуда будем, ба сифати сарчашмаи ҳуқуқи ҷинойтии байналмилалӣ танҳо ҳамон принципу меъёрҳои байналмилалӣ баромад менамоянд, ки дар санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ инъикос ёфтаанд.

Бояд қайд намуд, ки дар ин масъала байни муқаррароти Конститутсия ва ҚҚ ҚТ номушаххасӣ дида мешавад. Чунончӣ, Конститутсияи ҚТ бартариати санадҳои ҳуқуқии байналмилалии эътирофкардаи Тоҷикистонро муқаррар карда (қ. 3, м. 10), дар хусуси принципҳои ва меъёрҳои умумиэътирофшуда қайд намекунад.

Дар ҚҚ ҚТ бошад, баръакс пешбинӣ мегардад, ки «ҳамин Кодекс ба ... принципу меъёрҳои умумиэътирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ асос меёбад», вале ба санадҳои ҳуқуқии байналмилалии эътирофкардаи Тоҷикистон ишора намешавад. Шояд ин аз он сабаб бошад, ки қонунгузор принципу меъёрҳои

---

<sup>114</sup> Конвенция о защите нрав человека и основных свобод (Рим, 4 ноября 1950 г.) // Справ.правовая система «Гарант» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: [www.garant.ru](http://www.garant.ru) (санаи мурочиат: 22.06.2022).

<sup>115</sup> Проект Кодекса преступлений против мира и безопасности человечества (Нью-Йорк, 1982 г.) [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: [www.un.org](http://www.un.org) (санаи мурочиат: 22.06.2022).

<sup>116</sup> Коняхин В.П. Международный договор как источник российского уголовного права // Уголовное право в XXI веке: материалы междунар. науч. конф. – М., 2002. – С. 154.

умумиэътирофшударо қисми таркибии санадҳои ҳуқуқии байналмилалии эътирофкардаи Тоҷикистон медонад. Ҳамзамон бо ин, Суди Олии ҚТ дар тавзеҳоти худ ба «санадҳои ҳуқуқии байналмилалии аз ҷониби ҚТ эътирофгардида» ишора намуда, дар хусуси принципу меъёрҳои умумиэътирофшуда қайд намекунад<sup>117</sup>.

Аз ин бармеояд, ки Суди Олиӣ ҳам принципҳо ва меъёрҳои умумиэътирофшударо қисми таркибии санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ меҳисобад ва барои ҳамин онҳоро махсус қайд намекунад. Бо вучуди ин, бо мақсади мушаххас кардани муқаррароти КҚ ҚТ ва аз байн бурдани гуногунфаҳмӣ дар фаҳмиши он, пешниҳод карда мешавад, ки қ. 2, м. 1 КҚ ҚТ дар таҳрири зерин ифода карда шавад:

«2) Ҳамин Кодекс ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалии эътирофкардаи Тоҷикистон, аз ҷумла принципу меъёрҳои умумиэътирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ асос меёбад».

Қобили зикр аст, ки дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ вобаста ба масъала ҷӣ тавр ва то кадом андоза принципҳои умумии ҳуқуқи байналмилалӣ сарчашмаи қонунгузориҳои ҷиноятӣ шуда метавонанд, фикру андешаҳои мухталиф ҷой дорад. Ҷунонҷӣ, О.Н. Шибков ба принципҳое, ки дорои аҳаммиати бевоситаи ҳуқуқи ҷиноятӣ мебошанд, «принципҳои қувваи олии ҳуқуқӣ»-ро мансуб медонад: принципи эҳтироми ҳуқуқ ва озодиҳои инсон; принципи баробарҳуқуқии халқҳо ва ҳуқуқи халқҳо ба муайян кардани ояндаи худ; принципи ҳамзистии осоишта ва баробарии соҳибхитиёрии давлатҳо ва принципи ба ин алоқаманди истифода набурдани қувва ё таҳдиди қувва дар муносибатҳои байналмилалӣ; принципи дахлнопазирии сарҳадҳои давлатӣ ва тамомияти марзии давлатҳо; принципи ҳамкориҳои давлатҳо<sup>118</sup>.

Зимнан, муаллиф қайд менамояд, ки принципҳои ишорашуда бояд ҳамчун принципҳои «умумиэътирофшуда» баҳо дода шаванд ва дар Кодекси

---

<sup>117</sup> Ниг.: Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ аз 2 октябрӣ соли 2003, таҳти №15 «Дар бораи тақмили минбаъдаи фаъолияти судӣ дар партави тағйири иловаҳое, ки ба Конститутсияи (Сарқонуни) ҚТ ворид гардидаанд» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: [www.sud.tj](http://www.sud.tj) (санаи мурочиат: 05.06.2022).

<sup>118</sup> Ниг.: Шибков О.Н. Принципы и нормы международного права как источники уголовного права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Ставрополь, 2000. – С. 11.

чиноятӣ сухан маҳз дар хусуси ҳамин принципҳо равад. Принципҳои илмии ҳуқуқи байналмилалӣ, ки дар шакли меъёрӣ ифода наёфтаанд, сарчашмаи ҳуқуқи чиноятӣ буда наметавонанд<sup>119</sup>.

Л.П. Спиридонов<sup>120</sup> бо ин нуқтаи назар розӣ шуда, қайд менамояд, ки принципҳои умумии ҳуқуқи байналмилалӣ ба мазмуни принципҳои соҳавии ҳуқуқӣ-чиноятӣ таъсир мерасонад, вале ба онҳо айният надоранд.

Ба андешаи Ю.В. Трунцевский дар фарқият аз шартномаҳои байналмилалӣ принципҳо ва меъёрҳои умумиэтирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ нисбат ба санадҳои ҳуқуқии дохилидавлатии ба онҳо муҳолифаткунанда бартарият надоранд, чунки ҳамчун қоида, принципҳо ва меъёрҳои умумиэтирофшуда хусусияти умумӣ доранд. Тавре муаллиф қайд мекунад, принципҳои мазкур функцияи маҳдудро иҷро мекунанд: онҳо асосан барои пур кардани холигиҳо дар қонунгузорию дохилӣ истифода бурда мешаванд<sup>121</sup>.

Илова бар ин, Ф. Лист қайд намудааст, ки «бо роҳи созишномаҳои байналмилалӣ давлат барои ба қонунгузорию миллии худ ворид кардани меъёрҳои муайяни ҳуқуқи чиноятӣ уҳдадор шуда метавонад»<sup>122</sup>.

Мувофиқати ҳуқуқи чиноятӣ дохилидавлатӣ ба принципҳо ва меъёрҳои умумиэтирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ ҳамчун натиҷаи чараёни таъсиррасонӣ бояд наздиккунӣ ва умумигардонию (унификатсия) онҳоро пешбинӣ намояд. Қабл аз чараёни мутобиқнамонию қонунгузорию миллию ба принципҳо ва меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ бояд ҳудуд ва хусусияти мутобиқнамоӣ муайян карда шавад. Бояд объектҳои умумигардонӣ (унификатсия) интихоб карда шаванд – меъёрҳои алоҳида, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, институтҳои ҳуқуқӣ, комплексҳои ҳуқуқӣ (унификатсия)

---

<sup>119</sup> Ниг.: Шибков О.Н. Принципы и нормы международного права как источники уголовного права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Ставрополь, 2000. – С. 12.

<sup>120</sup> Ниг.: Спиридонов А.П. Уголовное право Российской Федерации и правовая глобализация: влияние и соотношение: дис. ... д-ра юрид. наук. – СПб., 2006. – С. 134.

<sup>121</sup> Ниг.: Трунцевский Ю.В. Нормы международного права как источник российского уголовного права. – Рязань, 1997. – С. 11.

<sup>122</sup> Лезюе Р. Великие правовые системы современности: сравнительно-правовой подход / Пер. с фр. Грядов А.В. – М.: Волтерс Клувер, 2009. – С. 57.

қонунгузорию ҷиноятӣ, иҷрои ҷазои ҷиноятӣ, муурофияи ҷиноятӣ ва диг. дар як вақт).

Мутобиқномаю дар фаҳмиш ва татбиқи мафҳумҳои илмӣ-ҳуқуқӣ ва муайян кардани аломатҳои таркиби ҷиноятҳо ягонагиро таъмин менамояд. Чунончӣ, санадҳои байналмилалии хусусияти ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ дошта, ба мақсадҳои умумии инкишофи қонунгузорию миллӣ нигаронида шудаанд: ташаккули принципҳои танзимномаю, муқаррар кардани стандартҳои ҳуқуқии умумӣ, таҳияи тавсияҳо.

Моҳияти мутобиқномаю дар он ифода меёбад, ки давлат бо мақсади иҷрои муқаррароти санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, санадҳои меъёрии ҳуқуқии худро ба онҳо мутобиқ мутобиқ мегардонад.

Мутобиқномаи ҳуқуқи ҷиноятии ҚТ ба принципҳо ва меъёрҳои умумиэътирофшуда – ин раванди муттасил, мақсаднок ва бефосила мебошад.

Принсипе, ки мутобиқи он давлатҳо дар муносибатҳои байналмилалии худ аз таҳдиди қувва ё бевосита истифодаи он чӣ муқобили дахлнопазирии марзӣ ё истиқлолияти сиёсии давлати дигар ё чӣ бо тарзи дигари ҳилофи мақсади СММ боз дошта мешаванд, ҳамкорию озодонаи давлатҳоро дар соҳаи муқовимат ба ҷиноятҳои байналмилалӣ ва ҷиноятҳои хусусияти байналмилалӣ дошта таъмин менамояд.

Принсипи бо роҳи осоишта ҳал намудани баҳсҳо дар бештари шартномаҳои байналмилалие, ки ба муқовимат бо ин ё он намуди ҷиноят равона гардидаанд, пешбинӣ шудааст. Принсипи мазкур бевосита ба механизми танзими низоъҳои ҳуқуқӣ – гуфтушунид, миёнаравӣ ва м.и. ишора менамояд.

Принсипи даҳолат накардан ба корҳои дохилии давлати дигар маънои онро дорад, ки тамоми қарорҳои СММ, аз ҷумла қарорҳои қабулкардаи Ассамблеяи Генералӣ, ки ба муқовимат бо ҷинояткорӣ ва муносибат ба ҷинояткорон дахлдоранд, хусусияти тавсиявиро соҳибанд. Агар давлат ихтиёран иштирокчию шартномаи байналмилалии мушаххас гардад, пас ҷавобгарӣ барои чунин ҷиноят тибқи қонунгузорию ҷиноятии дохилидавлатӣ ба миён меояд. Агар давлати иштирокчӣ уҳдадорӣ қабул намуда бошад, ки

қонунгузории дохилии худро бо мақсади иҷрои шартномаи байналмилалӣ тағйир медиҳад, пас ин ҳам қарори озодонаи ӯ мебошад, ки ба ҳалли вазифаҳои дохилӣ тавассути усулҳои худӣ нигаронида шудааст.

Баъзан мувофиқ наомадани диспозитсияи як қатор моддаҳои КҶ ҚТ бо муқаррароти шартномаҳои байналмилалии ҚТ маҳз ба ҳамин омилҳо вобастагӣ дорад.

Ҳамин тавр, дар натиҷаи муқоисаи мафҳуми «зархарид», ки дар эзоҳи м. 401 КҶ ҚТ оварда шудааст ва м. 47 Протоколи иловагии №1 ба Конвенсияи Женева аз 12 августи соли 1949, ки ба ҳимояи қурбониёни низоъҳои мусаллаҳонаи байналмилалӣ дахл дорад, мафҳуми дар КҶ ҚТ пешбинишуда нисбат ба мафҳуми дар санади байналмилалӣ овардашуда маҳдудтар мебошад. КҶ ҚТ дар фарқият аз Протоклол муайян намекунад, ки андозаи мукофоти моддии ба зархарид ваъдадодашуда, бояд аз мукофотпулии шахсони дар ҳайати шахсии қувваҳои мусаллаҳи давлат фаъолиятдошта хеле зиёд бошад.

Ғайр аз он, принсипи даҳолат накардан дар қатъиян манъ будани ташкил ва роҳандозии фаъолияти ҷиноятӣ дар ҳудуди давлати дигар ифода меёбад. Принсипи баробарҳуқуқӣ ва худмуайянқунии халқҳо бошад, дар Эъломия оид ба принсипҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ба таври муфассал мустаҳкам шудааст, ки дар он мафҳуми баробарии соҳибхитиёрӣ муқаррароти зеринро фаро мегирад: «давлатҳо аз лиҳози ҳуқуқӣ баробаранд; ҳар як давлат аз ҳуқуқҳои истифода мебарад, ки ба соҳибхитиёрии пурра мансубанд; ҳар як давлат уҳдадор аст субъекти ҳуқуқи давлатҳои дигарро эҳтиром намояд; тамомияти арзӣ ва истиқлолияти сиёсии давлатҳо дахлнопазиранд; ҳар як давлат ҳуқуқи озодона интиҳоб намудан ва инкишоф додани уҳдадорихои байналмилалӣ ва осоишта зиндагӣ кардан бо дигар давлатҳоро дорад»<sup>123</sup>.

Дар қонунгузории ҷиноятии Тоҷикистон бо мазмуни принсипи мазкур муқаррароти Қисми умумии КҶ ҚТ – м. 14 «Амали қонуни ҷиноятӣ нисбати шахсоне, ки дар ҳудуди ҚТ ҷиноят содир намудаанд» , м. 16 «Супоридани

---

<sup>123</sup> Действующее международное право: сб. док. / Сост. Ю.М. Колосов, Э.С. Кривчикова. – М., 2002. – С. 42.

шахсе, ки ҷинойт содир намудааст» , инчунин Қисми махсуси он – м. 335 «Ғайриқонунӣ гузаштан аз Сарҳади давлатии ҚТ» ва м. 336 «Вайрон кардани низоми Сарҳади давлатӣ» мувофиқ меояд.

Дар қонунгузори ҷинойтии ҚТ принципҳо ва меъёрҳои умумиэтирофшудаи зерини ҳуқуқи байналмилалӣ мустаҳкам шудаанд: қонуният (м. 4), баробарӣ дар назди қонун (м. 5), ногузирии ҷавобгарӣ (м. 6), ҷавобгариӣ фардӣ ва гунаҳкорӣ (м. 7), адолат (м. 8), инсондустӣ (м. 9) ва демократизм (м. 10).

Дар принциби қонуният мазмуни принципҳои байналмилалии «*nullum crimen, nullum poena sine lege*» – ҷинойт ва ҷазо ҷой надоранд, агар дар қонун ба онҳо ишора нашуда бошад. Мутобиқи мазмуни м. 4 КҶ ҚТ «ҷинойт будани кирдор, сазовори ҷазо ва оқибатҳои дигари ҳуқуқии ҷинойтӣ будани онро танҳо ҳамин Кодекс муайян менамояд». Аммо, қонунгузор принциби қонуниятро пурзӯр сохта, татбиқи қонуни ҷинойтиро аз рӯйи қиёс манъ намуд (қ. 3, м. 4 КҶ ҚТ).

Принципи қонуният аз рӯйи мазмуни худ, инчунин бо муқаррароти Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои сиёсӣ ва шахрвандӣ, ки ҳуқуқи ҳар як инсонро ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсӣ (м. 9) муқаррар мекунад, алоқаманд мебошад. Маҳз барои ҳамин маҳкум намудани шахс барои кирдоре, ки КҶ ҚТ манъ накардааст ё ин ки маҳкум кардани ин шахс ба маҳдуд ё маҳрум соختани ҳуқуқ ва озодиҳо, ки КҶ ҚТ пешбинӣ накардааст, бояд ҳамчун вайроншавии принциби қонуният баррасӣ карда шавад. Дар ин хусус тафсири низомноки муқаррароти қ. 1, м. 17, қ. 1, м. 46 ва принциби қонуният, ки дар м. 4 КҶ ҚТ мустаҳкам шудааст, шаҳодат медиҳад.

Барои ташаккул ва инкишофи қонунгузори ҷинойтӣ принциби «*non bis in idem*» – «барои як ду маротиба манъ аст» (манъи барои як ҷинойт ду маротиба ҷазо додан) аҳаммияти махсус дорад, ки дар ҳуқуқи байналмилалӣ ҳамчун қоидаи роҳ надодан ба истехсолоти судии такрорӣ амал мекунад.

И.А. Покровский қайд менамояд, ки «яке аз қоидаҳои қадимаи муруфиаи римӣ» дар он ифода меёфт, ки дар марҳилаи муайяни он даъвогар

«наметавонист оид ба ҳамон масъалаи даъво пешниҳод намояд, ки аз рӯи он қаблан муҳокимаи судӣ сурат гирифта буд»<sup>124</sup>.

Вале дар ин маврид, сухан на дар хусуси пешгирии ҷавобгарию дукарата барои ҳамон як кирдор, балки ғайриимкон будани муҳокимаи дубораи ҳамон як даъво аз рӯи ҳамон як парванда мерафт.

Баъдтар қоидаи роҳ надодан ба истехсолоти такрорӣ аз рӯи ҳамон як ҳолат ташаккул ёфт. Мазмуни муосири он пеш аз ҳама, бо табиати адолати судии миллӣ ва мақсадҳои муҳокимаи судии адолатнок алоқаманд мебошад. Бо мурури замон принсипи *non bis in idem* бо мақсади муқаррар кардани стандартҳои ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ба шартномаҳои байналмилалӣ ворид шуданд.

Принсипи баррасишаванда дар қонунгузорию ҚТ соли 1994 ба вучуд омад, вақте ки Конститутсияи ҚТ қоидаеро муқаррар кард, ки тибқи он «барои як ҷиноят ҳеҷ кас такроран ҷазо намебинад» (қ. 2, м. 20).

Дар робита ба қонунгузорию ҷиноятӣ бошад, пас дар Асосҳои қонунгузорию ҷиноятӣ ИҶШС ва қумҳуриҳои иттифоқ соли 1958 ва дар Кодекси ҷиноятӣ ҚШС Тоҷикистон соли 1961 чунин қоида мавҷуд набуд. Ва танҳо дар КҶ ҚТ соли 1998 қоидаи роҳ надодан ба ҷавобгарию такрорӣ муқаррар карда шуд. Принсипи «*non bis in idem*» дар м. 8 КҶ ҚТ таҷассум ёфтааст, ки тибқи он, «ҳеҷ касро барои як ҷиноят ду маротиба ба ҷавобгарию ҷиноятӣ кашидан мумкин нест».

Принсипи «*non bis in idem*» аввалин маротиба дар Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ аз 16 декабри соли 1966 мустаҳкам шуда буд. Паймони мазкур 18 сентябри соли 1973 аз тарафи ИҶШС тасдиқ карда шуда, аз 23 март соли 1976 ба қувваи амал даромадааст. Принсипи «*non bis in idem*» барои ҚТ аҳаммияти уҳдадорию байналмилалиро дорад.

Принсипи баробарии ҳама дар назди қонун низ аз санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ маншаъ мегирад. Шахсоне, ки ҷиноят содир намудаанд, қатъи назар аз ҷинс, наҷод, миллат, шахрвандӣ, забон, муносибат ба дин, ақидаҳои сиёсӣ, таҳсилот, вазъи иҷтимоӣ, хизматӣ ва молу мулкӣ, мансубият ба

---

<sup>124</sup> Покровский И.А. История римского права. – СПб., 1998. – С. 157.

ҳизбҳои сиёсӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, маҳалли истиқоматашон ва дигар ҳолатҳо дар назди қонун баробаранд ва бояд ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида шаванд (м. 5 КҶ ҚТ).

Принсипи баробарии шахрвандон аз м. 7 Эъломияи умумии ҳуқуқи башар маншаъ мегирад, ки тибқи он «Ҷамаи одамон дар назди қонун баробаранд ва бидуни ҳеч як тафовут ба ҳимояи баробари ҳуқуқӣ ҳақ доранд. Ҷамаи одамон дар муқобили ҳар гуна таъбизе, ки хилофи ҳамин Эъломия мебошад ва таҳдиди таъбиз аз ҷонибе, ки набошад, ба ҳимояи баробар ҳақ доранд». Ғайр аз он хусусияти муҳимро муқаррароти м. 26 Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ доро мебошад, ки тибқи он: «Ҷамаи одамон дар назди қонун баробаранд ва бидуни ягон навъ таъбиз ба ҳимояи баробари қонунӣ ҳақ доранд. Дар ин маврид ҳар гуна таъбиз бояд тавассути қонун манъ карда шавад ва қонун бояд ба ҳамаи ашхос ҳимояи баробар ва муассирро аз таъбизи наҷодӣ, ранги пӯст, ҷинс, забон, дин, эътиқоди сиёсӣ ва дигар эътиқодот, асли миллӣ ё иҷтимоӣ, вазъи молӣ, таваллуд ё ҳолати дигар кафолат диҳад».

Принсипи гуноҳ ба қатори принсипҳои умумиэътирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ мансуб буда, ҷиноят эътироф кардани кирдор ва ҷавобгарии ҷиноятӣ шахсро танҳо ҳангоми ҷой доштани қасд ё беэҳтиётӣ дар кирдори ӯ пешбинӣ менамояд – *nullum crimen, nullum poena sine culpa* (бидуни гуноҳ ҷиноят ва ҷазо ҷой надорад)<sup>125</sup>.

Принсипи гуноҳ маънои онро дорад, ки бидуни гуноҳ ҷавобгарии ҷиноятӣ ҷой дошта наметавонад. Принсипи мазкур барои таъмин намудани ҳудудҳои зарурӣ ва кофии гунаҳкор донишмандони шахс дар содир кардани ҷиноят таъин гардидааст. Принсипи гуноҳ танҳо ҷавобгарии шахсиро талаб менамояд, ки ба м. 25 Статути Римӣ дар бораи ҷавобгарии ҷиноятӣ фардӣ комилан мутобиқ мебошад. Тибқи м. 7 КҶ ҚТ ҳеч қас таҳти ҷавобгарии ҷиноятӣ қарор гирифта наметавонад ба ҷуз аз кирдори (ҳаракат ё беҳаракатӣ) шахсии худ. Шахс танҳо барои он кирдори барои ҷамъият

---

<sup>125</sup> Ниг.: Кузнецова Н.Ф. Новый Уголовный Кодекс России // Юрид. мир. – 1997. – №3. – С. 27-31.



хавфнок ва оқибати хавфнокии чамъиятии ба вуқӯ пайвастанӣ он, ки гуноҳи ӯ нисбати он муайян шудааст, ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад.

Принсипи адолат робитаи байни хусусият, дараҷаи хавфнокии чамъиятии ҷиноят, ҳолатҳои содиршавии он, шахсияти гунаҳкор, ҷазо ва дигар ҷораҳои дорӣ хусусияти ҳуқуқӣ-ҷиноятиро сифатан тавсиф менамояд. Принсипи адолат миёни ғояҳои бунёдии инкишофи ҳуқуқи ҷиноятӣ байналмилалӣ ва қонунгузориҳои ҷиноятӣ милли қарор дорад. Принсипи адолат дар м. 8 КҶ ҚТ мустаҳкам шуда, дар м. 60 ҳамин Кодекс «Асосҳои умумии таъини ҷазо», ки дар он суҳан оид ба таъини ҷазои адолатнок ба шахси гунаҳкор доништашуда меравад, таҷассум ёфтааст.

СММ ба давлатҳо принсипи зерини инкишофи сиёсати ҷиноятиро тавсия медиҳад: «Инкишофе, ки ба баланд бардоштани сатҳи иқтисодиву иҷтимоӣ ва таъмини сулҳ дар тамоми дунё равона гардидааст, бояд бо назардошти таъсири омилҳои гуногун, аз ҷумла сиёсати адолатнок дар соҳаи пешгирии ҷинояткорӣ ва адолати судии ҷиноятӣ ба нақша гирифта шавад ва ба таври дахлдор амалӣ карда шавад»<sup>126</sup>.

Сиёсати ҷиноятӣ айнаи замон пешгирифтаи ҚТ, ки ба гуманизатсияи сарчашмаҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ қонунгузориҳои Тоҷикистон равона шудааст, аз бисёр ҷиҳат ба мазмуни тавсияҳои мазкур асос меёбад.

Ба принсипи болозикр аз бисёр ҷиҳат принсипи инсондӯстӣ монанд мебошад, ки тибқи он, ба шахси ҷиноят содирнамуда бояд ҷазое таъин гардад ё чунин ҷораи дорӣ хусусияти ҳуқуқии ҷиноятӣ раво дида шавад, ки барои ислоҳи ӯ ва пешгирӣ намудани ҷиноятҳои нав зарур ва кофӣ бошад. Чунончӣ, қ. 2, м. 8 КҶ ҚТ пешбинӣ менамояд, ки ҷазо ё ҷораҳои дигари дорӣ хусусияти ҳуқуқи ҷиноятӣ, ки нисбати шахси ҷиноят содирнамуда истифода мешавад, мақсади озори ҷисмонӣ, таҳқири шаъну эътибори инсонро надорад.

Принсипи мазкур дар м. 7 Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ мустаҳкам шудааст: «Ҳеҷ кас набояд таҳти шиканча ё

---

<sup>126</sup> Руководящие принципы ООН в области предупреждения и уголовного правосудия в контексте развития и нового международного экономического порядка (Милан, VII Конгресс ООН, 1985).

муомила ва чазои сахт, ғайриинсонӣ ё таҳқиркунандаи шарафи ӯ қарор дода шавад». Ғайр аз он, инкишофи принципи инсондӯстӣ дар қонунгузорию ҷиноятӣ, инчунин ба институтҳои ҳуқуқии дигар паҳн гардидани он ба қабул гардидани муқаррароти санадҳои байналмилалӣ зерин аз тарафи қонунгузор алоқаманд мебошад: Стандартҳои ҳадди ақали муносибат бо маҳбусон (с. 1955), Эълумияи СММ дар бораи ҳимояи тамоми шахсон аз шиканча ва дигар намудҳои муомила ва чазои сахт, ғайриинсонӣ ё таҳқиркунандаи шараф (с. 1975), Конвенсияи СММ муқобили шиканча ва дигар намудҳои муомила ва чазои сахт, ғайриинсонӣ ё таҳқиркунандаи шараф (с. 1984).

Ассамблеяи Генералии СММ Эълумияи ҳифзи тамоми шахсон аз шиканча ва дигар намудҳои муносибатҳои золимона, ғайриинсонӣ ё таҳқиркунандаи қадру қимати шахсро таҳти қатъномаи рақами 3452 аз 9 декабри соли 1975 қабул намуд ва манъи чунин амалҳоро эълон намуд. Азбаски ин ҳуҷҷат характери эълумиявӣ дошта, иҷро намудани он ҳатмӣ набуд, ба ин Ассамблеяи Генералии СММ қонун нашуда, 8 декабри соли 1977 бо қатъномаи рақами 36/62 ба Комиссияи ҳуқуқи инсон супориш дод, ки лоиҳаи Аҳдномаи бар зидди шиканча ва дигар намудҳои муносибатҳои золимона, ғайриинсонӣ таҳқиркунандаи қадру қимати шахсро дар асоси принципҳои дар Эълумия муайян шуда омода намояд. Вале лоиҳаи Аҳднома то соли 1983 ҳанӯз тайёр нашуда буд.

16 декабри соли 1983 бори дигар Ассамблеяи Генералии СММ ба таври қотеона аз Комиссияи ҳуқуқи инсон талаб намуд, ки лоиҳаи Аҳднома ба зудӣ тайёр карда шуда, ба иҷлосияи 39 Ассамблеяи Генералӣ пешниҳод карда шавад. Аҳдномаи бар зидди шиканча ва дигар намудҳои муносибатҳои золимона, ғайриинсонӣ таҳқиркунандаи қадру қимати шахс 10 декабри соли 1984 аз ҷониби Ассамблеяи Генералӣ қабул гардида, аз 26 июни соли 1987 мавриди амал қарор гирифт. Мувофиқи ин Аҳднома ҳеҷ гуна ҳолатҳои мустасно, хоҳ ҳолати ҷанг ё таҳдиди ҷанг, ноустоворӣ дохилии сиёсӣ ё ҷамагуна дигар ҳолати ғавқуллода наметавонанд далели истифодаи шиканча

гарданд, яъне ҳеҷ кас ва ягон мақомот ҳақ надорад, ки ин ва ё он сабабро баҳона намуда шахсро зери истифодаи шиканча қарор диҳанд<sup>127</sup>.

Таъсири принципи инсондӯстӣ ҳамчун принципи умумиэътирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ пеш аз ҳама, дар вазифаҳо, принципҳо ва меъёрҳои ҳам қисми умумӣ ва ҳам Қисми умумии КҶ ҚТ зохир мегарадад. Чунончӣ, дар вазифаҳои КҶ ҚТ дар мадди аввал ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд гузошта шудааст ва мувофиқан Қисми махсуси Кодекс дар ҷойи аввал ҳифзи арзишҳои асосии умумиинсониро қарор медиҳад: ҳаёт, саломатӣ, озодӣ, обрӯ ва эътибор, ҳуқуқ ва озодиҳои конститутсионии инсон ва шахрванд, оила ва ҳуқуқҳои кӯдак.

Мазмунан инсондӯстӣ дар муттаҳид кардани ду ибтидо зохир мегарадад: таъмини амнияти аъзои ҷамъият аз таҷовузи ҷиноятӣ ва дар як вақт таъмин намудани ҷазои ҷиноятии адолатнок ва инсондӯстона нисбати шахсоне, ки талаботи қонунро вайрон кардаанд. Дар иртибот ба стандартҳои байналмилалӣ ин пеш аз ҳама ба ҳифзи ҳуқуқ ба ҳаёт ва проблемаҳои татбиқи ҷазои қатл дахл дорад.

Мавқеи дигари зохиршавии принципи инсондӯстӣ қ. 2, м. 9 мебошад, ки тибқи он – ҷазо ё ҷораҳои дигари дорои хусусияти ҳуқуқи ҷиноятӣ, ки нисбати шахси ҷиноят содирнамуда истифода мешавад, мақсади озори ҷисмонӣ, таҳқири шаъну эътибори инсонро надорад.

Принципи инсондӯстӣ дар як қатор моддаҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ, аз ҷумла м. 109 «Ба худкушӣ расондан», м. 143<sup>1</sup> «Шиканча» ва м. 354 «Аз ҷониби таҳқиқбаранда, муфаттиш ё суд маҷбур сохтан ба додани нишондод» таҷассум ёфтааст. Алалхусус, дар қ. 1 м. 143<sup>1</sup> КҶ ҚТ мафҳуми шиканча чунин муайян карда шудааст: «Қасдан расонидани азобу уқубати ҷисмонӣ ва (ё) рӯҳӣ, ки аз ҷониби шахсе, ки таҳқиқ ё тафтишоти пешакӣ мегузаронад ё шахси мансабдори дигар ё бо таҳрики онҳо ё розигии хомӯшонаи онҳо ё бо огоҳӣ доштани онҳо аз ҷониби шахси дигар, бо мақсади аз шахси таҳти шиканча қарордошта ё шахси сеюм гирифтани маълумот ё иқроршавӣ ё ҷазо додани ӯ барои ҳаракате, ки ӯ ё шахси сеюм содир намудааст ё дар содир

---

<sup>127</sup> Ниг.: Искандаров З.Х. Ҳуқуқи инсон ва механизми миллии ҳимояи он. – Душанбе, 2007. – С. 71-72.

намудани он гумонбар шудааст, инчунин тарсонидан ё маҷбур кардани ӯ ё шахси сеюм ё бо сабаби дигаре, ки ба ҳар гуна таъйиз (дискриминатсия) асос ёфтааст» .

Чунин мафҳум то андозае ба муқаррароти санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, аз ҷумла Эъломияи умумии ҳуқуқи башар (м. 5), Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ (м. 7), Конвенсияи зидди шиканча ва дигар намудҳои муносибат ва ҷазои бераҳмона, ғайриинсонӣ ё таҳқиркунандаи шаъну шараф (м. 3) мутобиқ мебошад. Аммо, ҳангоми муқоиса кардани мафҳумҳои дар КҶ ҚТ ва санадҳои байналмилалӣ зикршуда овардашуда маълум мегардад, ки мафҳуми шиканчаи дар санадҳои байналмилалӣ муқарраршуда нисбатан васеъ мебошад.

Қайд кардан зарур аст, ки принсипи инсондӯстӣ аз нуқтаи назари мутобиқат ба Стандартҳои байналмилалӣ оид ба ҳуқуқи инсон, инчунин дар муқаррароти КҶ ҚТ вобаста ба қувваи бозгашти қонун таҷассум ёфтааст. Дар қ. 1, м. 13 КҶ ҚТ қайд мегардад, ки: «Қонуни ҷиноятӣ, ки ҷиноят будани кирдорро бартараф мекунад, ҷазоро сабук ё ба тариқи дигар вазъи шахси ҷиноят содиркардари беҳтар мекунад, қувваи бозгашт дорад...». Ва дар қ. 3: «Қонуни ҷиноятӣ, ки ҷиноят будани кирдорро муқаррар менамояд, ҷазоро пурзӯр мекунад ё ба тариқи дигар вазъи шахсеро, ки ин кирдорро содир намудааст, бадтар месозад, қувваи бозгашт надорад» . Тавре маълум аст, ин принсип умумиэътирофшуда буда, дар бештари санадҳои байналмилалӣ, бахусус Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ (м. 15) мустаҳкам шудааст.

Ҳамзамон бо ин, дар КҶ ҚТ муқаррароти дигаре мавҷуд аст, ки таҷассуми принсипи инсондӯстӣ буда, дар санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ бевосита пешбинӣ нашудааст. Ин муқаррароти қ. 2, м. 13 КҶ ҚТ мебошад, ки тибқи он: «Агар қонуни нави ҷиноятӣ ҷазои кирдорро, ки шахс барои содир кардани он муҳлати ҷазоро адо мекунад, сабук созад, ҷазои таъиншуда бояд мутобиқи ҳадди болоии ҷазое, ки қонуни ҷиноятӣ нав муайян кардааст, ихтисор карда шавад». КҶ ҚТ мазмуни принсипи баррасишавандаро бой

гардонида, ба ин васила доираи воситаҳои гуманизатсияи минбаъдаи низоми чазоро васеъ намуд.

Дар маҷмуъ гуфта метавонем, ки дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ то имрӯз дар робита ба низоми принципҳо ва меъёрҳои умумиэтирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ ҳамчун сарчашмаи таъсиррасонӣ ба ташаккул ва инкишофи қонунгузории ҷиноятӣ миллӣ андешаи ягона вучуд надорад. Чунончӣ, М.Ф. Хамидова чунин принципҳои соҳавии ҳуқуқи байналмилалиро чудо мекунад, ки дар ташаккули қонунгузории ҷиноятӣ таъсири муайян расонидаанд: принципҳои *nullum crimen sine lege, nullum poena sine lege*; принципи ноҷоиз будани истинод ба мақоми расмӣ шахс ё фармон; принципи *non bis in idem*; принципи амали ҳуқуқи ҷиноятӣ байналмилалӣ<sup>128</sup>.

Қайд кардан зарур аст, ки принципҳои ишоранамудаи М.Ф. Хамидова дар Статути Римии СҶБ мустаҳкам шудаанд. Статути мазкур санади кодификатсионии принципҳои соҳавии ҳуқуқи ҷиноятӣ доништа мешавад ва аз тарафи ҚТ тасдиқ шудааст. Бинобар ин, нақши он дар ташаккули қонунгузории ҷиноятӣ ҚТ муҳим мебошад.

Ба ташаккул ва инкишофи қонунгузории ҷиноятӣ миллӣ таъсири муайянро принципҳои соҳавии ҳуқуқи ҷиноятӣ байналмилалӣ мерасонанд:

– *nullum crimen sine lege* (ҷиноят ҷой надорад, агар дар қонун ба он ишора нашуда бошад) – м. 4 КҶ ҚТ (принципи қонуният);

– *nullum poena sine lege* (ҷазо ҷой надорад, агар дар қонун ба он ишора нашуда бошад) – м. 4 КҶ ҚТ (принципи қонуният);

– *non bis in idem* (ду маротиба ҷазо додан барои як ҷиноят манъ аст) – м. 8 КҶ ҚТ (принципи адолат);

– *ratione temporis* (қувваи бозгашт надоштани амали қонун, ба истисноии ҳолатҳое, ки ҳолати шахси гунаҳкорро беҳтар месозад) – м. 13 КҶ ҚТ (Қувваи бозгашти Қонуни ҷиноятӣ);

– ҷавобгарии фардӣ – м.м. 7 ва 22 КҶ ҚТ (Принципи ҷавобгарии фардӣ ва гунаҳкорӣ; Шартҳои умумии ҷавобгарии ҷиноятӣ);

---

<sup>128</sup> Ниг.: Хамидова М.Ф. Правовые последствия присоединения Таджикистана к Статуту Международного уголовного суда: дис. ... канд. юрид. наук. – СПб., 2017. – С. 93-94.

– принципи гуноҳ – м. 7 КЧ ҚТ (Принципи ҷавобгарии фардӣ ва гунаҳкорӣ);

– принципи татбиқ накардани муҳлатҳои мурур нисбати ҷиноятҳо ба муқобили сулҳ ва амнияти инсоният – м. 75 КЧ ҚТ;

– принципи ноҷоиз будани истинод ба мансаби ишғолкарда – м. 45 КЧ ҚТ.

Ҳамин тавр, ҳуқуқи байналмилалӣ низоми принципҳои умумӣ ва соҳавиро фаро мегирад, ки мазмуни онҳо бевосита ба принципҳои қонунгузорию ҷиноятии Тоҷикистон таъсир мерасонад.

Илова бар ин, низоми қисмҳои умумӣ ва махсуси КЧ ҚТ дар маҷмӯъ, номгӯйи арзишҳоеро инъикос менамоянд, ки дар шакли принципҳо ва меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ба вучуд омадаанд ва дар хусуси қабул гардидани принципҳои умумии ҳуқуқи байналмилалӣ ба сифати сарчашмаҳои дорой хусусияти ҳам умумӣ ва ҳам соҳавӣ шаҳодат медиҳад.

Бешубҳа, принципҳо ва меъёрҳои умумиэътирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ дар низоми қонунгузорию ҚТ нақши бузург ва муҳимро иҷро мекунанд. Қонунгузор дар давраи ҳуқуқэҷодкунӣ принципҳо ва меъёрҳои умумиэътирофшудаи ҳуқуқи байналмилалиро ба сифати сарчашмаҳои мафкуравии рушди ҳуқуқи дохилидавлатӣ истифода мебарад.

Дар ҷамъбасти гуфтаҳои боло чунин хулосабарорӣ намудан мумкин аст:

1. Ҳуқуқи байналмилалӣ низоми принципҳои асосӣ, умумӣ ва соҳавиро фаро мегирад, ки таъсири онҳо бевосита дар принципҳои қонунгузорию ҷиноятии Тоҷикистон мушоҳида мегардад. Алалхусус, таъсири принципҳои соҳавии ҳуқуқи байналмилалиро ба муқарроти КЧ ҚТ қайд намудан мумкин аст: *nullum crimen sine lege* (ҷиноят ҷой надорад, агар дар қонун ба он ишора нашуда бошад) – м. 4 КЧ ҚТ (принципи қонуният); *nullum poena sine lege* (ҷазо ҷой надорад, агар дар қонун ба он ишора нашуда бошад) – м. 4 КЧ ҚТ (принципи қонуният); *non bis in idem* (ду маротиба ҷазо додан барои як ҷиноят манъ аст) – м. 8 КЧ ҚТ (принципи адолат); *ratione temporis* (қувваи бозгашт надоштани амали қонун, ба истисноии ҳолатҳои, ки ҳолати шахси гунаҳкорро беҳтар месозад) – м. 13 КЧ ҚТ (қувваи бозгашти Қонуни

чиноятӣ); ҷавобгарии фардӣ – м.м. 7 ва 22 КҶ ҚТ (Принсипи ҷавобгарии фардӣ ва гунаҳкорӣ; Шартҳои умумии ҷавобгарии чиноятӣ); принсипи гуноҳ – м. 7 КҶ ҚТ (Принсипи ҷавобгарии фардӣ ва гунаҳкорӣ); принсипи татбиқ накардани муҳлатҳои мурур нисбати чиноятҳо ба муқобили сулҳ ва амнияти инсоният – м. 75 КҶ ҚТ; принсипи ноҷоиз будани истинод ба мансаби ишғолкарда ва иҷрои фармон ё амр – м. 45 КҶ ҚТ.

2. Низоми қисмҳои умумӣ ва махсуси КҶ ҚТ дар маҷмуъ номгӯйи арзишҳоеро инъикос менамоянд, ки дар шакли принсипҳо ва меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ба вучуд омадаанд ва дар хусуси қабул гардидани принсипҳои умумии ҳуқуқи байналмилалӣ ба сифати сарчашмаҳои дорои хусусияти ҳам умумӣ ва ҳам соҳавӣ шаҳодат медиҳад. Принсипҳо ва меъёрҳои умумиэтирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ дар низоми қонунгузори ҚТ нақши бузург ва муҳимро иҷро мекунанд. Қонунгузор дар давраи ҳуқуқэҷодкунӣ принсипҳо ва меъёрҳои умумиэтирофшудаи ҳуқуқи байналмилалиро ба сифати сарчашмаҳои мафкуравии рушди ҳуқуқи дохилидавлатӣ истифода мебарад.

3. Бо мақсади аз байн бурдани гуногунфаҳмӣ дар фаҳмиши муқаррароти қ. 3, м. 10 Конститутсияи ҚТ ва қ. 2, м. 1 КҶ ҚТ пешниҳод карда мешавад, ки қ. 2, м. 1 КҶ ҚТ дар таҳрири зерин ифода карда шавад:

«2) Ҳамин Кодекс ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалии этирофкардаи Тоҷикистон, аз ҷумла принсипи меъёрҳои умумиэтирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ асос меёбад».

## **БОБИ 2. ТАТБИҚИ МЕЪЁРҲОИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР ИНСТИТУТҲОИ АЛОҲИДАИ ҚИСМИ УМУМИИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҶИНОЯТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

### **2.1. Мафҳуми татбиқнамоӣ (имплементатсия) ва татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар вазифа ва принципҳои қонунгузори ҷиноятӣ**

Мафҳуми татбиқнамоӣ (имплементатсия). Қабл аз шуруъ кардани баррасии татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар вазифа ва принципҳои қонунгузори ҷиноятӣ, муайян намудани мазмуни истилоҳи «татбиқ/татбиқнамоӣ (имплементатсия)»-ро мувофиқи мақсад меҳисобем, зеро дар матн минбаъд, мо ин истилоҳро ба маънои «имплементатсия» истифода мебарем.

Дар тарҷума аз забони англисӣ «implementation» маънои анҷом додан, амалӣ кардан ва иҷро намуданро ифода менамояд. Дар Луғати истилоҳоти ҳуқуқӣ бошад, имплементатсия ҳамчун – «амалисозии уҳдадорихои байналмилалӣ дар сатҳи дохилидавлатӣ, ки бо роҳи вориднамоии меъёрҳои ҳуқуқӣ-байналмилалӣ ба қонунҳои миллӣ ва санадҳои зерқонунӣ анҷом дода мешавад»<sup>129</sup>, тавзеҳ дода шудааст. Бинобар сабаби дар бештари адабиёти миллӣ бар ивази истилоҳи «имплементатсия» истифода гардидани муродифи тоҷикии он «татбиқ/татбиқнамоӣ», мо дар таҳқиқоти мазкур минбаъд, маҳз истилоҳи «татбиқ/татбиқнамоӣ»-ро истифода мебарем.

Олимон доир ба мазмуни ҳуқуқии ин ислоҳ андешаҳои мухталиф доранд. Чунончӣ, С.А. Раҷабов татбиқнамоиро ҳамчун фаъолияти ташкилӣ-ҳуқуқии субъектони ҳуқуқи байналмилалӣ мефаҳмад, ки аз тарафи онҳо ё дар танҳои (сатҳи дохилидавлатӣ) ва ё дар якҷоягӣ бо дигар субъектон амалӣ гардида, ба анҷомдиҳӣ ва амалисозии мақсадҳо дар сатҳи байналмилалӣ ва миллӣ дар доираи баамалбарории уҳдадорихои қабулнамуодаи давлатҳо равона гардидааст<sup>130</sup>.

---

<sup>129</sup> Энциклопедический юридический словарь. – М.: ИНФРА-М, 1998. – С. 118.

<sup>130</sup> Ниг.: Раҷабов С.А. Имплементация норм международного права в Республике Таджикистан: проблемы теории и практики: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2008. – С. 86.



Ба андешаи В.В. Милинчук татбиқнамоӣ воридкунии воситаҳои танзими байналмилалӣ ба сиёсати давлат ё қонунгузори он мебошад<sup>131</sup>.

О.В. Белянский ва О.А. Пугина татбиқнамоиро аз нуқтаи назари қонунгузори Россия баррасӣ карда, ба хулоса омаданд, ки татбиқнамоӣ – «мачмуи расмиёт ва воситаҳои мебошад, ки дар баланд бардоштани самаранокии амалисозии ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва фарҳанги умумии ҷомеаи Россия мусоидат менамояд»<sup>132</sup>.

Тафсири нисбатан васеи ин мафҳумро Т.И. Курносов додааст, ки тибқи он – «татбиқнамоӣ – ин чараёне мебошад, ки дар рафти он субъектони дахлдор, ки меъёр нисбати онҳо равона гардидааст, мутобиқи муқаррароти он амал мекунанд»<sup>133</sup>.

Дар илм истилоҳи татбиқнамоӣ бештар бо чунин категорияҳо, ба монанди «воридкунӣ», «мутобиқнамоӣ», «инкорпоратсия», «ретсепсия», «тасдиқкунӣ», «истинодоварӣ», «ичроқунӣ» ва «татбиқнамоӣ» истифода бурда мешавад. Баъзе олимони онҳоро ҳамчун мафҳумҳои ҳаммаъно баррасӣ мекунанд (алалхусус, В.Н. Гаврилов назарияҳои инкорпоратсия ва воридкуниро ҳамшабеҳи назарияи татбиқнамоӣ меҳисобид)<sup>134</sup>.

Дигарон бошанд, қайд менамоянд, ки мафҳуми татбиқнамоӣ васеъ буда, он дар худ қисмҳои гуногун, ба монанди вориднамоӣ, ретсепсия, инкорпоратсия ва монанди инҳоро фаро мегирад, ки тарзҳои он мебошанд.

О.В. Белянский ва О.А. Пугина нуқтаи назари охириро ҷонибдорӣ намуда, асосҳои фарқкунандаи категорияҳои «ретсепсия» ва «татбиқнамоӣ»-ро ҷудо менамоянд. Чунончӣ, ба андешаи онҳо, омили субъективиро ба инобат гирифта, ретсепсия ҳамчун зоҳиршавии сиёсати давлат тавассути иродаи субъектони ҳокимияти давлатӣ ҷой дошта метавонад, дар ҳоле ки татбиқнамоӣ «дар шароити мавҷудияти асосҳои таърихӣ-фарҳангӣ барои

---

<sup>131</sup> Ниг.: Милинчук В.В. Проблемы и перспективы совершенствования механизмов имплементации международных инструментов в области предупреждения преступности и борьбы с ней // Государство и право. – 2005. – №1. – С. 41.

<sup>132</sup> Белянская О.В., Пугина О.А. Условия имплементации международно-правовых норм в российское законодательство // Право и политика. – 2005. – №8. – С. 15-18.

<sup>133</sup> Курносов Т.И. Понятие и способы имплементации норм международного права в национальное законодательство // Актуальные проблемы российского права. – 2015. – №4 (53). – С. 203-209.

<sup>134</sup> Ниг.: Гаврилов В.В. Теории трансформации и имплементации норм международного права в отечественной правовой доктрине // Московский журнал международного права. – 2001. – №2. – С. 43.

мутобикнамоии унсурҳои ҳуқуқи дигар низоми ҳуқуқӣ» ба амал меояд. Илова бар ин, онҳо ибраз медоранд, ки натиҷаи ниҳоии ретсепсия ва татбиқнамоӣ гуногун мебошад<sup>135</sup>.

Ҳамин тавр, андешаҳои мухталифро нисбати татбиқнамоӣ ва таносуби он бо унсурҳои худ мушоҳида намудан мумкин аст. Онҳо, моҳиятан аз назарияе, ки ин ё он ҳуқуқшинос ҷонибдорӣ менамояд, вобастагӣ доранд. Вале инкор намудани он ки татбиқнамоӣ – ин дар қонунгузории миллӣ таҷассум намудани меъёрҳои байналмилалӣ мебошад, номумкин аст. Татбиқнамоиро моҳиятан яке аз шаклҳои ҳамкорӣ ва таъсиррасонии мутақобилаи фарҳангҳои ҳуқуқи мухталиф ва низомҳои мустақил ба якдигар арзёбӣ намудан мумкин аст.

Қобили зикр аст, ки истилоҳи имплементатсия дар қонунгузории ҚТ истифода гардидааст, вале на ҳамчун татбиқнамоӣ, балки воридкунӣ. Чунончӣ, мутобиқи м. 11 Қонуни ҚТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» «Агар барои иҷрои уҳдадориҳои байналмилалии ҚТ ворид намудани (имплементатсия) меъёрҳои санадҳои ҳуқуқи байналмилалие, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, дар сатҳи дохилидавлатӣ зарур бошад, мақомоти ҳуқуқэҷодкунандаи ҚТ дар доираи салоҳияти худ санадҳои дахлдори меъёрии ҳуқуқӣ қабул мекунанд»<sup>136</sup>.

Аммо, бояд қайд намуд, ки истифодаи истилоҳи «воридкунӣ» ҳамчун имплементатсия чандон дуруст намебошад, зеро он мазмуни васеъ дошта, бидуни тағйирот ва дар шакли асл инъикос намудани меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалиро дар қонунгузории дохилӣ ифода карда метавонад.

Ҳамин тавр, татбиқнамоӣ (имплементатсия) – ин қабули меъёрҳои ҳуқуқи дохилидавлатӣ бо мақсади иҷрои меъёрҳои ҳуқуқӣ-байналмилалӣ, инчунин, барои ташкили шароит вобаста ба амалисозии бевоситаи меъёрҳои ҳуқуқӣ-байналмилалӣ дар ҳудуди давлат мебошад.

---

<sup>135</sup> Ниг.: Белянская О.В., Пугина О.А. Условия имплементации международно-правовых норм в российское законодательство // Право и политика. – 2005. – №8. – С. 27.

<sup>136</sup> Қонуни ҚТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» аз 30 майи соли 2017, таҳти №1414 // Маҳзани мутамакази иттилоотӣ-ҳуқуқи ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 20.07.2022).

Аз рӯйи хусусияти амалисозии ҳуқуқ чор шакли татбиқнамоӣ (имплементатсия) фарқ карда мешавад: риоянамоӣ, иҷрокуниӣ, истифодабарӣ ва татбиқсозӣ<sup>137</sup>.

Риоянамоӣ – ин шакли амалисозии ҳуқуқ мебошад, ки ҳангоми он субъект ба таври қатъӣ мамнуниятҳои муқарраршударо риоя менамояд ва он ҳаракатҳоеро, ки ба ӯ иҷозат дода нашудаанд, содир намекунад. Риоянамоӣ барои татбиқи меъёрҳои, ки мамнуниятро фаро мегиранд, аҳаммияти махсус дорад ва дар он ифода меёбанд, ки субъектоне ҳуқуқи байналмилалӣ уҳдадорҳои ҳуқуқии худро тавассути худдорӣ кардан аз ҳаракатҳои муайян амалӣ месозанд.

Иҷрокунии муқаррароти ҳуқуқи байналмилали ташаккули меъёрҳои нави моддии ҳуқуқи дохилидавлатӣ, тағйирдиҳӣ ё ин ки бекор кардани меъёрҳои аллакай амалкунандаро талаб менамояд. Иҷрокунии муқаррароти ҳуқуқи байналмилалӣ мақсади ноил гардидан ба сатҳи муайяни танзими муносибатҳо бо иштироки субъектоне ҳуқуқи дохилидавлатӣ (шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ)-ро дорад. Чунончӣ, м. 47-и Конвенсияи I Женева, м. 48-и Конвенсияи II Женева, м. 127-и Конвенсияи III Женева ва м. 144-и Конвенсияи IV Женева, инчунин, м. 83 Протоколи иловагии I ва м. 19 Протоколи иловагии II уҳдадории давлатҳои иштирокчиро ҳам дар замони осоишта ва ҳам дар замони ҷанг оид ба таври васеъ паҳн намудани матни Конвенсияҳои Женева соли 1949 ва Протоколҳои иловагӣ ба он соли 1977 дар кишварҳои худ, алалхусус, ба барномаи омӯзишии макотиби ҳарбӣ ва шахрвандӣ ворид сохтани омӯзиши онро пешбинӣ менамояд<sup>138</sup>.

Барои иҷрои ин меъёрҳо зарурати қабули фармонҳои дахлдор дар соҳаи мудофиа ва маориф, ворид намудани тағйирот ба нақшаву барномаҳои таълимӣ, навиштани дастуру китобҳои таълимӣ оид ба ҳуқуқи байналмилалӣ ба миён меояд, яъне анҷом додани ҳаракатҳои фаъолона зарур мебошад.

---

<sup>137</sup> Ниг.: Раджабов С.А. Имплементация норм международного гуманитарного права в Республике Таджикистан: проблемы теории и практики: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2008. – С. 91.

<sup>138</sup> Конвенсияҳои Женева аз 12 августи соли 1949 (м.м. 46, 47, 13, 33) ва Протоколи иловагии I аз 8 июни соли 1977 (м. 51).

Хусусияти хоси истифодабарӣ ҳамчун шакли имплементатсия дар он ифода меёбад, ки субъектон ҳаракатхоеро анҷом дода метавонанд, ки бо меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ иҷозат дода шудаанд. Ба ибораи дигар, ин шакли амалисозие мебошад, ки ҳангоми он субъект аз имкониятҳои бо меъёрҳои ҳуқуқ ба ӯ пешниҳодшуда истифода мебарад. Масалан, тамоми ҷаҳор Конвенсияҳои Женева соли 1949 «оид ба қурбониёни ҷанг» ба тарафҳои низоъкунанда имконияти «бо роҳи бастании созишномаҳои махсус ҳама ё як қисми муқаррароти конвенсияи мазкурро мавриди амал қарор додан пешниҳод мекунанд». Ин муқаррарот маънои онро дорад, ки тарафҳои манфиатдор ҳуқуқ доранд аз ҳуқуқҳои ба онҳо пешниҳоднамудаи конвенсия истифода баранд ё ин ки истифода набаранд.

Татбиқсозии ҳуқуқ – ин шакли махсуси татбиқи талаботи меъёрҳои ҳуқуқ нисбати одамон мебошад, ки яке аз шаклҳои фаъолияти давлатӣ ба ҳисоб рафта, дар рафти он мақомоти ваколатдори давлатӣ риояи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалиро ташкил ва назорат менамояд. Мазмуни фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ дар қабули санадҳои хусусияти фардидошта, дар асоси меъёрҳои ҳуқуқӣ ифода меёбад, ки шакли ҳуҷҷатии муайян доранд: ҳукм, қарор, таъйинот, ҳалнома ва м.и.<sup>139</sup>.

Татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар вазифа ва принципҳои қонунгузорию ҷиноятӣ. Амалисозии муқаррароти ҳуқуқи ҷиноятӣ ва самаранокии онҳо, аз бисёр ҷиҳат ба он вобастагӣ дорад, ки муқаррароти бунёдии ин соҳа, аз ҷумла, вазифаю принципҳои он, ки хусусият ва тавсифоти муҳимми онро муайян намуда, имкон медиҳанд, ин ё он падидаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ дарк ва алоқамандии онҳо муқаррар карда шавад, ҷи гуна истифода бурда мешаванд. Инкишоф ва такмили минбаъдаи ҳуқуқи ҷиноятӣ байналмилалӣ ва миллӣ дар ҳолате самаранок мебошад, агар ҷомеаи байналмилалӣ ва давлатҳои алоҳида воситаҳо ва механизмҳои ҳуқуқиеро ташаккул диҳанд, ки ба вазифа ва принципҳои ҳуқуқӣ асос меёбанд.

---

<sup>139</sup> Ниг.: Раджабов С.А. Имплементация норм международного гуманитарного права в Республике Таджикистан: проблемы теории и практики: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2008. – С. 92.

Ҳуқуқи ҷиноятии байналмилалӣ аз маҷмуи меъёрҳои иборат аст, ки гурӯҳи муайяни ҳаракатҳоро ҷиноят ҳисобида, содир намудани онҳоро манъ мекунад, тартиби гузаронидани таҳқиқоти ҷунин ҳаракатҳо, баамалбарории таъқиби ҷиноятӣ ва тартиби иҷрои ҷазои ҷиноятиро барои онҳо танзим менамояд, инчунин, ҷавобгарии фардиро барои онҳое, ки ҷунин ҳаракатҳоро содир мекунанд, муқаррар менамояд.

Пешгирӣ намудани вайронкунии ҷиддии ҳуқуқи байналмилалӣ, ки дар як вақт, ба вайронкунии тартиботи дохилии давлатҳои алоҳида оварда мерасонад, барои таъмини риояи ин соҳаи ҳуқуқ, махсусан, бо назардошти вазнинии ҷиноятҳои алоҳида (терроризм, генотсид, экодсид ва ғ.), бениҳоят муҳим мебошад. Якчанд вазифа ва принципҳои мавҷуданд, ки ҳуқуқи ҷиноятии байналмилалӣ ба онҳо асос меёбад. Азбаски ба ҷиноятҳои байналмилалӣ бештар хусусияти фаромарзӣ хос буда, ҳамкориҳои зичи байни давлатҳоро талаб менамояд, зарурати ҳамроҳанг сохтани риояи ин принципҳо ҳарчи бештар мубрам мегардад.

Бо мақсади ноил гардидани ба ҳадафи умумӣ, ки дар назди ҳуқуқи ҷиноятии байналмилалӣ ва миллӣ гузошта шудааст, давлатҳои алоҳида бояд вазифаю принципҳои ҳуқуқи байналмилалиро ҷонибдорӣ намуда, вазифаҳо ва принципҳои қонуни ҷиноятии миллии худро ба онҳо мутобиқ созанд.

Бояд қайд намуд, ки вазифаҳои қонуни ҷиноятӣ, ки дар кодексҳои ҷиноятии давлатҳои иштирокчиҳои ИДМ мустаҳкам шудаанд, аз лиҳози фарогирии вазифаҳо ба ҳамдигар монанд мебошанд. Вале дар ҚҶ Ҷумҳурии Қазоқистон вазифаи «ҳифзи тамомияти арзӣ»<sup>140</sup> ва ҚҶ Ҷумҳурии Беларус вазифаи «ҳифзи ҳуқуқҳои шахсони ҳуқуқӣ, манфиатҳои ҷамъиятӣ ва давлатӣ»<sup>141</sup> пешбинӣ шудаанд, ки дар кодексҳои давлатҳои дигари ИДМ, аз ҷумла ҚҶ ҚТ ҷой надоранд.

Қобили зикр аст, ки принципи дахлнопазирии тамомияти арзӣ дар Эълومия дар бораи принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ аз 24 октябри с. 1970

---

<sup>140</sup> Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года, №266-V ЗРК [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: [www.zakon.kz](http://www.zakon.kz) (санаи мурочиат: 05.06.2022).

<sup>141</sup> Уголовный кодекс Республики Беларусь. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – Ст. 2.

мустаҳкам шудааст. Аз ин лиҳоз, дар КҶ ҚТ пешбинӣ намудани чунин вазифа ба татбиқ гардидани меъёри Эъломияи мазкур мусоидат менамояд.

Ҳамзамон қайд менамоем, ки дар Қисми махсуси КҶ ҚТ як қатор ҷинойтхое пешбинӣ шудаанд (махсусан бобҳои 21, 24, 26 ва 27), ки дар баробари дигар арзишҳо ҳуқуқ ва манфиатҳои шахсони ҳуқуқӣ, ҷамъият ва давлатро ҳифз менамоянд.

Бинобар ин, пешниҳод карда мешавад, ки ба қ. 1, м. 2 КҶ ҚТ вазифаҳои «ҳифзи тамомияти арзӣ, ҳуқуқҳои шахсони ҳуқуқӣ, манфиатҳои ҷамъиятӣ ва давлатӣ» ворид карда шаванд.

Яке аз вазифаҳои аввалине, ки дар назди қонунгузориҳои ҷинойтии ҚТ гузошта шудааст, ин ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд мебошад. Саволе ба миён меояд, ки чунин вазифаи аввалиндараҷа дар қонуни ҷинойтии миллӣ кай пайдо шуд ва он ба кадом санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ё вазифаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ асос меёбад?

Аз мазмуни қонунгузориҳои ҷинойтии замони шуравӣ бармеомад, ки ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд вазифаи афзалиятноки он ба ҳисоб намерафт. Дар мадди аввал дигар арзишҳои иҷтимоӣ қарор доштанд. Чунончӣ, дар м. 1 КҶ ҚШСТ соли 1961 ба сифати мақсади асосии қонуни ҷинойтӣ ҳифзи сохти ҷамъиятии ИҶШС, низоми сиёсӣ ва иқтисодии он муқаррар шуда буд. Танҳо пас ин муқаррарот, дар хусуси шахсият, ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрвандон қайд мегардид<sup>142</sup>.

Дар фарқият аз он, м. 2 КҶ ҚТ вазифаҳои дар назди қонуни ҷинойтӣ қарордоштаро номбар намуда, дар ҷойи аввал ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрвандро мегузорад. Қисми махсуси КҶ мутобиқи ҳамин принцип ташаккул ёфтааст. Он бо фасле оғоз шудааст, ки дар он меъёрҳо оид ба ҷавобгарии ҷинойтӣ барои кирдорҳои ба муқобили ҳаёт, саломатӣ, озодӣ, обрӯ, эътибор, ҳуқуқ ва озодиҳои конституционии инсон ва шаҳрванд, оила ва ноболиғон гурӯҳбандӣ шудаанд.

Баъзе олимони чунин мешуморанд, ки муқаррароти зикршудаи қонунгузориҳои ҷинойтии замони шуравӣ ба ҳуқуқи байналмилалӣ мутобиқ

---

<sup>142</sup> Кодекси ҷинойтии ҚШС Тоҷикистон. – Душанбе: Ирфон, 1988. – С. 2.

набуд. Чунончӣ, А.Г. Кибалник ва О.Н. Шибков қайд менамоянд, ки пас аз мустақил гардидани собиқ давлатҳои ИҶШС ва дар таҳрири нав қабул кардани кодексҳои ҷиноятӣ муҳолифати ҷойдошта байни қонунгузориҳои миллий ва байналмилалӣ бартаараф карда шуд. Ба андешаи онҳо, ҷойивазкунии арзишҳои афзалиятнок дар қонунгузориҳои ҷиноятӣ зери таъсири меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ба амал омадааст<sup>143</sup>.

Дар ин ҳол, онҳо қайд намеkunанд, ки қонунгузориҳои ҷиноятӣ миллий маҳз ба кадом принцип ё меъёри ҳуқуқи байналмилалӣ мутобиқ карда шудааст ва дар ин маврид, танҳо санадҳои ҳуқуқи байналмилалиеро номбар мекунанд, ки ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсонро муқаррар менамоянд.

Ба андешаи Т.Ш. Шарипов «вазифаҳои кодекси ҷиноятӣ аз ҳифзи сулҳ ва беҳатарии инсоният, ҳуқуқ ва озодиҳои шахрвандон, ҳуқуқҳои шахсони ҳуқуқӣ, моликият, муҳити табиат, тартибот ва беҳатарии ҷамъиятӣ, соҳти конституционӣ аз таҷовузҳои ҷиноятӣ ва инчунин аз пешгири кардани ҷиноят иборат мебошад. Ҷӣ тавре ки аён аст, дар ҷои аввал ҳимояи осудагӣ ва манфиатҳои инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ ва сониян шахсони ҳуқуқӣ, моликият ва асосҳои конституционӣ гузошта шудаанд, ки ин ба талаботи санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар бораи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон мувофиқ аст»<sup>144</sup>.

Ба андешаи мо, муқаррароти меъёри м. 2 КҶ ҚТ дар асоси ҳуқуқи байналмилалӣ татбиқ нашудаанд. Айни замон, дар ҳуқуқи байналмилалӣ меъёре ҷой надорад, ки давлатҳоро барои дар ҷойи аввал қарор додани ҳуқуқ ва озодиҳои инсон дар объектҳои бо қонуни ҷиноятӣ ҳифзшаванда уҳдадор намояд.

Профессор Р.Ш. Сотиволдиев ақида дорад, ки ҳуқуқи ҷиноятӣ се вазифаҳои асосиро дар КҶ ҚТ пешбинӣ мекунад: ҳифзи ҳуқуқӣ, тарбиявӣ ва

---

<sup>143</sup> Ниг.: Шибков О.Н. Принципы и нормы международного права как источник уголовного права: дис. ... канд. юрид. наук. – Ставрополь, 2000. – С. 80.; Кибальник А.Г. Современное международное уголовное право: понятие, задачи и принципы. – СПб., 2003. – С. 80.

<sup>144</sup> Ҳуқуқи ҷиноятӣ (Қисми умумӣ): китоби дарсӣ / зери таҳрири Ҳ.С. Салимов ва Н.А. Гаффарова. – Душанбе: «Зинат», 2011. – С. 54.

пешгирии ҷиноятҳо<sup>145</sup>. Ақидаи профессор Р.Ш. Сотиволдиев аз мазмуни муқаррароти м. 2 КҶ ҚТ бармеояд.

Ба андешаи олимони тоҷик, низоми арзишҳое, ки зери ҳифзи қонунгузории амалкунандаи ҷиноятӣ қарор доранд, аз рӯйи муқаррароти меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ гирифта шуда, ба Конститутсияи ҚТ асос ёфтааст<sup>146</sup>.

Муқаррароти м. 2 КҶ ҚТ қоидаеро инъикос менамояд, ки дар м. 5 Конститутсияи ҚТ мустаҳкам гардидааст. Чунончӣ, «инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ арзиши олии мебошанд». Агар дар чунин меъёр принципи ҳуқуқӣ-байналмилалӣ ҷой мебошад, бешубҳа таҳти татбиқномаи дар м. 2 КҶ ҚТ қарор мегирифт.

Аммо, новобаста аз он ки тамоми санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки ба ҳуқуқи инсон бахшида шудаанд, дар руҳияи инсондӯстӣ таҳия гардидаанд, муқаррароти монанди Конститутсияро пешбинӣ намеkunанд.

Ҳамчунин, қайд кардан зарур аст, ки аз нуқтаи назари таҷрибаи ҳуқуқтатбиқкунӣ аҳаммият надорад, ки арзишҳои иҷтимоии ҳифзшаванда дар қонун маҳз бо кадом тартиб номбар шудаанд. Тамоми объектҳои ҳифзи ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ ба таври баробар ҳимоя карда мешаванд. Содир намудани ҳама гуна кирдори ҷиноятӣ боиси нигаронии мақомоти давлатии дахлдор мегардад, ки вазифадор аст гунаҳкорро ошкор созад ва нисбати ӯ ҷазои муқаррарнамудаи қонунро таъин намояд, новобаста аз он ки маҳз кадом муносибатҳои ҷамъиятӣ дар натиҷаи таҷовуз зарар дидаанд. Дар ин ҷо, ҳама гуна бартариятдиҳӣ ҷоиз нест.

Бинобар ин, афзалшумории ҳифзи ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ дилхоҳ объект – мафҳуми бештар шартӣ мебошад. Моддаи 2 КҶ ҚТ ба сифати вазифаи яқуми қонуни ҷиноятӣ ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрвандро муайян карда, ягон муносибати мушаххасро танзим наменамояд, балки руҳияи қонуни ҷиноятӣ ва самти инсондӯстии муқаррароти онро инъикос менамояд.

---

<sup>145</sup> Ниг.: Сотиволдиев Р.Ш. Тафсири Кодекси ҷиноятӣ ҚТ / зери таҳрири Х.Х. Шарипов. – Душанбе, 2006. – С. 13.

<sup>146</sup> Ниг.: Ҳуқуқи ҷиноятӣ ҚТ. Қисми умумӣ: китоби дарсӣ / зери таҳрири Раҳимзода Р.Ҳ. ва Бобочонзода И.Ҳ. – Душанбе: «ЭР-граф», 2019. – С. 18.



Оё татбиқи на танҳо муқаррароти меъёри расмии санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, балки руҳияи онҳо низ имконпазир мебошад? Гуфтаҳои боло имкон медиҳанд, ки ба ин савол ҷавоби мусбат дода шавад<sup>147</sup>. Аммо, ин проблема ба мавзуи таҳқиқоти мо дохил намешавад ва ба андешаи мо, он таҳқиқоти мустақили назариявиро талаб менамояд.

Ғояи ба сифати арзиши олий эътироф намудани инсон дар бештари муқаррароти муҳимми санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ инъикос ёфтааст. Дар м. 5 Эълумияи умумии ҳуқуқи башар чунин пешбинӣ шудааст: «Ҳеҷ кас набояд таҳти шиканча ё муносибат ва ҷазои бераҳмона, ғайриинсонӣ ва пастзанандаи қадру қимати ӯ қарор дода шавад».

Моддаи 7 Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ низ муқарраротеро фаро мегирад, ки ба Эълумияи умумии ҳуқуқи башар пурра мутобиқ мебошад. Меъёри шабеҳ дар м. 3 Конвенсияи Аврупо оид ба ҳимояи ҳуқуқҳои инсон ва озодиҳои асосӣ мустаҳкам шудааст, фарқияти асосӣ дар истисно шудани калимаи «бераҳмона» дар тасвири муносибат ё ҷазои манъшаванда ифода меёбад.

Меъёрҳои ҳуқуқии байналмилалии номбаршуда меъёрҳои хусусияти умумӣ, меъёрҳо-принсипҳо мебошанд. Ҳуқуқҳои инсон, ки дар онҳо мустаҳкам шудааст, бояд ба категорияи ҳуқуқҳои мутлақ мансуб дониста шаванд<sup>148</sup>.

Аз мазмуни м. 30 Эълумияи умумии ҳуқуқи башар, м. 5 Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ ва м. 15 Конвенсияи Аврупо соли 1950 бармеояд, ки ҳеҷ гуна вайронкунии ин ҳуқуқҳо роҳ дода намешавад. Ҳатто ҳолатҳои истисноӣ (чанг ё таҳдиди чанг, ҳолати фавқулодда) истифодаи шиканча ё муносибат ва ҷазои бераҳмона, ғайриинсонӣ ва пастзанандаи қадру қиматро истисно карда наметавонанд.

Дар доираи қонунгузорию ҷиноятӣ ҚТ принсипи ҳуқуқӣ-байналмилалии баррасишаванда, ҳамчунин бавосита дар намуди ғояи

---

<sup>147</sup> Ниг.: Толстик В.А. Иерархия российского и международного права. – М.: Юрайт-М, 2001. – С. 22-23.

<sup>148</sup> Ниг.: Азимов Н.Б. Теоретические основы имплементации норм международного права в уголовное законодательство Республики Таджикистан: дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2013. – С. 178.

меъёрии роҳбарикунанда – принципи инсондӯстӣ (м. 9 КҶ ҚТ) татбиқ шудааст.

Ҳамчун меъёр-принсип, яъне асосҳои ибтидоии роҳбарикунандаи меъёрӣ, манъи намудҳои муносибат ва ҷазои бераҳмона, ғайриинсонӣ ва пастзанандаи кадрӣ қимат, яке аз ҳуқуқҳои асосиро ташкил медиҳад ва ба чунин сифат дар дигар меъёрҳои ҳуқуқӣ инъикос ёфта, самти умумии танзими ҳуқуқиро муайян менамояд. Соҳаи амали ин принципи ҳуқуқӣ байналмилалӣ ҳуқуқӣ инсон бисёр васеъ мебошад. Он дар навбати аввал, дар Конвенсияи зидди шиканҷа соли 1984 ва Конвенсияи Аврупоии зидди шиканҷа амалӣ карда мешавад, аммо бештари дигар санадҳои ҳуқуқӣ байналмилалӣ умумӣ ва минтақавӣ (Конвенсия оид ба ҳуқуқӣ кӯдак соли 1989, Конвенсияҳои Женева соли 1949 ва Протоколҳои иловагӣ ба онҳо ва ғайра) ҳимояи инсонро аз намудҳои муносибат ва ҷазои манъшуда таъмин менамоянд.

Бештари меъёрҳои байналмилалӣ ин принципро ифодакунанда, ки дар санадҳои байналмилалӣ ишорашуда мавҷуданд, ба соҳаи ҳуқуқӣ муҳофизатӣ ва иҷрои ҷазои ҷиноятӣ мансуб буда, дар соҳаи амали соҳаҳои дахлдор татбиқ карда мешаванд<sup>149</sup>. Дар соҳаи ҳуқуқӣ ҷиноятӣ принципи мазкур дар меъёрҳои ҳуқуқӣ-байналмилалӣ, ки ба истифодаи шиканҷа нисбати кирдорҳои ҷиноятӣ таҳти ҷазо қарордошта дахл доранд, амалӣ карда мешавад.

Бояд татбиқи принцип ва меъёрҳои онро инъикоскунанда фарқ карда шавад. Чунин фарқгузорӣ на ҳама вақт гузаронида мешавад. А.Г. Кибалник ва О.Н. Шибко чунин мешуморанд, ки принципи дар қонунгузориҳои милли мустаҳкамшуда метавонад меъёрҳои ҳуқуқӣ-байналмилалӣро, ки муносибатҳои мушаххасро танзим менамоянд, тавассути муқаррар намудани қоидаҳои муайяни рафтор ба худ қабул намояд. Онҳо қомилан беасос татбиқи меъёрҳои санадҳои байналмилалӣ оид ба ҳимояи тамоми шахсон аз

---

<sup>149</sup> Ниг.: Агамов Г. Международно-правовые нормы и новый УИК // Уголовное право. – 1998. – №2. – С. 70-74.

шиканча ва дигар намудҳои ҷазои бераҳмонро дар принципи инсондӯстии пешбиниамудаи қонунгузорию ҷиноятӣ мебинанд.

Олимон қайд менамоянд, ки дар доираи ин моддаи қонуни ҷиноятӣ меъёрҳои Конвенсияи зидди шиканча соли 1984 татбиқ мешаванд. Дар ин ҳол, ба инобат гирифта намешавад, ки м. 5 Эъломияи умумии ҳуқуқи башар ва м. 7 Паймони байналҳалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ нисбат ба Конвенсияи зидди шиканча соли 1984 мазмуни васеътар доранд. Дар он ҷиноят будан ва таҳти ҷазо қарор доштани кирдори мушаххас – шиканча муқаррар шуда, мафҳуми он дода мешавад ва уҳдадорию давлатҳои иштирокчӣ оид ба муқаррар намудани ҷавобгарии ҷиноятӣ барои содир намудани чунин кирдор дар ҳуқуқи дохилии худ, пешбинӣ мегардад.

Ҷиноят эътироф шудани шиканча – ин танҳо яке аз воситаҳои таъмини принципи инсондӯстӣ ва принципи ҳуқуқи байналмилалӣ дар он татбиқшуда мебошад. Меъёрҳои ҳуқуқӣ–байналмилалӣ, ки ҷиноят будан ва таҳти ҷазо қарор доштани кирдорро пешбинӣ менамоянд, бояд дар Қисми махсуси КҶ ҚТ татбиқ карда шаванд.

Ба андешаи мо, танҳо меъёрҳо–принсипҳои байналмилалӣ дар намуди принципи ҳуқуқ татбиқ шуда метавонанд. Баръакси ин андеша, ба чунин ҳулосаи ғайриоддӣ оварда метавонад, ки уҳдадорию ҳуқуқӣ–байналмилалӣ Тоҷикистон доир ба криминализатсияи ин ё он кирдор метавонад бо роҳи дар ҳуқуқи миллӣ эълон намудани ғояҳои роҳбарикунанда бо мазмуни дахлдор иҷро карда шавад. Масалан, аз ин нуқтаи назар, муқаррароти Конвенсия оид ба мубориза бо гаравгонгирӣ соли 1979 бо принципи умумиҳуқуқии – «ҳар кас ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсӣ ҳуқуқ дорад» татбиқ мешавад, ки асоснок эътироф шудани он муҳол аст.

Моддаи 9 КҶ ҚТ муқаррар менамоянд, ки: «1) Ба шахси ҷиноят содирнамуда бояд ҷазое таъин гардад ё чунин чораи дорои хусусияти ҳуқуқии ҷиноятӣ раво дида шавад, ки барои ислоҳи ӯ ва пешгирӣ намудани ҷиноятҳои нав зарур ва кофӣ бошад. 2) Ҷазо ё чораҳои дигари дорои хусусияти ҳуқуқи ҷиноятӣ, ки нисбати шахси ҷиноят содирнамуда истифода

мешавад, мақсади озори ҷисмонӣ, таҳқири шаъну эътибори инсонро надорад»<sup>150</sup>.

Чунончӣ, дар адабиёти ватанӣ қайд мегардад: «Чазо ё чораҳои дорои хусусияти ҳуқуқии ҷиноятӣ, ки татбиқ мешаванд, аз се мақсади асосӣ иборатанд: 1) барқарор намудани адолати иҷтимоӣ; 2) ислоҳи маҳкумшуда 3) пешгирии содир гардидани ҷиноятҳои нав. Баҳри ноил гаштан ба ин мақсадҳо, чазо ё чораҳои дорои хусусияти ҳуқуқии ҷиноятӣ ба гунаҳкор таъиншаванда бояд зарур ва кофӣ бошанд. Суд чазои ҷиноятиро, алалхусус чазоҳои вазнинро дар ҳолатҳои зарурӣ таъин мекунад. Агар зарурати таъини чазоҳои маҳрум сохтан аз озодӣ набошад, суд дигар намудҳои чазои сабуктари дар санксияи моддаи дахлдори Қисми махсуси КЧ ҚТ пешбинишударо таъин мекунад. Ба ин мақсад, санксияҳои Қисми махсуси КЧ ҚТ чунин ифода ёфтаанд, ки якчанд чазоҳои гуногунро пешбинӣ мекунанд (санксияи алтернативӣ). Ин ба суд имкон медиҳад, ки чазои барои ислоҳи ҷинояткор зарурашро интихоб намояд»<sup>151</sup>.

Айни замон, тамоми мутахассисон самти дутарафа доштани ин муқаррароти қонуни ҷиноятиро эътироф мекунанд. Моҳияти принсипи инсондӯстӣ дар эътирофи арзиши инсон ифода меёбад. Зимнан, сухан на танҳо дар хусуси ҷинояткор, балки дар навбати аввал, дар хусуси шахсоне меравад, ки кирдори ҷиноятӣ содир намекунанд. Ба ибораи дигар, ифодаи дақиқи принсипи мазкур дар ҳуқуқии ҷиноятӣ миллӣ бо назардошти таносуби муносибати инсондӯстона нисбати инсон ҳамчун объекти таҳти ҳифзи ҳуқуқии ҷиноятӣ қарордошта ва объекти зери таъсири ҳуқуқии ҷиноятӣ муқаррар карда мешавад<sup>152</sup>.

Дар ин маъно, мазмуни принсипи инсондӯстӣ ва меъёр-принсипи ҳуқуқии байналмилалӣ оид ба манъи шиканҷа ё дигар намудҳои муносибат ва чазои

---

<sup>150</sup> КЧ ҚТ аз 21 майи соли 1998 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 06.06.2022).

<sup>151</sup> Ҳуқуқии ҷиноятӣ ҚТ. Қисми умумӣ: китоби дарсӣ / Зери таҳрири Раҳимзода Р.Х. ва Бобочонзода И.Х. – Душанбе: «ЭР-граф», 2019. – С. 31.

<sup>152</sup> Ниг.: Курс уголовного права. Общая часть / под ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. – М., 2002. – С. 75; Мальцев В.В. Принцип гуманизма в уголовном законодательстве // Российская юстиция. – 2002. – №7. – С. 51-53; Ледях И. Новый Уголовный кодекс РФ и международные стандарты по правам человека // Российская юстиция. – 1997. – №1. – С. 4; Мальцев В.В. Равнство и гуманизм как принципы уголовного законодательства // Правоведение. – 1995. – №2. – С. 100.

бераҳмона, ғайриинсонӣ ва ё пастзанандаи кадрӯ қимат, якхела мебошанд, чунки меъёр-принсипи ишорашудаи ҳуқуқи байналмилалӣ ҳуқуқи мутлақи ба ҳар кас тааллуқдоштаро муқаррар менамояд. Ҳамин тавр, соҳаи амалисозии принсипи инсондӯстӣ ва ҳамчунин, мамнунияти ҳуқуқӣ-байналмилалии дар он татбиқшуда, ба Қисми умумии КҶ ҚТ ва мазмуни диспозитсия ва санксияҳои меъёрҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ дар навбати аввал, ба он муқаррароте, ки ҷавобгарии ҷиноятиро барои ҷиноятҳо ба муқобили шахсият пешбинӣ менамоянд, паҳн мегардад.

Меъёрҳо-принсипҳо оид ба манъи шиканча ё дигар намудҳои муносибат ва ҷазои бераҳмона, ғайриинсонӣ ва ё пастзанандаи кадрӯ қимат дар м. 5 Эъломияи умумии ҳуқуқи башар, м. 7 Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ ва м. 3 Конвенсияи аврупоӣ оид ба ҳуқуқи инсон мустаҳкам гардидаанд. Танҳо ин меъёрҳои ҳуқуқӣ-байналмилалиро асос карда, муайян намудани мазмун ва ҳудуди ҳуқуқҳои дар онҳо кафолатдодашуда ва ишора намудани доираи кирдорҳои таҳти криминализатсия қарордошта, ки аломатҳои муносибат ё ҷазои ғайриинсонӣ ё пастзанандаи кадрӯ қимати инсонро доро мебошанд, ғайриимкон ба назар мерасад. Дар ин ҷо, шиканчае истисно мебошад, ки мафҳуми он дар м. 1 Конвенсияи зидди шиканчаи СММ аз соли 1984 ифода ёфтааст. Дар ин масъала, таҷрибаи мақомоти Страсбург доир ба ҳуқуқи инсон низ равшанӣ намеандозад.

Суди аврупоӣ оид ба ҳуқуқи инсон дар қарор аз рӯи парвандаи «Ирландия муқобили Британияи Кабир» мафҳуми зеринро пешбинӣ намуда буд: «Муносибат ва ҷазои ғайриинсонӣ – расонидани азобу уқубати саҳти ҷисмонӣ ва руҳӣ. Муносибати пастзанандаи кадрӯ қимат – муносибати бад, ки барои дар ҷабрдида ба вучуд овардани ҳиссиёти тарс, дард ва беқадри раवона гардида, метавонад ўро паст занад ва шарманда кунад ё вазъи ҷисмонӣ ва руҳии ўро хароб намояд»<sup>153</sup>. Зимнан, барои муайян кардани

---

<sup>153</sup> Горшкова С.Л. Стандарты Совета Европы по правам человека и российское законодательство. – М., 2001. – С. 87.

хукуквайронкунӣ бояд муқаррар карда шавад, ки муносибат ба «сатҳи ҳадди ақали дағалӣ» расидааст<sup>154</sup>.

Дар ҳама гуна чазо унсури паст задани кадрӯ қимат хатман ҷой дорад. Маҳз чазо, ҳамчун ҷораи маҷбурсозии давлатӣ, ки дар маҳрум сохтан ё маҳдуд намудани ҳуқуқ ва озодиҳои шахси ҷиноятсодиркарда ифода меёбад, манфиатҳои чунин шахсро ба таври қатъӣ маҳдуд менамояд. Бо назардошти ин ҳолат, суди Страсбург қарор кард: лаҳзаи фарқкунандаи пастзанандаи кадрӯ қимат дар чазо – сатҳи пастзанӣ мебошад, ки бояд мутобиқи ҳолатҳои ҳар як парвандаи мушаххас, алалхусус, бо ба инобат гирифтани хусусият ва аҳаммияти чазо, инчунин, тарз ва усулҳои иҷро кардани он баҳо дода шавад.

Дар навбати худ, Комиссияи Аврупо оид ба ҳуқуқи инсон нишон дод, ки барои муайян кардани факти муносибати ғайриинсонӣ ё пастзанандаи кадрӯ қимат нисбати шахси ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ ҷалбшаванда, омилҳои зерин ба инобат гирифта мешаванд: хусусиятҳои хоси парванда, вазнинӣ ва давомнокии ҷораҳои татбиқшаванда<sup>155</sup>.

Тавре ки аз тавзеҳоти овардашуда дида мешавад, мафҳуми муносибат ва ҷазои ғайриинсонӣ ё пастзанандаи кадрӯ қимат хусусияти баҳодихӣ дорад. Муҳаққиқон қайд менамоянд, ки Комиссияи аврупоӣ оид ба ҳуқуқи инсон ва Суди аврупоӣ оид ба ҳуқуқи инсон нисбат ба тафсири м. 3 Конвенсия эҳтиёткорона муносибат менамоянд. Дар ҳар як ҳолати мушаххас, онҳо кӯшиш менамоянд, ки дар баробари дигар ҳолатҳо, фаҳмиши дар айни замон ҳукмрон, ҳолати низоми ҷазодиҳии давлати дахлдор ва дигар ҳолатҳои аҳаммиятнокро ба инобат гиранд<sup>156</sup>.

Ҳамаи ин асосҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки дар робита ба муайян намудани намудҳои муносибат ва ҷазои манъшаванда стандартҳои ягона ҷой надоранд.

---

<sup>154</sup> Ниг.: Гомьен Д., Харрис Д., Зваак Л. Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия: право и практика. – М., 1998. – С. 135-137.

<sup>155</sup> Ниг.: Лукашев Г. Запрещение пыток и бесчеловечного или унижающего достоинство обращения или наказания по Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод // Правозащитник. – 1998. – №3. – С. 62-63.

<sup>156</sup> Ниг.: Лукашев Г. Асари зикргардида. – С. 61.

Муносибат ва ҷазои ғайриинсонӣ ва пастзанандаи кадрӯ қимат дар ҚТ ҳаракатҳои зиддиҳуқуқӣ эътироф мешаванд<sup>157</sup>. Дар Қисми махсуси КЧ ҚТ барои чунин кирдорҳо ҷавобгарии ҷиноятӣ пешбинӣ шудааст (аз ҷумла, таркиби м.м. 134, 243 ва 403 КЧ ҚТ).

Тавре ки аз мазмуни м. 46 КЧ ҚТ<sup>158</sup> бармеояд, ҷазо мақсади расонидани азобу уқубати ҷисмонӣ ва руҳиро надорад. Низоми ҷазоҳои бо қонунгузориҳои ҷиноятӣ миллий муқарраршуда намудҳои ҷазоеро, ки маъюбкунанда, маҷруҳкунанда ва ё беобрӯкунанда эътироф шуда метавонанд, дар бар намегирад. «Ҷазо ҷавоби давлат ба содир кардани ҷиноят шуморида шуда, тибқи моддаи мазкур ҳамчун воситаи ҷиноятӣ – ҳуқуқӣ, воситаи махсуси ҳуқуқии эътино намудан ба ҷиноят танзим мегардад»<sup>159</sup>.

Принсипҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ аз рӯйи дараҷаи умумият ва аҳаммияти иҷтимоии онҳо яқхела намебошанд. Принсипҳои адолат ва инсондӯстӣ дар муқоиса бо баъзе дигар принсипҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ нисбатан умумӣ ва фарогир мебошанд<sup>160</sup>. Масалан, принсипи баробарии шахрвандон дар назди қонун дар худ тарафи баробарии адолатро ифода менамояд<sup>161</sup>. Дар КЧ он дар м. 5 ифода ёфтааст: «Шахсоне, ки ҷиноят содир намудаанд, катъи назар аз ҷинс, наҷод, миллат, шахрвандӣ, забон, муносибат ба дин, ақидаҳои сиёсӣ, таҳсилот, вазъи иҷтимоӣ, хизматӣ ва молу мулкӣ, мансубият ба ҳизбҳои сиёсӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, маҳалли истиқоматашон ва дигар ҳолатҳо дар назди қонун баробаранд ва бояд ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида шаванд»<sup>162</sup>.

Муқаррароти ишорашудаи қонуни ҷиноятӣ меъёр-принсипҳои м.м. 1 ва 2 Эълумияи умумии ҳуқуқи башар соли 1948, м. 14 Конвенсияи Аврупоӣ оид ба ҳимояи ҳуқуқҳои инсон ва озодиҳои асосӣ соли 1950, қ. 1 м. 2 Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсиро бавосита татбиқ

---

<sup>157</sup> Ниг.: Азимов Н.Б. Теоретические основы имплементации норм международного права в уголовное законодательство Республики Таджикистан: дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2013. – С. 192.

<sup>158</sup> КЧ ҚТ аз 21 майи соли 1998 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 06.06.2022).

<sup>159</sup> Тафсир ба Кодекси ҷиноятӣ ҚТ / Муҳаррири масъул Ҳ.Х. Шарипов. – Душанбе: «Глобус», 2005. – С. 104.

<sup>160</sup> Ниг.: Коршиков И.В. Принцип гуманизма в уголовном праве Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 1999. – С. 99-101.

<sup>161</sup> Ниг.: Мальцев В.В. Принципы уголовного законодательства и общественно опасное поведение / В.В. Мальцев // Государство и право. – 1997. – №2. – С. 99.

<sup>162</sup> КЧ ҚТ аз 21 майи соли 1998 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 06.06.2022).

менамояд. Дар онҳо гуфта мешавад, ки давлатҳо бояд тамоми шахсони дар худуди худ қарордоштаро баробархуқуқ эътироф кунанд.

Бо назардошти гуфтаҳои боло, қайд карда метавонем, ки қонунгузориҳои ҷиноятии амалкунанда ғояҳои роҳбарикунандаи дар м. 9 КҶ ҚТ татбиқгардидаро ба таври дахлдор инъикос менамояд.

Дар қ. 1, м. 22 Статути СҶБ<sup>163</sup> принсипи ҷиноят ҷой надорад, агар дар қонун ба он ишора нашуда бошад (*nullum crimen sine lege*). Тибқи он, шахс мутобиқи Статут таҳти ҷавобгарии ҷиноятӣ қарор намегирад, агар кирдори ӯ дар лаҳзаи содир шудани он ҷиноятро, ки таҳти юрисдиксияи СҶБ қарор дорад, ташкил надиҳад<sup>164</sup>.

Дар қ. 2, м. 22 Статут пешбинӣ шудааст, ки мафҳуми ҷиноят бояд дақиқ тафсир карда шавад ва набояд аз рӯйи қиёс татбиқ гардад. Дар ҳолати ҷой доштани духурагӣ мафҳум ба манфиати шахсе тавзеҳ дода мешавад, ки таҳти тафтишот қарор дошта, нисбати он муҳокимаи судӣ ҷараён дорад ё гунаҳкор эътироф шудааст.

Дар КҶ ҚТ принсипи «Амали Қонуни ҷиноятӣ дар замон» дар м. 12 муқаррар шудааст, ки тибқи қ. 1 он «ҷиноят ва сазовори ҷазо будани кирдор бо қонуне, ки дар вақти содир намудани он кирдор амал мекунад, муайян карда мешавад». Дар қ. 2 ҳамин модда бошад, зикр мешавад, ки вақти содир намудани ҷиноят, вақти содир шудани кирдори барои ҷамъият хавфнок, сарфи назар аз вақти фаро расидани оқибатҳои он, эътироф карда мешавад

Дар қ. 3, м. 4 КҶ ҚТ «Принсипи қонуният» пешбинӣ шудааст, ки татбиқи қонуни ҷиноятӣ аз рӯйи қиёс манъ аст. Инчунин, як қадами дигар дар соҳаи ба уҳдадорихои байналмилалӣ мутобиқ гардонидани қонунгузориҳои ҷиноятии ҚТ, тавре ки муҳаққиқон<sup>165</sup> қайд менамоянд, имплементатсияи мазмуни м. 22 Статут дар қонунгузориҳои ҷиноятии Тоҷикистон мебошад.

---

<sup>163</sup> Ниг.: Римский статут международного уголовного суда от 17.07.1998 г. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: [www.un.org](http://www.un.org) (санаи мурочиат: 05.06.2022).

<sup>164</sup> Ниг.: Хамидова М.Ф. Правовые последствия присоединения Таджикистана к статуту международного уголовного суда: дис. ... канд. юрид. наук. – СПб., 2017. – С. 96.

<sup>165</sup> Ниг.: Солиев К.Х. Совершенствование уголовного и уголовно-процессуального законодательства Таджикистана и вопросы его соответствия положениям Римского Статута Международного Уголовного Суда // Теоретико-методологические и прикладные аспекты борьбы с преступностью: история и современность / Материалы международной научно-практической конференции (17-18 марта 2005). В 4 ч. – Уфа: УЮИ МВД РФ, 2005. – Ч. 1. – С. 94.



Соли 2004 ба КЧ ҚТ м. 11<sup>1</sup> бо номи «Қоидаҳои тафсири қонуни ҷиноятӣ» ворид карда шуд, ки дар он қайд мегардад: «Агар меъёри ҳуқуқи ҷиноятӣ духӯра ифода ёфта бошад ё худ онро ду хел маънидод намоянд, дар ин сурат он ба манфиати айбдоршаванда (судшаванда, маҳкумшуда) тафсир (маънидод) карда мешавад»<sup>166</sup>.

Дар м. 23 Статути СЧБ<sup>167</sup> принсипи нест ҷазо бидуни нишондоди он дар қонун (*nulla poena sine lege*) мустаҳкам шудааст, ки тибқи он, шахси аз тарафи Суд гунаҳкор эътирофшуда, танҳо мутобиқи муқаррароти ҳамин Статут ҷазо дода шуда метавонад.

Дар қ. 2, м. 4 КЧ ҚТ, ки «Принсипи қонуният» номгузори шудааст, пешбинӣ гардидааст, ки ҳеҷ кас дар содир намудани ҷиноят гунаҳкор доништа намешавад ва ба ҷазои ҷиноятӣ кашида намешавад ба ҷуз бо ҳукми суд ва дар асоси қонун. Дар тафсири меъёри мазкур пешбинӣ шудааст, ки «танҳо мақомоти судӣ метавонанд шахсро гунаҳкор доништа, нисбати ӯ ҷазои ҷиноятӣ татбиқ намоянд. Дигар ягон мақоми давлатӣ ба ин ваколатдор нест. Танҳо ҳукми суд – ягона асоси татбиқи ҷазо шуда метавонад. Ҳукми судӣ – ягона санади ҳуқуқтатбиқсозӣ мебошад, ки дар асоси он гуноҳ ва ҷазои ҷинояткор муайян мешаванд. Ибораи «дар асоси қонун» – қонуни ҷиноятиро дар назар дорад. Яъне, ҳукми суд танҳо дар асоси Кодекси ҷиноятӣ бароварда мешавад. Ҷиноят ва сазовори ҷазо будани кирдорро суд танҳо дар доираи Кодекси ҷиноятӣ муайян мекунад»<sup>168</sup>.

Мутобиқи қ. 2, м. 25 Статути СЧБ шахсе, ки ҷинояти тахти юрисдиксияи СЧБ қарордоштаро содир кардааст, мутобиқи Статут шахсан тахти ҷавобгарӣ ва ҷазо қарор мегирад<sup>169</sup>.

---

<sup>166</sup> Қонуни ҚТ аз 17 майи соли 2004, тахти №35 «Оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба КЧ ҚТ» // Ахбори Маҷлиси Олии ҚТ. – 2004. – №5. – М. 00.

<sup>167</sup> Ниг.: Римский статут международного уголовного суда от 17.07.1998 г. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: [www.un.org](http://www.un.org) (санай мурочиат: 05.06.2022).

<sup>168</sup> Тафсир ба Кодекси ҷиноятӣ ҚТ / Мухаррири масъул Х.Х. Шарипов. – Душанбе: «Глобус», 2005. – С. 13.

<sup>169</sup> Ниг.: Римский статут международного уголовного суда от 17.07.1998 г. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: [www.un.org](http://www.un.org) (санай мурочиат: 05.06.2022).

Дар қ. 1, м. 7 ҚЧ ҚТ «Принсипи ҷавобгарии фардӣ ва гунаҳкорӣ» ҳеч кас тахти ҷавобгарии ҷиноятӣ қарор гирифта наметавонад ба ҷуз аз кирдори (ҳаракат ё беҳаракатӣ) шахсии худ.

Тавре ки мебинем, муқаррароти Статути СҶБ вобаста ба принсипи ҷиноят ҷой надорад, агар ба он дар қонун ишора нашуда бошад (*nullum crimen sine lege*), принсипи ҷазо ҷой надорад агар ба он дар қонун ишора нашуда бошад (*nulla poena sine lege*) ва дигар принсипҳо дар қонунгузорию ҷиноятии ҚТ пурра инъикос ёфтааст.

Масъалаи дигари қобили таваҷҷуҳ ин дар қонунгузорию ҷиноятӣ татбиқ намудани принсипи ҳуқуқи байналмилалӣ манъи ғуломӣ мебошад.

Баъди Ҷанги Дуюми Ҷаҳонӣ ва дигар шудани низоми муносибатҳои ҷаҳонӣ мубориза алайҳи хариду фурӯши одамон идома дода шуд. Вобаста ба ин як қатор санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, аз ҷумла 2 декабри соли 1949 Конвенсия дар бораи мубориза бо фурӯши одамон ва истисмори фоҳишагӣ аз тарафи шахси сеюм, 7 сентябри соли 1956 Конвенсияи иловагӣ «Дар бораи барҳам додани ғуломӣ, ғуломфурӯшӣ, равия ва одатҳои ба ғуломӣ монанд», 16 декабри соли 1966 Аҳдномаи байналмиллаӣ оид ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ, Конвенсия «Дар бораи мубориза бар зидди ҷинояткорию муташаккили трансмиллӣ» ва Протоколи илова ба он» Протокол оид ба пешгирӣ ва рафъи хариду фуруши одамон, махсусан занону кудакон» қабул гардид<sup>170</sup>.

Мутобиқи м. 4 Эъломияи умумии ҳуқуқи башар «Ҳеч кас набояд дар ғуломӣ ё ҳолати маҷбурӣ нигоҳ дошта шавад, ғуломӣ ва ғуломфурӯшӣ дар ҳамаи навъҳои онҳо манъ аст». Инчунин, тибқи қ. 2, м. 23 ҳамин эъломия муқаррар шудааст, ки «Ҳар як инсон бидуни ягон таъбиз барои кори баробар ба музди баробар ҳақ дорад». Дар м. 8 Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ ҳолатҳои ғуломӣ ба таври муфассал муайян шудаанд: «Ҳеч кас набояд дар ғуломӣ нигоҳ дошта шавад, ғуломӣ ва

---

<sup>170</sup> Ниг.: Сафарзода А.И. Баъзе масъалаҳои имплементатсияи меъёрҳои санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ оид мубориза алайҳи хариду фуруши одамон дар қонунгузорию ҷиноятии Тоҷикистон // Қонунгузорӣ. – 2015. – №1 (33). – С. 58.

ғуломфурӯшӣ дар ҳамаи навъҳои онҳо манъ аст. Ҳеч кас набояд дар ҳолати маҷбурӣ нигоҳ дошта шавад....

Бояд қайд намуд, ки дар Қисми махсуси КҶ ҚТ номгӯи ҷиноятҳое пешбинӣ шудаанд, ки ба хусусияти ғуломӣ доштани кирдорҳои содиршуда (м.м. 130, 131, 167, 168, 181) алоқаманд мебошанд. Бинобар ин, пешниҳод карда мешавад, ки м. 9<sup>1</sup> КҶ ҚТ бо мазмуни зерин илова карда шавад:

«Моддаи 9<sup>1</sup>. Принципи манъи ғуломӣ

1) Ҳеч кас набояд дар ғуломӣ ё дар ҳолати маҷбурӣ нигоҳ дошта шуда, ба меҳнати маҷбурӣ ё ҳатмӣ ҷалб карда шавад.

2) Номгӯи қорҳое, ки меҳнати маҷбурӣ ё ҳатмӣ доништа намешавад, тибқи санадҳои ҳуқуқии байналмилалии эътирофнамудаи Тоҷикистон муқаррар карда мешаванд».

Дар доираи қ. 2, м. 8 КҶ ҚТ меъёр-принсипи ҳуқуқӣ-байналмилалии барои як ҷиноят ду маротиба ҷазо додан манъ аст (*nebis in idem*) татбиқ шудааст. Он дар б. 7, м. 14 Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ мустаҳкам шудааст: «Ҳеч кас набояд барои ҷинояте, ки аллакай тибқи қонун ва ҳуқуқи муурофиавии ҳар як кишвар барои он маҳкум ё сафед шуда буд, дуюмбора суд ё ҷазо дода шавад».

Дар адабиёти илмӣ ба он тавачҷуҳ дода мешавад, ки дар як қатор ҳолатҳо маҳкумкунии расмӣ дар як давлат метавонад масуният аз ҷазои воқеиро дар дигар давлате, ки муқобили манфиатҳои он ҷиноят равона гардидааст, таъмин намояд. Чунончӣ, И.И. Лукашук қайд менамояд, татбиқи амалии принципи «ҳеч кас барои як кирдор ду маротиба суд ё ҷазо дода шуда наметавонад» оқибатҳои муайяни манфиоро ба вучуд меорад. Масалан, агар аз сафорати Русия дар давлати хориҷӣ ҳуҷжатҳои дорои сирри давлатӣ дуздида шаванд, чунин кирдор бо эҳтимоли зиёд, тибқи қонуни ҷойи содиршудани ҷиноят ҳамчун дуздӣ бандубаст карда мешавад. Дар ин маврид, нисбати шахси гунаҳкор таъин намудани ҷазои вазнинтар нисбат ба ҷазои дар санксияи моддаи ҷинояти ҷосусӣ пешбинишуда номумкин мегардад. Дар

робита ба чунин ҳолатҳо, бояд аз маҳдудияти фаъолияти чазодиҳии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ даст кашида шавад<sup>171</sup>.

Ба андешаи мо, мисоли овардаи И.И. Лукашук, ба таври возеҳ камбудии ҷойдоштаи танзими ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ масъалаи баррасишавандаро тасвир менамояд. Ҳамзамон бо ин, қайд кардан зарур аст, ки маҳдудияти принсипи барои як ҷиноят ду маротиба ҷазо додан манъ аст (*nebis in idem*) дар қонунгузории ҷиноятӣ миллӣ ва татбиқи амалии он, на дар ҳама ҳолатҳо такроран ба ҷавобгарии ҷиноятӣ ҷалб намудани шахсонро, ки дар ҳудуди давлати хориҷӣ ҷиноят содир намудаанд, маҳдуд менамояд.

Татбиқи амалии принсипи мазкур тавассути татбиқи меъёрҳои ҳуқуқии мушаххас, ки мазмуни онро инъикос менамоянд, ба амал меояд. Принсипи барои як ҷиноят ду маротиба ҷазо додан манъ аст дар муқаррароти қ.қ. 1 ва 2 м. 15 КҶ ҚТ татбиқ мегардад, ки қоидаҳои амали қонуни ҷиноятиро нисбати шахсоне, ки берун аз ҳудуди ҚТ ҷиноят содир намудаанд, муқаррар менамояд. Алалхусус пешбинӣ мегардад, ки шахрванди ҚТ, инчунин шахси бешахрванди доимо дар он истиқоматкунанда барои ҷинояти дар ҳудуди давлати хориҷӣ содиркардааш мутобиқи ҳамин Кодекс ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад, агар кирдори содиркардаи ӯ дар давлате, ки дар ҳудуди он ин кирдорро содир кардааст, ҷиноят эътироф карда шавад ва агар ӯ барои ин ҷиноят дар давлати хориҷӣ маҳкум нашуда бошад (қ. 1, м. 15 КҶ ҚТ).

Тафсири мантиқии ин муқаррароти қонуни ҷиноятӣ имкон медиҳад қайд намоем, ки дар он ҳолатҳое, ки нисбати шахрванди ҚТ ё шахси бешахрванди дар Тоҷикистон доимӣ истиқоматкунанда, парванда дар марҳилаи тосудӣ бо ҳама гуна асоси сафедкунӣ ё ғайрисафедкунӣ (масалан, шахси гунаҳкор аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод карда шуд) қатъ шуда бошад, ҚТ ҳуқуқи ба ҷавобгарии ҷиноятӣ ҷалб намудани чунин шахсро дар назди худ нигоҳ медорад. Қоидаҳои қ.қ. 2-3, м. 15 КҶ ҚТ оид ба татбиқи қонуни ҷиноятӣ нисбати шахрванди хориҷӣ ё шахси бешахрвандии дар ҚТ доимо истиқоматнакунанда барои ҷинояти берун аз ҳудуди Тоҷикистон содир

---

<sup>171</sup> Ниг.: Лукашук И.И. Уголовная юрисдикция // Государство и право. – 1998. – №2. – С. 10-11.

кардаш, ҳамчунин таъқиби такрори ин шахсонро дар Тоҷикистон иҷозат медиҳад, ба истиснои ҳолатҳое, ки нисбати чунин шахсон аз тарафи суди давлати хориҷӣ ҳукми айбдорӣ қабул шудааст.

Ҳамзамон бо ин, аз мазмуни қ. 7, м. 14 Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ бевосита бармеояд, ки принсипи дар он муқарраршуда эҳтимолияти такроран ба ҷавобгарии ҷиноятӣ ҷалб намудани шахси гунаҳкорро дар давлати дигар истисно менамояд. Ба ин ҳолат, формулаи «мутобиқи қонун ва ҳуқуқи муурофиавии ҳар як кишвар» ишора менамояд. Аз рӯи мазмуни меъёри ҳуқуқӣ–байналмилалии таҳлилшаванда, бояд ба инобат гирифта шавад, ки оё шахс бо ягон асос мутобиқи қонуни дилхоҳ давлат маҳкум ё сафед шудааст.

Баъзе олимони пешниҳод менамоянд, ки дар қонуни ҷиноятӣ (қ.к. 1 ва 2, м. 15 КҶ ҚТ) ба ҷойи ибораи «маҳкум нашуда бошад»<sup>172</sup> ибораи «ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида нашуда бошад»<sup>173</sup> истифода бурда шавад.

Мафҳуми «ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан» ба категорияҳои муурофиавӣ-ҷиноятӣ мансуб мебошад ва фаъолиятро доир ба амалисозии талаботи ҳуқуқи моддӣ ифода менамояд<sup>174</sup>. Муаллифоне, ки пешниҳоди ба қонуни ҷиноятӣ ворид намудани чунин тағйиротро доштанд, шояд чунин меҳисобиданд, ки бо маҳкумнамоӣ алоқаманд будани ин намуди фаъолият зарур намебошад. Истифодаи мафҳуми мазкур дар муқаррароти таҳлилшавандаи КҶ ҚТ имкон медиҳад, ки тамоми ҳолатҳои маҳкумнамоӣ ё сафедкунии шахси берун аз ҳудуди Тоҷикистон ҷиноят содиркарда фаро гирифта шаванд.

Аз тарафи қонунгузор дар қ.к. 1 ва 2, м. 15 КҶ ҚТ истифода гардидани калимаҳои «агар кирдори содиркардаи ӯ дар давлате, ки дар ҳудуди он ин кирдорро содир кардааст, ҷиноят эътироф карда шавад» ва «агар ӯ барои ин ҷиноят дар давлати хориҷӣ маҳкум нашуда бошад» дар ҳақиқат ба меъёри ҳуқуқи байналмилалии татбиқшаванда муҳолифат менамояд. Аммо, иваз

---

<sup>172</sup> Уголовное право. Общая часть: учебник / отв. ред. И.Я. Козаченко, З.А. Незнамова. – М., 2001. – С. 47; Копибаб К.Е. Институт передачи осужденных для отбывания наказания на другие государства / К.Е. Копибаб // Журнал российского права. – 1999. – №5/6. – С. 97.

<sup>173</sup> Уголовное право. Общая часть: учебник / отв. ред. И.Я. Козаченко, З.А. Незнамова. – М. 2001. – С. 47.

<sup>174</sup> Ниг.: Даев В.Г. Взаимосвязь уголовного права и процесса. – Л., 1982. – С. 51.

намудани онҳо ба калимаҳои «агар ин шахсон ба ҷавобгарию ҷиноятӣ кашида нашуда бошанд» ҳеҷ чизро дар ин ҷо иваз намекунад. Тавре ки дар адабиётҳо қайд мегардад, масъалаи мафҳуми «ба ҷавобгарию ҷиноятӣ кашидан» баҳснок мебошад. Алалхусус, дар байни олимони андешаи ягона вобаста ба лаҳзаи ба ҷавобгарию ҷиноятӣ кашидан ҷой надорад, аммо, аксарияти олимони онро бо санади муруфиаӣ оид ба сифати айбдоршаванда ҷалб намудан алоқаманд медонанд<sup>175</sup>.

Бинобар ин, иборати «агар ин шахсон ба ҷавобгарию ҷиноятӣ кашида нашуда бошанд» аз иборати амалкунанда фарқияти кам дорад. Чунин тағйироти КҶ боиси аз тарафи ҳуқукатбиқкунандаи миллӣ ба инобат гирифтани танҳо он ҳолатҳои мегардад, ки дар марҳилаи муруфияи судӣ ҷой доранд. Ҳолатҳои, ки масалан, шахси ҷиноят содиркарда берун аз ҳудуди Тоҷикистон қарор дорад ва аз ҷавобгарию ҷиноятӣ дар марҳилаи тосудӣ озод мегардад, бо қ.қ. 1 ва 2, м. 15 КҶ ҚТ ва таҳрири пешниҳодшавандаи он фаро гирифта намешаванд.

Дар қ.қ. 1 ва 2, м. 15 КҶ ҚТ истифода бурдани мафҳуми «таъқиби ҷиноятӣ», ки мазмуни онро қонунгузор дар м. 6 КМҶ ҚТ<sup>176</sup> ба таври дақиқ ифода намудааст, асосноктар ба назар мерасад. Дар ин маврид, дар қ.қ. 1 ва 2, м. 15 КҶ ҚТ ба ҷойи калимаҳои «агар кирдори содиркардаи ӯ дар давлате, ки дар ҳудуди он ин кирдорро содир кардааст, ҷиноят эътироф карда шавад ва агар ӯ барои ин ҷиноят дар давлати хориҷӣ маҳкум нашуда бошад» мувофиқан калимаҳои «агар ӯ барои ин ҷиноят дар давлати хориҷӣ маҳкум нашуда бошад ё таъқиби ҷиноятӣ ин шахс дар давлати хориҷӣ қатъ нагардида бошад» истифода бурда мешавад. Ин имкон медиҳад, ки тамоми ҳолатҳои сафед кардани шахс ҳам дар марҳилаи тосудӣ ва ҳам судӣ ё маҳкум гардидани ин шахс дар давлати хориҷӣ фаро гирифта шаванд.

Дар баробари ин, ба ҳолате ки ҳангоми он мавҷудияти принсипи ҳуқуқи байналмилалӣ баррасишаванда боиси ғайриимкон гардидани таъини ҷазои

---

<sup>175</sup> Ниг.: Коробов П.В. Момент возникновения уголовной ответственности // Правоведение. – 2001. – №2. – С. 153; Даев В.Г. Взаимосвязь уголовного нрава и процесса. – Л., 1982. – С. 52-55.

<sup>176</sup> Кодекси муруфияи ҷиноятӣ ҚТ // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муруҷиат: 01.06.2022).

адолатнок нисбати ҷинояткор мегардад, иҷозат дода намешавад. Дар робита ба ин, дар баъзе кишварҳо муқаррароти б. 7 м. 14 Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсиро ҳамчун ғайриимкон будани барои як ҷиноят тибқи қонуни ҳамон як давлат ду маротиба маҳкум намудан, ки эҳтимолияти дуюмбора маҳкум кардани ӯро дар давлати дигар истисно наменамояд, тафсир карда мешавад. Масалан, чунин қарор аз рӯи ин масъала аз тарафи Суди конституционии Олмон дар соли 1987 қабул гардидааст<sup>177</sup>.

Дар м. 11 КЧ Италия низ пешбинӣ шудааст, ки барои баъзе ҷиноятҳо тибқи пешниҳоди вазири адлия шаҳрвандони итолиёвӣ, ки дар хориҷа маҳкум шудаанд, дар Италия такроран суд шуда метавонанд<sup>178</sup>.

Дар қ. 1, м. 12 КЧ ФР қоидае муқаррар шудааст, ки тибқи он, таҳти ҷавобгарии ҷиноятӣ мутобиқи КЧ ФР шаҳрвандони ФР ва шахсони бешаҳрванди ба таври доимӣ дар он истиқоматкунанда, ки дар ҳудуди ФР ҷиноят ба муқобили манфиатҳои бо КЧ ҳифзшаванда содир намудаанд, қарор мегиранд. Дар ин ҳол, талаботи ба инобат гирифтани ҳукми такрорӣ ва ҳадди ниҳоии санксия, ки бо қонуни ҷиноятӣ хориҷӣ барои ҷинояти дахлдор пешбинӣ гардидааст, бо тағйиру иловаҳои соли 2006 аз КЧ ин давлат хориҷ карда шудааст.

Дар қонунгузори ҷиноятӣ шуравӣ низ проблемаи ҷавобгарии ҷиноятӣ шаҳрвандони худ, ки дар хориҷ қарор доранд, ҳамин тавр ҳал мегардид. Ҳатто, ҳуди имконияти дар қонуни ҷиноятӣ мустаҳкам намудани қоидаи баинобатгирии кирдори ҷиноятӣ дар давлати хориҷӣ рад карда мешуд. Чунин мавқеъ, танҳо аз лиҳози фаҳмиши мафкуравии масъала, яъне комилан муқобил будани ҳуқуқи шуравӣ ва ҳуқуқи буржуазӣ асоснок карда мешуд<sup>179</sup>. Масалан, қайд мегардид, ки кирдоре, ки ба ақидаҳои ҳуқуқии сотсиалистӣ мухолифат менамояд, мумкин аст дар ҷомеаи буржуазӣ таҳти

---

<sup>177</sup> Ниг.: Медведев А.М. Действие уголовного закона в пространстве // Журнал российского права. – 1997. – №9. – С. 88.

<sup>178</sup> Ниг.: Мельников М.Г. Действие уголовного закона во времени и пространстве: дис. ... канд. юрид. наук. – Рязань, 1999. – С. 146.

<sup>179</sup> Ниг.: Зюбанов Ю.А. Действие уголовного закона в пространстве (опыт сравнительного анализа уголовного законодательства стран СНГ): дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2001. – С. 120-121.

чазо қарор надошта бошад ё барои он чазои сабук муқаррар шуда бошад, аз ин лиҳоз, шаҳрванди шуравӣ дар шароити ҷамъияти капиталистӣ бояд намояндаи ахлоқи сотсиалистӣ бошад ва кирдори ӯ бояд тибқи ҳуқуқи шуравӣ баҳогузори гардад, ки дар як қатор ҳолатҳо талаботи зиёдтар ё дигархеларо пешбинӣ мекунад<sup>180</sup>.

Бо вучуди ин, муқаррароти м. 15 КҶ ҚТ нисбат ба КҶ ҚШСТ соли 1961 мукамалтар мебошад. Тибқи қ. 1, м. 15 КҶ ҚТ шаҳрванди ҚТ, инчунин шахси бешаҳрванди доимо дар он истиқоматкунанда барои ҷинояти дар ҳудуди давлати хориҷӣ содиркардааш мутобиқи ҳамин Кодекс ба ҷавобгари ҷиноятӣ кашида мешавад, агар кирдори содиркардаи ӯ дар давлате, ки дар ҳудуди он ин кирдорро содир кардааст, ҷиноят эътироф карда шавад ва агар ӯ барои ин ҷиноят дар давлати хориҷӣ маҳкум нашуда бошад.

Ҳангоми баррасии муқаррароти ишорашудаи КҶ ҚТ якчанд савол ба миён меояд, ки посухи мушаххас ба онҳо дар қонунгузори ҷиноятии ҚТ чой надорад. Якум, агар кирдори содиркардаи шаҳрванди ҚТ ё шахси бешаҳрванди доимо дар он истиқоматкунанда дар давлати хориҷӣ ҷиноят эътироф шавад, вале дар Тоҷикистон ҷиноят эътироф нагардад, пас чунин шахс ба ҷавобгари ҷиноятӣ кашида мешавад ё не? Дуюм, агар шаҳрванди ҚТ ё шахси бешаҳрванди доимо дар он истиқоматкунанда аз рӯйи кирдори содиркардааш дар давлати хориҷӣ маҳкум нашуда бошад, вале муҳлати ба ҷавобгари ҷиноятӣ кашидан тибқи қонуни давлати хориҷӣ гузашта бошад оё ӯ ба ҷавобгари ҷиноятӣ кашида мешавад?

Ба андешаи мо, дар ҳарду ҳолати зикршуда, шаҳрванди ҚТ ё шахси бешаҳрванди доимо дар он истиқоматкунанда аз ҷавобгари ҷиноятӣ озод мебошад, чунки дар ҳолати якум кирдор дар ҚТ ҷиноят эътироф намешавад, дар ҳолати дуюм бошад, муҳлати ба ҷавобгари ҷиноятӣ кашидан тибқи ҳуқуқи давлати хориҷӣ, ки дар ҳудуди он кирдор содир шудааст, гузаштааст. Вале ворид намудани тағйиру иловаҳои дахлдор ба КҶ ҚТ ва мушаххас намудани масъалаҳои мазкур дар он, аҳаммияти муҳимми амалӣ дорад.

---

<sup>180</sup> Ниг.: Шаргородский М.Д. Уголовный закон. – М., 1948. – С. 270.



Ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани чунин ашхос хилофи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ мебошад, чунки тибқи онҳо ҳеҷ кас барои кирдоре, ки дар қонунгузориҳои миллии онҳо ё санадҳои ҳуқуқии байналмилалии эътирофшуда ҷиноят доништа намешавад, ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида намешавад (қ. 2, м. 11 Эъломияи умумии ҳуқуқи башар соли 1948, қ. 1, м. 15 Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ соли 1966).

Ғайр аз он, дар чунин ҳолатҳо гунаҳкор эътироф намудани шахс ғайриимкон мебошад, чунки субъект дар шароити тартиботи ҳуқуқии дигар, ки аз тартиботи ҳуқуқии ҚТ фарқ менамояд, амал карда, фоиданокӣ ва зарарнокии ин ё он кирдорро бо назардошти арзишҳои дар ин ҷамъият қабулгардида муайян менамояд. Оғоз намудани таъқиби ҷиноятӣ дар Тоҷикистон аҳаммият надошта, принципҳои гуноҳ ва адолатро вайрон менамояд.

Мутобиқи қ. 2, м. 15 КҶ ҚТ шахрванди хориҷӣ ё шахси бешахрвандии дар ҚТ доимо истиқоматнакунанда барои ҷинояти берун аз ҳудуди Тоҷикистон содир кардааш мутобиқи ҳамин Кодекс дар ҳолатҳои зерин ба ҷавобгарӣ кашида мешавад, агар ӯ: а) ҷинояте содир карда бошад, ки меъёрҳои ҳуқуқи байналмиллалӣ, ки ҚТ эътироф карда ё меъёрҳои муқаррарнамудаи шартнома ё созишномаҳои байнидавлатӣ пешбинӣ намудаанд; б) бар зидди шахрвандони Тоҷикистон ё манфиатҳои ҚТ ҷинояти вазнин ё ҷинояти махсусан вазнин содир карда бошад.

Намуди якуми ҷиноят он кирдорҳоро дар назар дорад, ки бо санадҳои мухталифи байналмилалӣ манъ шудаанд. Ҳоло ҚТ иштирокчии бисёре аз шартномаву конвенсияҳост, ки дар миқёси ИДМ ва берун аз он баҳри мубориза муқобили ҷиноятҳои ҳарбӣ, терроризми байналхалқӣ, ҷиноятҳои муташаккили фаромиллӣ, муомилоти ғайриқонунии воситаҳои нашъадор ва ғ. баста шудаанд. Масалан, ҚТ иштирокчии ҳамаи 4 Конвенсияи Женевагӣ оид ба риоя намудани қоидаҳои ҷанг (аз 12 августи соли 1949), Конвенсия оид ба мубориза бар зидди ҷиноятҳои муташаккили фаромиллӣ (Палермо, Италия аз 15 ноябри соли 2000), Статути римии СҶБ (аз 17 июли соли 1998)

ва ғ. мебошад, ки мувофиқи онҳо ҚТ уҳдадорӣ гирифтааст, то ки нисбати ҷинойтҳои хусусияти байналмилалидошта, таъқиби ҷинойтиро, новобаста аз маҳалли содир кардани онҳо, амалӣ гардонад.

Ҷинойтҳои намуди дуум – ҳам ҷинойтҳои муқобили шахсияти шаҳрвандони ҚТ ва ҳам зидди манфиатҳои ҚТ-ро (масалан, ҷосусӣ) дар назар дорад. Ин меъёр ба шарте татбиқ мешавад, ки агар шахсони номбаршуда дар давлати дигар маҳкум нашуда бошанд»<sup>181</sup>.

Ҳолатҳои ҷой дошта метавонад, ки кирдори содирнамудаи шаҳрванди хориҷӣ ё шахси бешаҳрвандии дар ҚТ доимо истиқоматнакунанда дар давлати хориҷӣ меъёрҳои ҳуқуқи байналмиллалӣро вайрон менамояд, ки ҚТ онҳоро эътироф накардааст, дар ин маврид, бо назардошти муқаррароти қонуни ҷинойтӣ чунин шахс таҳти ҷавобгарии ҷинойтӣ қарор намегирад.

Дар ин ҷо, саволе ба миён меояд, ки оё ҚТ чунин шахсро дастгир ва ба давлати хориҷӣ супорида метавонад? Албатта, агар байни ҚТ ва давлати хориҷӣ созишномае ҷой дошта бошад, ки шартҳои дахлдори супоридани ҷинойткоронро новобаста аз эътироф шудани санадҳои байналмилалӣ пешбинӣ намояд, супоридани чунин шахсон ба давлати хориҷӣ имконпазир мебошад.

Муқаррароти «бар зидди шаҳрвандони Тоҷикистон ё манфиатҳои ҚТ ҷинойти вазнин ё ҷинойти махсусан вазнин содир карда бошад» мазмуни васеъ дошта, дар амалия мумкин аст ҳар хел тавзеҳ дода шавад. Бояд қайд намуд, ки дар хориҷи кишвар бар зидди шаҳрвандони ҚТ ҷинойтҳои зиёд содир мегардад, лекин бинобар сабаби он ки чунин ҷинойтҳо дар навбати худ, тартиботи ҳуқуқию ҷамъиятӣ, манфиатҳои давлати хориҷӣ ва шаҳрвандони онро низ ҳалалдор мекунанд, онҳо тибқи қонунгузори давлати хориҷӣ баррасӣ карда мешаванд.

Доир ба муқаррароти қонуни ҷинойтӣ оид ба манъи маҳкумнамоии такрорӣ барои як кирдор дар адабиёти ҳуқуқӣ фикру андешаҳои мухталиф мавҷуд мебошад. Ба андешаи М.Г. Мелников меъёр оид ба манъи

---

<sup>181</sup> Тафсир ба Кодекси ҷинойтии ҚТ / Мухаррири масъул Х.Х. Шарипов. – Душанбе: «Глобус», 2005. – С. 37.

маҳкумнамоии такрорӣ соҳибхитиёрии давлат ва салоҳияти судро маҳдуд менамояд. Ӯ пешниҳод дорад, ки ҳамчун шарт татбиқ кардани маҳкумнамоии такрорӣ дар қонуни ҷиноятӣ муқаррароти зерин пешбинӣ карда шавад: «агар ҷинояти содиршуда ба муқобили манфиатҳои давлат равона гардида бошад»<sup>182</sup>.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ ҳамчун таҷовуз ба манфиатҳои давлат на танҳо ҳаракатҳое, ки бевосита ба муқобили давлат равона гардидаанд, балки инчунин, дигар кирдорҳои ҷиноятиеро низ баррасӣ менамоянд, ки ба муносибатҳои ҷамъиятии бо қонуни ҷиноятӣ ҳифзшаванда таҷовуз менамоянд. Масалан, дар ҳолате ки ҷабрдида шахрванди давлати мушаххас мебошад, кирдор ба манфиатҳои ин давлат низ даҳолат менамояд, чунки давлат уҳдадор аст шахрвандони худро новобаста аз мавқеи ҷойгиршавии онҳо ҳимоя намояд<sup>183</sup>.

Принсипи дигаре, ки хоси ҳуқуқи ҷиноятии байналхалқӣ мебошад ва он дар баъзе аз адабиётҳои илмӣ мустаҳкам гардидааст ин иштибоҳ дар факт ё иштибоҳ дар ҳуқуқ мебошад. Мувофиқи м. 32 Статути Римӣ иштибоҳ дар факт ё дар ҳуқуқ метавонад ҳамчун асос барои озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ бошад, агар он тарафи субъективии ҷинояти муайянро истисно кунад. Аз ин ҷиҳат, м. 32 бо м. 31 Статути Римӣ робитаи зичии ногустиранд дорад. Тавре ки профессори олмонӣ Г. Вергле қайд мекунад, таълимот (доктрина)-и иштибоҳ аз низоми умумии ҳуқуқ ба ҳуқуқи ҷиноятии байналмилалӣ ворид карда шудааст, ки мазмуни ин концепсия дар руҳияи ҳамин анъанаи ҳуқуқӣ тавсиф меёбад.

Иштибоҳ дар факт ин қабули иштибоҳонаи факт аз ҷониби иҷрокунандаи ҷиноят мебошад, ки унсурҳои моддии (аломатҳои объективии) таркиби ҷиноятро ташкил медиҳад. Ба сифати мисоли чунин ҳолат оташ кушодан ба тарафи нақлиёти кормандони Кумитаи Байналмилалии Салиби

---

<sup>182</sup> Мельников М.Г. Действие уголовного закона во времени и пространстве: дис. ... канд. юрид. наук. – Рязань, 1999. – С. 147.

<sup>183</sup> Ниг.: Зюбанов Ю.А. Действие уголовного закона в пространстве (опыт сравнительного анализа уголовного законодательства стран СНГ): дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2001. – С. 152-160.

Сурх баромад карда метавонад. Яъне шахс иштибоҳан чунин нақлиётро ба нақлиёти душман нисбат медиҳад ва ба самти он оташ мекушояд.

Тахмин кардан мумкин аст, ки агар иҷрокунандаи ҷиноят чунин нақлиётро на мансуб ба душман, балки нақлиёти Салиби Сурх медонист, ӯ ба тарафи ин нақлиёт оташ намекушод, зеро медонист, ки онро санадҳои башардӯстонаи байналмилалӣ ҳифз мекунанд.

Дар навбати худ, иштибоҳ дар ҳуқуқ ин фиреби бовиҷдононаи субъекти ҷиноят (дар ҳолати мазкур – ҷиноят тибқи ҳуқуқи байналмилалӣ) нисбат ба таснифи ҳуқуқии ҳолати объективии парванда мебошад. Бо мақсади озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ иштибоҳ дар ҳуқуқ имконпазир ва имконнопазир буда метавонад.

Масалан, шахсе, ки ба самти нақлиёти Кумитаи Байналмилалии Салиби Сурх оташ мекушояд, метавонад мутмаин бошад, ки амали ӯ ҷоиз аст, агар Кумитаи Байналмилалии Салиби Сурх пешакӣ огоҳ накарда бошад, ки дар ин масир нақлиёти он ҳаракат мекунад.

Ин як иштибоҳи ҷудонашавандаи қонун аст, зеро дар меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ягон меъёре мавҷуд нест, ки ба таври бечунучаро Кумитаи Байналмилалии Салиби Сурх ё дигар ташкилотҳои башардӯстонаи аъзои Ҳаракати Байналмилалии Салиби Сурх ва Ҳилоли Аҳмарро вазифадор кунад, ки ҷангҷӯёнро дар бораи хатсайрҳои сафари худ огоҳ кунад. Албатта, чунин огоҳиномаҳо дар назар дошта мешаванд, аммо онҳо бечунучаро нестанд – масалан, воситаи нақлиёти Кумитаи Байналмилалии Салиби Сурх метавонад ба таври ғайриҷашмдошт масири қаблан мувофиқашударо маҳз ба сабаби ҳамлаи ғайриҷашмдошт ба он тағйир диҳад ё аз сабаби мавҷудияти чунин хатар.

Иштибоҳи имконнопазир, ҳарчанд, ки тарафи объективии кирдорро истисно кунад ҳам, вале асоси озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятиро ташкил намедиҳад. Баръакс, иштибоҳи имконпазир дар ҳуқуқ тарафи субъективии кирдорро ташкил медиҳад, чунки он асоси озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ мебошад.

Лозим ба ёдоварист, ки дар қонунгузори кишварҳои иштирокчи ИДМ, аз ҷумла ҚТ муқаррарот оид ба иштибоҳ дар факт ё қонун вучуд надорад. Ин институт ҳамчун принцип хоси низоми ҳуқуқи давлатҳои англо-америкой мебошад. Вале бо мақсади декриминализатсияи кирдорҳои дар қонунгузори ҷиноятӣ пешбинишуда ворид намудани чунин муқаррарот ба қонунгузори ҚТ ба мақсад мувофиқ мебошад. Бинобар ин, пешниҳод карда мешавад, ки ба ҚЧ ҚТ м. 31<sup>1</sup> бо мазмуни зерин илова карда шавад:

«Моддаи 31<sup>1</sup>. Иштибоҳ дар ҳолат (факт) ва иштибоҳ дар ҳуқуқ

1) Иштибоҳ дар ҳолат (факт) асоси аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод кардан мебошад, агар он гуноҳи шахсро дар содир кардани кирдори ҷиноятӣ истисно намояд.

2) Иштибоҳ дар ҳуқуқ, яъне дар робита ба ҷиноят будан ё набудани кирдори муайян ҷавобгарии ҷиноятиро истисно намекунад. Аммо, иштибоҳ дар ҳуқуқ ҳангоми дар ҳаракатҳои шахс мавҷуд набудани гуноҳ ё ин ки бо тартиби пешбинишудаи моддаи 45 ҳамин Кодекс ҷавобгарии ҷиноятиро истисно менамояд».

Бо назардошти гуфтаҳои боло чунин хулосабарорӣ кардан мумкин аст:

1. Бо мақсади муқаммал намудани вазифаҳои қонуни ҷиноятӣ мутобиқи муқаррароти санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ пешниҳод карда мешавад, ки ба қ. 1, м. 2 ҚЧ ҚТ вазифаҳои «ҳифзи тамомияти арзӣ, ҳуқуқҳои шахсони ҳуқуқӣ, манфиатҳои ҷамъиятӣ ва давлатӣ» ворид карда шаванд.

2. Бо назардошти муқаррароти м.м. 4 ва 23 Эълумияи умумии ҳуқуқи башар ва м. 8 Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ пешниҳод карда мешавад, ки ба ҚЧ ҚТ моддаи 9<sup>1</sup> бо мазмуни зерин илова карда шавад:

«Моддаи 9<sup>1</sup>. Принципи манъи ғуломӣ:

1) Ҳеҷ кас набояд дар ғуломӣ ё дар ҳолати маҷбурӣ нигоҳ дошта шуда, ба меҳнати маҷбурӣ ё ҳатмӣ ҷалб карда шавад.

2) Номгӯйи корхое, ки меҳнати маҷбурӣ ё ҳатмӣ доништа намешавад, тибқи санадҳои ҳуқуқии байналмилалии эътирофнамудаи Тоҷикистон муқаррар карда мешаванд».

3. Ҳангоми муқаррар намудани ҷавобгарӣ барои ҷиноятхое, ки берун аз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон содир гардидаанд, новобаста аз ҷиноят эътироф шудани кирдор ва маҳкум шудани ҷинояткор барои он дар ҷойи содир кардани ҷиноят, мувофиқи мақсад мебошад, ки бо ифода намудани муқаррароти ҳуқуқии зерин дар қ. 3, м. 15 КҶ ҚТ ҷинояткор такроран ба ҷавобгарию ҷиноятӣ маҳкум карда шавад: «Агар ҷинояти содирнамудаи шахрванди хориҷӣ ё шахси бешахрвандии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон доимо истиқоматнакунанда ба муқобили ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон равона шуда бошад, пас сарфи назар аз маҳкум гардидани ӯ дар давлати хориҷӣ, мутобиқи ҳамин Кодекс ба ҷавобгарию ҷиноятӣ кашида мешавад». Ба назари мо, дар ин маврид дар қонун номбар намудани тамоми таркибҳои ҷиноят, ки нисбати онҳо принсипи барои як ҷиноят ду маротиба ҷазо додан манъ аст (*ne bis in idem*) татбиқ намегардад, ба мақсад мувофиқ мебошад.

Ғайр аз он, ин меъёри қонуни ҷиноятӣ бояд ба муқаррароти муҳимми зерини қонуни ҷиноятӣ таъяс намояд: ҷазо ва ҷораҳои дигари дорои хусусияти ҳуқуқии ҷиноятӣ, ки нисбати шахси ҷиноят содирнамуда татбиқ мешавад, бояд одилона бошад, яъне ба хусусияту дараҷаи хавфнокию ҷамъиятии ҷиноят, ҳолатҳои содир намудани он ва шахсияти гунаҳкор мувофиқ бошанд.

4. Агар шахс дар давлати хориҷӣ ба ҷавобгарию ҷиноятӣ кашида шуда, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ маҳрум ё маҳдуд гардида бошанд, пас ӯ аллакай таъсиррасонии ислоҳии муайянро аз сар гузаронидааст ва хавфнокию ҷамъиятии ӯ паст гардидааст. Новобаста аз он ки аз нуқтаи назари қонуни ҷиноятии миллӣ ҷораҳои нисбати чунин шахс татбиқшуда барои барқарор сохтани адолати иҷтимоӣ ва ислоҳи маҳкумшуда нокифоя буда метавонанд, суд бояд ба инбат гирад, ки нисбати гунаҳкор аллакай ҷораҳои таъсиррасонии ҳуқуқии ҷиноятӣ татбиқ шудаанд. Дар робита ба ин, дар меъёри баррасишавандаи қонуни ҷиноятӣ пешбинӣ намудани қоидаи

дахлдор, ҳамон тавре ки дар м. 5 КҶ ҚШСТ соли 1961 муқаррар шуда буд, ба мақсад мувофиқ мебошад.

Пешниҳод карда мешавад, ки ба қонунгузориҳои ҷиноятӣ тағйиру иловаҳо ворид карда шавад, алаҳхусус, қ. 1, м. 15 КҶ ҚТ дар таҳрири зерин ифода карда шавад:

«1) Шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин шахси бешаҳрванди доимо дар он истиқоматкунанда барои ҷинояти дар ҳудуди давлати хориҷӣ содиркардааш мутобиқи ҳамин Кодекс ҳангоми ҷой доштани ҳамаи шартҳои зерин ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ кашида мешавад:

а) кирдори содиркардаи  $\bar{y}$  дар давлате, ки дар ҳудуди он ин кирдорро содир кардааст, ҷиноят эътироф карда шавад;

б) кирдори содиркардаи  $\bar{y}$  тибқи ҳамин Кодекс ҷиноят эътироф шуда бошад;

в) агар  $\bar{y}$  барои ин ҷиноят дар давлати хориҷӣ маҳкум нашуда бошад;

г) агар муҳлати ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ кишидани  $\bar{y}$  тибқи ҳуқуқи давлати хориҷӣ нагузашта бошад.

Ҳангоми маҳкум кардани шахсони мазкур ҷазо набояд аз ҳадди болоии санксияи пешбиниамудаи қонуни давлати хориҷие, ки дар ҳудуди он ҷиноят содир шуда буд, зиёд бошад» .

Ба м. 15 КҶ ҚТ қисми 5) бо мазмуни зерин илова карда шавад:

«5) Агар ҷинояти дар хориҷи кишвар содирнамудаи шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон ё шаҳрванди хориҷӣ ва ё шахси бешаҳрвандии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон доимо истиқоматнакунанда ба муқобили ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон равона шуда бошад, пас сарфи назар аз маҳкум гардидани  $\bar{y}$  дар давлати хориҷӣ, мутобиқи ҳамин Кодекс ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ кашида мешавад. Ҳангоми таъини ҷазо нисбати шахсони мазкур, суд бо назардошти чораҳои хусусияти ҳуқуқии ҷиноятии нисбати онҳо дар давлати хориҷӣ татбиқшуда, метавонад ҷазои онҳоро сабуқ созад ё онҳоро аз адои ҷазо озод намояд».

## **2.2. Татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар меъёрҳои Қисми умумии қонуни ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба амали қонуни ҷиноятӣ дар замон ва макон**

Як қатор муқаррароти санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ дар муқаррароти КҶ ҚТ оид ба қувваи бозгашти қонуни ҷиноятӣ бавосита татбиқ гардидаанд. Эъломияи умумии ҳуқуқи башар соли 1948 қоидаеро дар бар мегирад, ки мутобиқи он, таъин намудани ҷазои вазнинтар аз ҷазое, ки дар вақти содир кардани ҷиноят таъин шуда метавонист, мумкин нест (қ. 2, м. 11)<sup>184</sup>.

Дар қ. 1, м. 15 Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ<sup>185</sup> ин меъёр таҷдид ва такмил ёфта, тибқи он, «амали қонуне, ки пас аз содири ҷиноят қабул шудааст, нисбати шахси гунаҳкор паҳн мегардад, агар ин қонун ҷазои сабуктарро муқаррар намояд».

Амали шартномаи байналмилалӣ дар доираи вақт ба таври умумӣ дар Конвенсияи Вена оид ба ҳуқуқи шартномаҳои байналмилалӣ<sup>186</sup> аз 23 майи соли 1969 танзим шудааст. Дар муқаддимаи Конвенсияи мазкур қайд мегардад, ки «аҳаммияти батадриҷ афзоишёбандаи шартномаҳо ҳамчун сарчашмаи ҳуқуқи байналмилалӣ ва ҳамчун воситаи рушди ҳамкориҳо байни миллатҳо, ба фарқият дар сохти давлатӣ ва ҷамъиятии онҳо вобаста намебошад» .

Дар Конвенсияи мазкур:

- яқум, мамнубияти ба шартномаи байналмилалӣ қувваи бозгашт бахшидан пешбинӣ шудааст (м. 4);
- дуом, тартиби ҳисоб намудани вақти ба қувваи амал даромадани шартномаи байналмилалӣ муқаррар шудааст (м. 24);
- сеюм, шартҳои татбиқи муваққатии шартномаҳо то ба қувваи амал даромадани онҳо муайян гардидаанд (м. 25).

---

<sup>184</sup> Ниг.: Всеобщая декларация прав человека от 10 декабря 1948 г. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: [www.un.org](http://www.un.org) (санаи мурочиат: 05.06.2022).

<sup>185</sup> Международный пакт о гражданских и политических правах от 16 декабря 1966 г. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: [www.un.org](http://www.un.org) (санаи мурочиат: 05.06.2022).

<sup>186</sup> Венская конвенция о праве международных договоров от 23.05.1969 г. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: [www.un.org](http://www.un.org) (санаи мурочиат: 05.06.2022).



Қонуни ҷиноятии ҚТ ин санадҳои ҳуқуқии байналмилалиро мушаххас менамояд. Дар м. 13 КҶ ҚТ қоидае муқаррар шудааст, ки тибқи он, «қонуни ҷиноятие, ки ҷиноят будани кирдорро бартараф мекунад, ҷазоро сабук ё ба тариқи дигар вазъи шахси ҷиноят содиркардари бехтар мекунад, қувваи бозгашт дорад, яъне нисбати шахсоне татбиқ мегардад, ки то эътибор пайдо кардани чунин қонун кирдор содир кардаанд, аз ҷумла ба шахсоне, ки муҳлати ҷазоро адо мекунанд ё кардаанд, вале доғи судӣ доранд». Дар ин модда, инчунин дар хусуси ихтисор кардани муҳлати ҷазо сухан меравад, агар қонуни нави ҷиноятӣ ҷазои кирдорро, ки шахс барои содир кардани он муҳлати ҷазоро адо мекунад, сабук созад.

Шартҳои татбиқи муваққатии шартномаҳо то ба қувваи амал даромадани онҳо дар Қонуни ҚТ «Дар бораи шартномаҳои байналмилалии ҚТ» пешбинӣ гардидааст. Тибқи м. 16 Қонуни мазкур, «Шартномаҳои байналмилалӣ ё муқаррароти алоҳидаи онҳо дар қисме, ки ба қонунгузори ҚТ мухолифат намекунанд, то эътибор пайдо намудани онҳо муваққатан татбиқ мегарданд, агар чунин тартиб дар шартномаҳои байналмилалӣ пешбинӣ шуда бошад.

Агар дар шартномаҳои байналмилалӣ тартиби дигар пешбинӣ нашуда бошад ва ё оид ба ин тартиб бо давлатҳои хориҷӣ ё созмонҳои байналмилалии шартномаҳои байналмилалиро баимзорасонида созиш ба даст оварда нашуда бошад, ҚТ татбиқи муваққатии шартномаҳои байналмилалӣ ё муқаррароти алоҳидаро аз рӯзи ирсоли огоҳинома ба давлатҳои хориҷӣ ё созмонҳои байналмилалие, ки нисбат ба онҳо шартномаҳои байналмилалӣ муваққатан татбиқ мешаванд, оид ба нияти ҚТ дар хусуси иштирокчии шартномаҳои байналмилалӣ нагаштан, ки дар асоси қарорҳои дар қисми 3 моддаи мазкур пешбинӣ шудааст, қатъ менамояд. Қарор дар бораи иштирокчии шартномаҳои байналмилалии муваққатан татбиқшаванда нагардидани ҚТ ё муқаррароти алоҳидаи он аз ҷониби Президенти ҚТ ё Ҳукумати ҚТ қабул карда мешавад. Татбиқи муваққатии

шартномаҳои байналмилалӣ эътиборпайдонакарда аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон набояд аз як сол зиёд бошад»<sup>187</sup>.

Қисми зиёди меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар муқаррароти КҶ ҚТ, ки принсипи амали қонуни ҷиноятиро дар фазо муқаррар менамоянд, татбиқ шудаанд. Дар КҶ ҚТ принсипи ҳудудӣ, воқеӣ, умумӣ ва принсипи шаҳрвандӣ мустаҳкам гардидаанд. Принсипҳои амали қонун дар фазо – ин асоси ибтидоии ҳама гуна низоми ҳуқуқӣ, аз ҷумла низоми ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ ба ҳисоб меравад. Онҳо дар якҷоягӣ, бо мазмуни худ, ҳаҷми юрисдиксияи (салоҳияти) ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ давлати моро, ки дар ҳудуди Тоҷикистон ва берун аз он амалӣ карда мешавад, муайян мекунанд. Ба ибораи дигар, принсипҳои амали қонуни ҷиноятӣ дар фазо ҳудудҳои салоҳияти ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ ҚТ-ро муқаррар менамоянд.

Мафҳуми юрисдиксия – яке аз масъалаҳои баҳсноки илми ҳуқуқ мебошад. Дар адабиёти ҳуқуқӣ доир ба ин масъала андешаи ягона мушоҳида намешавад. Мутахассисон мафҳуми юрисдиксияро ҳар хел муайян карда, онро ба маънои васеъ ва маҳдуд истифода мекунанд.

Калимаи «юрисдиксия» аз калимаи латинии *jurisdictio*<sup>188</sup> – суд, истехсолоти судӣ маншаъ мегирад. Ба маънои маҳдуд дар бештари ҳолатҳо юрисдиксия маҳз дар чунин мазмуни ҳуқуқӣ-мурофиавӣ истифода бурда мешавад. Дар баробари ин, мафҳуми ишорашуда бо салоҳияти мақомоти судӣ ва маъмурии давлат монанд карда шуда, ҳаҷми падидаҳои бо ин мафҳум фарогирифташаванда бо фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунии давлат маҳдуд карда мешавад. Чунончӣ, М.Ю. Тихомиров чунин меҳисобад, ки юрисдиксия – ин маҷмуи салоҳияти бо қонун муқарраршудаи мақомоти дахлдори давлатӣ доир ба ҳалли баҳсҳои ҳуқуқӣ ва ҳалли парвандаҳо оид ба ҳуқуқвайронкуниҳо, яъне баҳо додани амали шахс ё дигар субъект аз лиҳози ҳуқуқӣ будани он ва татбиқи санксияҳои ҳуқуқӣ нисбати ҳуқуқвайронкунандагон мебошад<sup>189</sup>.

---

<sup>187</sup> Қонуни ҚТ «Дар бораи шартномаҳои байналмилалӣ ҚТ» аз 23 июли соли 2016 // Маҳзани мутамаркази [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 10.06.2022).

<sup>188</sup> Ниг.: Словарь иностранных слов и выражений // Авт.-сост. Е.С. Зеленович. – С. 761.

<sup>189</sup> Ниг.: Юридическая энциклопедия / под ред. М.Ю. Тихомирова. – С. 504.

Ин нуқтаи назарро О.Г. Румянтсев ва В.Н. Додонов низ ҷонибдорӣ мекунанд. Онҳо қайд менамоянд, ки: «Юрисдиксияи давлат – ин ҳуқуқи мақомоти судӣ ва маъмурии давлат доир ба баррасӣ ва ҳалли парвандаҳо мутобиқи салоҳдиди онҳо мебошад»<sup>190</sup>.

В.И. Степаненко муқобили тафсири васеи мафҳуми мазкур мебошад. Ба андешаи ӯ, истилоҳи юрисдиксия барои ифода намудани салоҳдиди мақомоти судӣ, инчунин дигар мақомоти ҳуқуқтатбиққунанда истифода бурда мешавад<sup>191</sup>.

Баъзе муаллифон низ тафсири маҳдуди истилоҳи баррасишавандаро ҷонибдорӣ мекунанд, аммо дар фарқият аз тавзеҳоти овардашуда, ҳамчун асоси мафҳуми «юрисдиксия» на ҷанбаҳои муурофиавӣ, балки ҳуқуқӣ-моддиро мегиранд. Масалан, И.Б. Колчевский проблемаҳои амали қонуни ҷиноятӣ берун аз ҳудуди давлатро баррасӣ намуда, ба хулоса меояд, ки юрисдиксия – ин соҳаи амали ҳуқуқи моддӣ мебошад<sup>192</sup>.

Олимони дигар бошанд, ин истилоҳро ба маънои васеъ ҳамчун аз тарафи давлат амалӣ намудани ваколатҳои ҳокимияти худ истифода бурда, дар ин ҳол, ҳам соҳаи фаъолияти ҳуқуқтатбиққунанда ҳангоми амалисозии меъёрҳои ҳуқуқи муурофиавӣ ва ҳам соҳаи амали ҳуқуқи моддиро фаро мегирад. Чунончӣ, С.В. Черниченко таҳти юрисдиксия имконияти давлатро оид ба талаб намудани амалисозии дастурҳои ҳуқуқии худ (фармоишҳо ва мамнуниятҳо) ва таъмин намудани амалишавии онҳо мефаҳмад<sup>193</sup>.

Ин нуқтаи назарро А.Р. Каюмов ҷонибдорӣ менамояд. Ӯ чунин мешуморад, ки юрисдиксияи давлат дар имконияти мақомоти давлатӣ вобаста ба амалисозии танзими ҳуқуқии муносибатҳои ҷамъиятӣ ва таъмин

---

<sup>190</sup> Румянцев О.Г., Додонов В.Н. Юридический энциклопедический словарь. – М., 1996. – С. 357.

<sup>191</sup> Ниг.: Степаненко В.И. Влияние международных договоров на содержание и сферу действия советского уголовного права: дис. ... канд. юрид. наук. – Свердловск, 1982. – С. 74; Степаненко В.И. Основные направления воздействия международных договоров на советское право // Международное и внутригосударственное право: проблемы сравнительного правоведения. – Свердловск, 1984. – С. 88.

<sup>192</sup> Ниг.: Котчевский И.Б. Действие уголовного закона по кругу лиц: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2001. – С. 36.

<sup>193</sup> Ниг.: Черниченко С.В. Теория международного права. – М., 1999. – С. 111-139.

намудани риояи он тавассути истифодаи механизми маҷбурсозии давлатӣ ифода меёбад<sup>194</sup>.

Мавқеи олимоне, ки мафҳуми баррасишавандаро васеъ тафсир менамоянд, нисбатан дурусттар ба назар мерасад. Истилоҳи «юрисдиксия» ҷанбаҳои мушаххаси салоҳдиди умумии ҳуқуқии давлат, яъне соҳибхитиёриро инъикос менамояд. Юрисдиксияи давлат аз соҳибхитиёрии давлат маншаъ гирифта, ҳокимияти давлатӣ, ҳаҷм ва соҳаи амали онро ифода мекунад<sup>195</sup>.

Дар робита ба ин, Н.А. Ушаков қомилан дуруст қайд менамояд, ки ҳокимияти давлатӣ ҳамчун низоми ягона дар шакли ҳокимияти қонунгузор, иҷроия (маъмурӣ) ва судӣ зоҳир мегардад ва бо «мафҳуми умумии юрисдиксия фаро гирифта мешавад»<sup>196</sup>.

Аз ҳокимияти қабули қарорҳо ва қоидаҳо (юрисдиксияи қонунгузорӣ) бояд ҳокимияти андешидани ҳаракатҳои иҷроиявӣ бо мақсади амалисозии қарорҳо ва қоидаҳои қабулшуда (юрисдиксияи иҷроия) фарқ карда шавад<sup>197</sup>.

Соҳибхитиёрии давлат ҳамчун асоси юрисдиксияи давлат аз бисёр ҷиҳат андозаи мушаххаси онро муайян мекунад. Соҳибхитиёрӣ волоияти ҳокимияти ин давлатро дар доираи ҳудуди он дар назар дорад. Аз ин бармеояд, ки дар доираи ҳудуде, ки қонунӣ дар ихтиёри давлати соҳибхитиёр қарор дорад, ҳамчун қоида, давлат юрисдиксияи пурраи худро амалӣ менамояд. Дар ин маврид, танҳо дар робита ба иҷрои уҳдадорихо аз рӯйи ҳуқуқи байналмилалӣ истисно ҷой дошта метавонад. Чунин намуди истисноҳо кам вохӯрда мешаванд.

Онҳо асосан бо меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ алоқаманд мебошанд, ки вобаста ба татбиқи чораҳои маҷбурсозии муурофиавӣ нисбати гурӯҳи муайяни шахрвандони хориҷӣ, ки дар ҳудуди ин давлат қарор доранд, мамнуният муқаррар менамоянд. Масалан, мутобиқи конвенсияҳо оид ба савдои баҳрӣ, ки байни ИҶШС ва зиёда аз сӣ кишвари ҷаҳон баста шуда

---

<sup>194</sup> Ниг.: Каюмова А.Р. Юрисдикция государств в международном праве: проблемы определения / А.Р. Каюмова // Два века юридической науки и образования в Казанском университете. – Казань, 2004. – С. 140.

<sup>195</sup> Ниг.: Лукашук И.И. Уголовная юрисдикция. – С. 112.

<sup>196</sup> Ушаков Н.А. Юрисдикционные иммунитеты государств и их собственности. – М., 1993. – С. 10.

<sup>197</sup> Ниг.: Браунли Я. Международное право. – Ч. 1. – М., 1977. – С. 425-426.

буданд, ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани шахсоне, ки дар дохили киштии хоричӣ дар давраи қарор доштан дар бандари ИҶШС ҷиноят содир мекарданд, танҳо дар ҳолатҳои қатъиян муайян имконпазир мебошад<sup>198</sup>.

Ҳамзамон бо ин, санадҳои ҳуқуқии байналмилалии зикршуда юрисдиксияи ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ муқарраршудаи давлатро вобаста ба чунин кирдорҳо ягон ҳел маҳдуд намесозанд.

Дар фарқият аз ин, юрисдиксияи фаромарзии давлат аз ибтидо хусусияти маҳдуд дошта, дар бештари мавридҳо танҳо фармоишӣ мебошад. Амалисозии ҳуқуқи махсуси юрисдиксионии давлат берун аз ҳудуди он танҳо дар асоси меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ иҷозат дода мешавад.

Ҳангоми амалисозии юрисдиксияи ҳам ҳудудӣ ва ҳам фаромарзӣ ҳолатҳои ҷой дошта метавонад, ки ҷудонамоии салоҳияти ҳуқуқии давлатҳоро талаб менамоянд. Он дар асоси меъёрҳои ҳуқуқии байналмилалӣ гузаронида мешавад. Масалан, тавассути меъёрҳои ҳуқуқии байналмилалӣ масъалаҳои рақобати юрисдиксияи ду ӯ зиёда давлатҳо ҳал карда мешаванд, вақте ки муносибатҳои муҳофизатӣ, ки бо содир намудани ҷиноят алоқаманд мебошанд, аз тарафи ҳуқуқи ҷиноятӣ дохилии онҳо ба мавзӯи танзими худ мансуб доништа мешаванд. «Доғҳои сафед»-и речаи ҳуқуқии фазоӣ, ки ба он соҳибхитиёрии ҳеҷ як давлат, аз ҷумла дар соҳаи муқаррар кардани юрисдиксияи ҷиноятӣ паҳн намегардад, инчунин тавассути танзимномаи ҳуқуқӣ-байналмилалӣ бартараф карда мешаванд.

Меъёрҳои баррасишавандаи ҳуқуқи байналмилалӣ аломатҳои таркиби ҷиноятро фаро намегиранд ва татбиқи ин ӯ он ҷазоро барои содир кардани онҳо пешбинӣ наменамоянд ва бинобар ин, худичрошаванда мебошанд. Онҳо бевосита татбиқ мегарданд. Агар муқаррароти қонуни ҷиноятӣ дохилии ҚТ оид ба ҳудудҳои фазоӣ ва ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ юрисдиксияи давлат ба меъёрҳои байналмилалии дахлдор муҳолифат намоянд, меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ татбиқ карда мешаванд.

---

<sup>198</sup> Ниг.: Бастрыкин А.И. Взаимодействие советского уголовно-процессуального и международного права. – Л., 1986. – С. 86-88.

Доираи амали қонуни ҷиноятии ҚТ дар м. 14-15 КҶ ҚТ муқаррар шудааст. Мазмуни меъёри онҳо ҳаҷми юрисдиксияи ҳуқуқӣ-ҷиноятии Тоҷикистонро, ки дар доираи ин ё он ҳудуд ба амал бароварда мешавад, муайян менамояд. Мутаассифона, ин муқаррароти КҶ ҚТ ба сатҳи муосири инкишофи меъёрҳои ҳуқуқӣ-байналмилалӣ оид ба ҳудудҳо ва юрисдиксияи давлатҳо пурра мувофиқат намекунад. Дар робита ба ин, ба назари мо, меъёрҳои зикршуда ба такмилдиҳӣ ниёз доранд.

Дар м. 14 КҶ ҚТ принсипи амали ҳудудии қонуни ҷиноятӣ дар фазо ифода ёфтааст: «Шахсе, ки дар ҳудуди ҚТ ҷиноят содир намудааст, мутобиқи ҳамин Кодекс ба ҷавобгарӣ кашида мешавад. Шахсе, ки дар киштии обӣ ё ҳавопаймои қонунан таҳти парчам ё аломатҳои шиносоии ҚТ дар обҳои кушод ё фазои ҳавои берун аз ҳудуди ҚТ ҳаракаткунанда ҷиноят содир карда бошад, мутобиқи ҳамин Кодекс ба ҷавобгарию ҷиноятӣ кашида мешавад, агар дар санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, тартиби дигар пешбинӣ нашуда бошад. Шахсе, ки дар киштии ҳарбии обӣ ё ҳавопаймои ҳарбии ҚТ новобаста аз маҳалли воқеъбудаи онҳо ҷиноят содир кардааст, ҳамчунин мутобиқи ҳамин Кодекс ба ҷавобгарию ҷиноятӣ кашида мешавад».

Нисбати ҳудуди баҳрӣ соҳибхитиёрии давлати наздизоҳилӣ паҳн мегардад. Соҳибхитиёри нисбати ҳудуди баҳрӣ бо риояи Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқи баҳрӣ аз соли 1982 (қ. 3, м. 2 Конвенсия)<sup>199</sup> ва дигар меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ амалӣ карда мешавад. Мутобиқи санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ киштиҳои тамоми давлатҳо, ҳам давлатҳои наздизоҳилӣ ва ҳам онҳое, ки ба баҳр роҳи баромад надоранд, аз ҳуқуқи ба таври осоишта гузаштан тавассути ҳудуди баҳрӣ истифода мебаранд.

Дар Конвенсияи зикршуда, принсипи умумие муқаррар шудааст, ки тибқи он, юрисдиксияи ҷиноятии давлати наздизоҳилӣ дар болои киштии хориҷӣ, ки тавассути обҳои ҳудудӣ мегузарад, барои ҳаёс кардани ягон шахс ё ба амал баровардани тафтишот дар робита бо ҷинояте, ки дар дохили

---

<sup>199</sup> Конвенция Организации Объединенных Наций по морскому праву от 10.12.1982 г. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: [www.un.org](http://www.un.org) (санаи мурочиат: 05.06.2022).

киштӣ содир шудааст, ба истиснои ҳолатҳои зерин амалӣ карда намешавад: а) агар оқибатҳои ҷиноят нисбати давлати наздизоҳили паҳн гардад; б) агар ҷиноят сулҳу оромиро дар кишвар ё тартиботро дар обҳои худудӣ вайрон намояд; в) агар капитани киштӣ, намояндаи дипломатӣ ё консули давлати парчам<sup>200</sup> барои расонидани кумак ба ҳокимияти маҳаллӣ муроҷиат кунад; г) агар ин барои бартараф намудани муомилоти ғайриқонунии моддаҳои нашъадор ё психотропӣ зарур бошад (м. 27 Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқи баҳрӣ аз с. 1982)<sup>201</sup>.

Бо тақия ба ин меъёри ҳуқуқи байналмилалӣ, баъзе муаллифон қайд менамоянд, ки нисбати шахсони дар дохили киштӣ қарордошта, ба истиснои ҳолатҳои конвенсионии дар боло ишорашуда, бояд қонунгузориҳои ҷиноятии давлати парчам амал кунад<sup>202</sup>.

Аз ин нуқтаи назар, ҳангоми дар киштии баҳрии таҳти парчами ҚТ ҳаракаткунанда содир шудани ҷиноят, агар шартҳои дар Конвенсия зикргардида ҷой надошта бошанд, он дар доираи юрисдиксияи ҚТ баррасӣ карда мешавад. Вале ҳангоми ҷой доштани яке аз шартҳои конвенсионӣ бартарият ба меъёрҳои Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқи баҳрӣ дода мешавад, чунки бартарияти меъёрҳои байналмилалӣ дар ҳуди КҚ ҚТ пешбинӣ шудааст: «... агар дар санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, тартиби дигар пешбинӣ нашуда бошад (қ. 2, м. 14)».

Аммо, аз муқаррароти м. 27 Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқи баҳрӣ мушоҳида мешавад, ки дар он суҳан дар хусуси юрисдиксияи махсуси иҷроияи ҷиноятӣ, ки бо тартиби маҷбурӣ амалӣ мегардад, намеравад. Ҳамзамон, ин муқаррароти ҳуқуқи байналмилалӣ маънои мавҷуд набудани

---

<sup>200</sup> Давлате, ки киштии баҳрӣ таҳти парчами он ҳаракат мекунад.

<sup>201</sup> Конвенция Организации Объединенных Наций по морскому праву от 10.12.1982 г. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: [www.un.org](http://www.un.org) (санаи муроҷиат: 05.06.2022).

<sup>202</sup> Ниг.: Международное морское право / отв. ред. Блищенко И.П. – М., 1988. – С. 46; Харламова Ю.Н. Ответственность-иностранных граждан по российскому уголовному праву: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1998. – С. 77; Слюсарь Н.Б. Реализация международных обязательств Российской Федерации в уголовном законодательстве России: дис. ... канд. юрид. наук. – С. 107; Ниогамова-Хегай Л.В. Конкуренция уголовно-правовых норм при квалификации преступлений. – М., 2002. – С. 54.

юрисдиксияи фармоишии давлати наздизоҳилиро нисбати киштии хориҷӣ, ки аз ҳудуди обии он ба таври осоишта убури мекунад, ифода намекунад.

Ҳаҷми юрисдиксияи фармоишии (аз ҷумла, ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ) давлати наздизоҳилӣ нисбати киштии таҳти парчами давлати дигар ҳаракаткунанда, дар м. 21 Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқи баҳрӣ муқаррар шудааст. Дар он номгӯйи масъалаҳое оварда шудаанд, ки аз рӯйи онҳо давлати наздизоҳилӣ мутобиқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ метавонад қонунҳо ва қоидаҳо қабул намояд, ки ба осоишта гузаштан тавассути ҳудуди баҳрии он дахлдоранд. Инҳо чунин масъалаҳо, ба монандӣ:

- а) амнияти гардиши киштиҳо ва танзими ҳаракати киштиҳо;
- б) ҳимояи воситаҳо ва таҷҳизотҳои киштиронӣ, инчунин дигар иншоот ва дастгоҳҳо;
- в) ҳимояи киштиҳо ва қубурҳо;
- г) нигоҳ доштани захираҳои зиндаи баҳр;
- д) пешгирӣ кардани вайронкунии қонунҳо ва қоидаҳои моҳидорӣ давлати наздизоҳилӣ;
- е) нигоҳдории муҳити атрофи давлати наздизоҳилӣ, пешгирӣ, кам намудан ва таҳти назорат гирифтани ифлосшавии он;
- ж) таҳқиқотҳои илмӣ баҳрӣ ва наворбардории гидрографӣ;
- з) пешгирӣ намудани вайронкунии қонун ва қоидаҳои гумрукӣ, андозӣ, муҳочират ё санитарии давлати наздизоҳилиро дар бар мегиранд.

Киштиҳои хориҷие, ки тавассути ҳудудҳои баҳрӣ мегузаранд, тамоми ин қонун ва қоидаҳоро риоя менамоянд. Бинобар ин, меъёрҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ давлати наздизоҳилӣ, ки ҷавобгарии ҷиноятиро барои содир намудани кирдоре, ки бо вайрон намудани қонун ва қоидаҳои давлати наздизоҳилӣ алоқаманд мебошанд, муқаррар менамоянд ва ба сифати объекти таҷовузи онҳо муносибатҳои бо чунин қонун ва қоидаҳо танзимшаванда баромад мекунанд, дар дохили киштиҳои хориҷӣ, ки ҳуқуқи осоишта гузаштан аз ҳудуди обии онро амалӣ менамояд, амал мекунанд.

Зимнан бояд дар назар дошт, ки маҳдудиятҳои овардашуда юрисдиксияи ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ ҚТ-ро нисбати кирдорҳое, ки таҳти амали ҚЧ милли дар



асоси принципҳои амали воқеӣ ё умумии қонуни ҷиноятӣ дар фазо қарор мегиранд, истисно намекунад.

Ба қаламрави Тоҷикистон, инчунин фазои ҳавоии он мансуб мебошад. Фазои ҳавоии ҚТ – фазое мебошад, ки дар ҳудуди сарҳади давлатӣ боло аз сатҳи замин ва об тӯл мекашад (м. 3 Кодекси фазои ҳавоии ҚТ).

Ю.А. Зюбанов чунин мешуморад, ки “давлат дар доираи ҳудуди фазоии худ юрисдиксияи номахдуди ҳуқуқӣ-ҷиноятиро амалӣ менамояд. Ў кайд менамояд, ки дар ҳуқуқи байналмилалӣ чунин меъёре, ки юрисдиксияи давлатро дар доираи фазои ҳавоии болои ҳудуди он маҳдуд намояд, чой надорад»<sup>203</sup>.

Бо ин нуқтаи назар на ҳама олимони розӣ мебошанд. Чунончӣ, Ю.Н. Харламов ибраз медеорад, ки юрисдиксияи ҳуқуқӣ-ҷиноятӣи Россия дар дохили ҳавопаймо, ки дар давлати хориҷӣ ба кайд гирифта шудааст ва дар доираи ҳудуди фазои ҳавоии Россия қарор дорад, амал намекунад<sup>204</sup>. Мавқеи ба ин монандро Л.В. Иногамова-Хегай ҷонибдорӣ менамояд, ки ба андешаи ӯ, чунин ҷиноят дар юрисдиксияи давлати хориҷии дахлдор боқӣ мемонад<sup>205</sup>.

Дар асоснокии мавқеи худ, муаллифон ба муқаррароти м. 4 Конвенсияи Токио оид ба ҷиноятҳо ва баъзе дигар амалҳо, ки дар дохили киштиҳои ҳавоӣ содир карда мешаванд, истинод меоваранд<sup>206</sup>.

Аз мазмуни меъёри ҳуқуқӣ-байналмилалӣ дар он пешбинишуда бармеояд, ки давлате, ки давлати бақайдгирии ҳавопаймо намебошад, бо мақсади амалисозии юрисдиксияи ҷиноятӣи худ нисбати ҷиноят, ба киштии ҳавоии дар парвоз қарордошта монеа эҷод карда наметавонад, ба истиснои якчанд ҳолатҳои махсус қайдгардида. Ҳавопаймо аз лаҳзаи ғаъол кардани муҳаррик то лаҳзаи хотима ёфтани парвоз дар парвоз қарордошта ҳисобида мешавад (қ. 3, м. 1 Конвенсияи Токио).

---

<sup>203</sup> Зюбанов Ю.Л. Действие уголовного закона в пространстве (опыт сравнительного анализа уголовного законодательства стран СНГ): дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2001. – С. 70-71.

<sup>204</sup> Ниг.: Харламова Ю.Н. Ответственность иностранных граждан по российскому уголовному праву: дисс. ... канд. юрид. наук. – М., 1998. – С. 77.

<sup>205</sup> Ниг.: Иногамова-Хегай Л.В. Уголовное право Российской Федерации: общая часть: учебник / под ред. Л.В. Иногамовой-Хегай. – М., 2005. – С. 56.

<sup>206</sup> Международное публичное право: Сб. документов. В 2т. том 2 - М.: БЕК. 1996. - С. 273.

Бинобар ин, сухан дар хусуси манъи ҳаракатҳое меравад, ки дар маҷбур намудани ҳавопаймо ба тағйир додани самти ҳаракат ва ё фуруд омадан то пурра қатъ кардани ҳаракати ҳавопаймо ифода меёбанд, агар ин ҳаракатҳо бо мақсади дастгир намудани ҷинояткори дар дохили киштӣ қарордошта андешида шаванд.

Тавре мебинем, меъёри дар м. 4 Конвенсияи Токио мустаҳкамгардида, баъзе маҳдудиятҳои юрисдиксияи истисноии давлатеро муқаррар мекунад, ки давлати бақайдгирии ҳавопаймо намебошад. Дар ин маврид, вақте ки амалисозии юрисдиксияи истисноии чунин давлат тибқи муқаррароти м. 4 иҷозат дода мешавад ё вақте ки парвоз дар ҳудуди он бидуни даҳолат амалан ба анҷом мерасад, Конвенсияи Токио тибқи қонунҳои маҳаллӣ ба ҷавобгариӣ ҷиноятӣ кашидани шахсеро, ки ҷиноят содир кардааст, бевосита иҷозат медиҳад (қ. 3 м. 3).

Конвенсияи Токио – ин ягона ҳуҷҷати ҳуқуқӣ–байналмилалӣ намебошад, ки масъалаҳои юрисдиксияро дар дохили ҳавопаймоӣ дар парвоз қарордошта, аз ҷумла дар доираи фазои ҳавоии ин ё он давлат, иҷозат медиҳад. То ибтидои солҳои 70-уми асри гузашта таҷрибаи татбиқи Конвенсияи болозикр нишон дод, ки муқаррароти он дар мубориза бо ғасби ғайриқонунии киштиҳои ҳавоӣ, харобкориҳои нақлиёти ҳавоӣ дар замин ва ҷиноятҳои ба инҳо монанд начандон самаранок буд<sup>207</sup>.

Дар робита ба ин, Конвенсияи Гаага дар бораи мубориза бар зидди ғасби ғайриқонунии киштиҳои ҳавоӣ (с. 1970) ва Конвенсияи Монреал дар бораи мубориза бар зидди амалҳои ғайриқонунӣ, ки ба муқобили амнияти авиатсияи граждани равона гардидаанд (с. 1970), таҳия карда шуданд. Ин ҳуҷҷатҳо ҳеҷ гуна меъёрро, ки ба маҳдудсозии юрисдиксияи ҷиноятӣ давлатҳои иштирокчӣ равона шуда бошад, фаро намегиранд.

Баръакс, нисбати кирдорҳои ҷиноятӣ пешбиниамудаи онҳо, юрисдиксияи умумӣ муқаррар карда мешавад. Дар асоси ин санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ таҳти юрисдиксияи ҳуқуқи ҷиноятӣ ҚТ кирдорҳои фаро гирифта мешаванд, ки аломатҳои таркибҳои ҷинояти пешбиниамудаи

---

<sup>207</sup> Ниг.: Международное воздушное право / отв. ред. АЛ. Мовчан. Кн. 1. – М., 1980. – С. 180.

м.м. 184, 184 (2) ва 309 КҶ ҚТ-ро дарбар мегиранд, ки аз тарафи дилхоҳ шахс дар дохили дилхоҳ ҳавопаймо содир гардидаанд, новобаста аз он ки чунин ҳавопаймо дар лаҳзаи содир шудани ҷиноят дар фазои ҳавоии Тоҷикистон, фазои ҳавоии давлати хориҷӣ ва ё дар фазои ҳавоии озод қарор дошта бошад.

Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки ҚТ дар доираи фазои ҳавоии худ, юрисдиксияи номаҳдуди ҳуқуқӣ-ҷиноятиро ба амал мебарорад. Ҳама гуна ҷинояте, ки дар дохили ҳавопаймои дар фазои ҳавоии ҚТ қарордошта содир шудааст, таҳти амали қонуни ҷиноятии Тоҷикистон қарор мегирад. Агар ҳавопаймо дар давлати хориҷӣ ба қайд гирифта шуда бошад, ин давлат ҳуқуқ дорад истирдоди ҷинояткорро талаб намояд. Аммо, дар ҳудуди Тоҷикистон ба ҷавобгари ҷиноятӣ кашидани чунин ҷинояткор вайронкунии ҳуқуқи байналмилалӣ намебошад.

Ҳадди баланди ҳудуди фазои ҳавоии давлат дар ҳуқуқи байналмилалӣ муқаррар нашудааст. Дар қонунгузори ҚТ низ чунин нишондиҳанда муайян нагардидааст. Як қатор давлатҳои иштирокчии Кумитаи СММ оид ба кайҳон чунин мешуморанд, ки ҳадди болоии қаламрави онҳо бояд баландии 100-110 км эътироф карда шавад, ки ин масофа бо баландии камтарини киштии кайҳонӣ алоқамандӣ дорад<sup>208</sup>.

Муаллифони Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқӣ чунин мешуморанд, «Фазои ҳавоӣ – ин шартан сатҳи хаттии амудие мебошад, ки аз сарҳади давлатӣ мегузарад ва дар болои қаламрави хушкӣ, обӣ ва баҳрии давлат ҷойгир аст. Ҳудуди баландии сарҳади ҳавоӣ дар ҳуқуқи байналхалқӣ муқаррар карда нашудааст. Дар амалияи байналмилалӣ одатан сарҳади ҳавоиро дар баландии аз 100-110 км., аз укёнуси ҷаҳонӣ медонанд»<sup>209</sup>. Талабот ба мустаҳкам намудани меъёри ҳуқуқӣ-байналмилалӣ, ки фазои кайҳонӣ ва ҳавоиро ҷудо менамояд, возеҳ аст, чунки инҳо ҳудудҳои дорои низоми ҳуқуқии мухталиф мебошанд.

---

<sup>208</sup> Ниг.: Зюбанов Ю.Л. Действие уголовного закона в пространстве (опыт сравнительного анализа уголовного законодательства стран СНГ): дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2001. – С. 77.

<sup>209</sup> Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ / зери таҳр. Маҳмудов М.А. – Душанбе: «Эр-граф», 2009. – С. 418-419.

Дар фарқият аз фазои ҳавоии давлат, низоми ҳуқуқии фазои кайҳонӣ байналмилалӣ мебошад. Нисбати фазои кайҳонӣ, аз ҷумла ҷирмҳои осмонӣ, соҳибхитиёрии ягон давлат паҳн намегардад. Юрисдиксияи давлатҳо танҳо нисбати ҷисмҳои сунъии дар фазои кайҳонӣ қарордошта, аз ҷумла объектҳои кайҳонии идорашаванда ва экипажи онҳо амалӣ карда мешавад<sup>210</sup>.

Объекти кайҳонии идорашаванда – дастгоҳи кайҳонӣ мебошад, ки соҳти таркибии он мавҷудияти ҳудуди сукунат ва имконияти идоракуниро бо ҳаракат ва аз тарафи кайҳонавард, ки дар дохили он қарор дорад, пешбинӣ менамояд<sup>211</sup>.

Мутобиқи м. 8 Шартнома дар бораи принципҳои фаъолияти давлатҳо оид ба таҳқиқот ва истифодабарии фазои кайҳонӣ, аз ҷумла Моҳ ва дигар ҷирмҳои осмонӣ аз с. 1967, давлати иштирокчии ин шартнома, ки дар феҳристи он объектҳои дар кайҳон шинокунанда ворид гардидааст, юрисдиксия ва назоратро аз болои чунин объект ва аз болои ҳама гуна экипажи ин объект дар давраи дар кайҳон, инчунин дар ҷирмҳои осмонӣ қарор доштани онҳо нигоҳ медорад<sup>212</sup>.

Қоидаи ба ин монанд, инчунин, дар Созишнома оид ба фаъолияти давлатҳо дар Моҳ ва дигар ҷирмҳои осмонӣ аз с. 1979, нисбати ҳайати шахсӣ, дастгоҳҳо, таҷҳизотҳо, васитаҳо, стансияҳо ва иншоот дар Моҳ пешбинӣ гардидааст (м. 12)<sup>213</sup>. Соҳаи амали ин меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ бо фазои кайҳонӣ, аз ҷумла ҷирмҳои осмонӣ маҳдуд мегардад ва бинобар ин, вазъи ҳуқуқии кайҳонавардон ва объектҳои кайҳониро хангоми дар роҳ ба сӯи кайҳон ё бозгашт аз кайҳон дар фазои ҳавоӣ қарор доштани онҳо танзим наменамояд<sup>214</sup>.

Дар меъёри ҳуқуқӣ-байналмилалии овардашуда, амалисозии юрисдиксия аз болои объектҳои кайҳонӣ ва экипажҳои онҳо бо бақайдгирии объект дар

---

<sup>210</sup> Ниг.: Малков С.П. Становление и развитие международно-правового статуса небесных тел солнечной системы // Юридическая мысль. – 2003. – №2. – С. 68-79; Между народное космическое право / отв. Ред. А.С. Пирадов. – М., 1985. – С. 40.

<sup>211</sup> Ниг.: Справочник по эксплуатации космических средств / под ред. А.П. Полякова. – СПб., 2001. – С. 115.

<sup>212</sup> Ниг.: Международное право в документах / Сост. Н.Т. Блатова, Г.М. Мелков. – М., 2000. – С. 548.

<sup>213</sup> Ниг.: Международное право в документах / Сост. Н.Т. Блатова, Г.М. Мелков. – М., 2000. – С. 566.

<sup>214</sup> Ниг.: Верещетин В.С. Правовое положение международных космических экипажей // Советское государство и право. – 1979. – №3. – С. 95.

давлати муайян алоқаманд карда мешавад. Бақайдгирии миллӣ ва байналмилалии (аз тарафи СММ амалӣ мегардад) объектҳои кайҳонӣ аз лаҳзаи ба қувваи амал даромадани Конвенсия дар бораи бақайдгирии объектҳои, ки ба фазои кайҳонӣ сар дода мешаванд (с. 1976), барои иштирокчиёни он хусусияти ҳатмӣ касб намуд. Конвенсияи мазкур муқаррар мекунад, ки ҳар як объектҳои кайҳонӣ танҳо аз тарафи як кишвар ба феҳрист дохил шуда метавонад. Дар ҳолатҳои ки ду ё зиёда давлатҳои сардиҳанда ҷой дошта бошанд, онҳо дар якҷоягӣ муайян мекунанд, ки кадоме аз онҳо ин объектҳо ба қайд мегирад<sup>215</sup>.

Паҳн гардидани юрисдиксияи давлати бақайдгирӣ нисбати «ҳама гуна экипаж»-и объектҳои кайҳонӣ салоҳияти истисноии давлатеро, ки дар он объект ба қайд гирифта шудааст, нисбати ҳам шахрвандони худ ва ҳам шахрвандони хориҷии дар ҳайати экипаж қарордошта, ифода менамояд.

Ҳамин тавр, юрисдиксияи ҷинойтии ҚТ нисбати шахсони шомили ҳайати экипажи объектҳои кайҳонии идорашаванда, ки дар ҚТ ба қайд гирифта шудааст, ҳангоми дар фазои кайҳонӣ қарор доштани онҳо, инчунин ҳангоми баромадан аз ҳудуди объектҳои кайҳонӣ паҳн мегардад.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ-ҷинойтӣ андешаҳо дар хусуси зарурати «мустаҳкам намудани ҷавобгарии ҷинойтии тамоми шахсоне, ки дар объектҳои кайҳонии идорашавандаи давлати муайян, новобаста аз ҷойи қарор доштани он ҷинойт содир мекунанд», ибраз шудаанд<sup>216</sup>.

Мо бо чунин андеша зид нестем, чунки дар маҷмӯъ, пешбинӣ намудани чунин меъёри ҳуқуқи ҷинойтӣ боиси татбиқ гардидани муқаррароти ҳуқуқи байналмилалии кайҳонӣ мегардад. Ҳамзамон, қайд кардан зарур аст, ки меъёрҳои умумӣ оид ба юрисдиксияи давлати бақайдгирӣ нисбати ҳама гуна экипажи объектҳои кайҳонӣ ба созишномаҳои дучонибаи тарафҳо иваз шуда метавонад<sup>217</sup>.

---

<sup>215</sup> Ниг.: Международное космическое право / отв. ред. А.С. Пирадов. – С. 49.

<sup>216</sup> Ниг.: Зюбанов Ю.А. Действие уголовного закона в пространстве (опыт сравнительного анализа уголовного законодательства стран СНГ): дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2001. – С. 82.

<sup>217</sup> Ниг.: Международное космическое право / отв. ред. А.С. Пирадов. – С. 51; Верещетин В.С. Правовое положение международных космических экипажей // Советское государство и право. – 1979. – №3. – С. 97.

Бинобар сабабе ки ҚТ айни замон дорои киштиҳои кайҳонӣ ва иштирокчии фаъоли чунин муносибатҳо намебошад, дар атрофи ин масъала зиёд истодан мувофиқи мақсад намебошад.

Муқаррароти ҳуқуқи байналмилалӣ оид ба масунияти ҳавопаймоҳои ҳарбӣ-ҳавоӣ аз юрисдиксияи давлати хориҷӣ дар сатҳи меъёрӣ мустаҳкам нашудааст. Он дар шакли одат амал мекунад, ки аз тарафи аксарияти давлатҳо эътироф гардидааст. Дар қиёс бо меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалии баҳрӣ, нисбати ҳавопаймои ҳарбӣ-ҳавоӣ новобаста аз мавқеи ҷойгиршавии чунин ҳавопаймо, қонун ва қоидаҳои танҳо давлати худ паҳн мегардад<sup>218</sup>.

Дар ҳолати ҷой доштани юрисдиксияҳои рақобаткунанда, масъалаи татбиқи юрисдиксияи ин ё он давлат дар асоси шартномаҳои байналмилалии дахлдор ё одатҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ҳал карда мешавад. Масалан, рақобати юрисдиксияҳо вақте ба миён меояд, ки дар соҳаи юрисдиксияи давлат, дар ҳудуди он мақомоти ҳамкориҳои берунаи давлати хориҷӣ ҷойгиранд ва фаъолият мекунанд: намояндагиҳои дипломатӣ, муассисаҳои консулӣ, миссияҳои махсус ва м.и.

Масъалаҳои мақоми ҳуқуқии онҳо бо конвенсияҳои умумӣ ва созишномаҳои махсус бо давлати аккредитатсиякунанда (Конвенсия оид ба имтиёзҳо ва масунияти СММ соли 1946, Конвенсияи Вена оид ба алоқаҳои консулӣ ва протоколи факултативӣ ба он соли 1963, Конвенсия оид ба миссияҳои махсус ва протоколи факултативӣ ба он соли 1969, Конвенсияи Вена оид ба намояндагии давлатҳо дар робитаҳои онҳо бо ташкилотҳои байналмилалии хусусияти умумидошта соли 1975), конвенсия ва созишномаҳои сершумори дучониба оид ба мақоми ҳуқуқии муассисаҳои консулӣ ва намояндагиҳои тиҷоратӣ танзим гардидаанд. Санадҳои ҳуқуқии байналмилалии номбаршуда, алалхусус, маҷмуи меъёрҳо оид ба масуният аз юрисдиксияи ҷинойтии давлати аккредитатсиякунанда дар робита ба ҳар яке аз ин мақомот ва ҳайати шахсии давлати хориҷӣ бо назардошти принципи масунияти давлатҳо фаро мегирад.

---

<sup>218</sup> Ниг.: Международное воздушное право. Книга 2 / Отв. Ред. А.П. Мовчан, О.Н. Садиков. – М., 1981, – С. 26.

Меъёрҳои мазкур дар Низомнома оид ба намоёндагиҳои дипломатӣ ва консулии давлати хориҷӣ дар қаламрави ИҶШС (с. 1966) татбиқ гардида буданд. Дар соҳаи амали ҳуқуқи ҷиноятӣ миллӣ муқаррароти ҳуқуқи байналмилалӣ оид ба масуният аз юрисдиксияи ҷиноятӣ бевосита дар қ. 4, м. 14 КҶ ҚТ бо роҳи муқаррар кардани истиноди мустақим татбиқ (имплементатсия) гардидааст.

Бояд қайд намуд, ки дар адабиёти ҳуқуқӣ–ҷиноятӣ табиати ҳуқуқи масуният аз юрисдиксияи ҷиноятӣ давлати сукунат, ки тибқи ҳуқуқи байналмилалӣ пешниҳод мегардад, баъзан дақиқ шарҳ дода намешавад ва бо фаҳмиши муосири ин масъала дар ҳуқуқи байналмилалӣ муҳолифат мекунад. Чунончӣ, З.А. Незнамов чунин мешуморад, ки дар қонуни ҷиноятӣ вобаста ба доираи амали он, «принсипи экстерриториалӣ» мустақкам шудааст<sup>219</sup>.

Ба андешаи Ю.А. Зюбанов масунияти дипломатӣ «дахлнопазирие мебошад, ки ба принсипи ҳуқуқи байналмилалии экстерриториалӣ асос ёфтааст»<sup>220</sup>.

Нуқтаи назари ба ин монандро А.Н. Игнатов ҷонибдорӣ менамояд, ки мафҳумҳои «экстерриториалӣ» ва «масунияти дипломатӣ»-ро шабех меҳисобад<sup>221</sup>.

Дар адабиётҳо, ҳамчунин қайд мегардад, ки “бинои сафорат ва автомашинаҳои сафирон, ки таҳти парчами далати аккредитатсия ҳаракат мекунанд, қисми ҳудуди ҳамин давлат ба ҳисоб мераванд»<sup>222</sup>.

Ҳамон нуқтаи назари концептуалӣ вобаста ба муайян кардани табиати ҳуқуқи масуниятҳо аз юрисдиксияи давлати будубош, дар таҳқиқоти А.М. Медведов мушоҳида мешавад, ки ба андешаи ӯ, “амали қонуни ҷиноятӣ нисбати шахсоне, ки аз масуният истифода мебаранд, паҳн намегардад»<sup>223</sup>.

Чунин тавсифи масуниятҳои байналмилалӣ аз мавқеи ҳуқуқи байналмилалӣ зиёда аз ним аср қафо мондааст. Бештари ҳуқуқшиносони

---

<sup>219</sup> Ниг.: Уголовное право. Общая часть: учебник / отв. ред. И.Я. Козаченко, З.А. Незнамова. – С. 45,

<sup>220</sup> Зюбанов Ю.А. Асари зикршуда. – С. 82.

<sup>221</sup> Комментарий к Уголовному Кодексу Российской Федерации / под общ. ред. Ю.И. Скуратова, Б.М. Лебедева. – С. 12.

<sup>222</sup> Уголовное право Российской Федерации: общая часть: учебник / под ред. Л.В. Иногамовой-Хегай. – М., 2005. – С. 36.

<sup>223</sup> Медведов А.М. Пределы действия Уголовного кодекса Российской Федерации. – М., 1998. – С. 92.

байналмилалӣ дар ибтидои асри XX аз назарияи экстерриториалӣ даст кашиданд<sup>224</sup>.

Назарияи экстерриториалӣ айни замон танҳо аз нуқтаи назари таърихи ҳукуқи байналмилалӣ ҷолиби диққат мебошад. Дар илми муосири ҳукуқи байналмилалӣ концепсияҳои дигар низ ҷой доранд, ки зарурати пешниҳоди масуниятро асоснок менамоянд. Назарияи экстерриториалӣ аз тасаввуроти қадимаи динӣ дар хусуси сафир ҳамчун шахси муқаддас ва дахлнопазир, ки тахти ҳимояи худоёни сарзамини худ қарор дорад, маншаъ мегирад ва ба илм ҳеч иртибот надорад<sup>225</sup>.

Концепсияи мазкур ҳарзаи ҳукуқи буда, дар он ифода меёфт, ки сафир, гарчанде воқеан дар ҳудуди давлати хориҷӣ қарор дошт, вале дар маънои ҳукуқи ӯ дар ҳудуди соҳибхитиёрии худ, берун аз ҳудуди давлат (*extra territorium*) қарордошта баррасӣ мегардад<sup>226</sup>.

Дар интиқоди назарияи экстерриториалӣ муфассал истода намегузарем ва танҳо қайд менамоем, ки моҳиятан он озодии миссияи дипломатӣ ва ҳайати дипломатиро аз қонунҳо ва қоидаҳои давлати аккредитатсия эълон менамояд. Ин ба санадҳои ҳукуқии байналмилалии ҳукуқи дипломатӣ ва одатҳои байналмилалӣ, ки ҳамчун сарчашмаҳои моддии меъёрҳои дар ин санадҳо мустаҳкамшуда хизмат мекунанд, муҳолифат менамояд. Чунончӣ, дар м. 41 Конвенсияи Вена оид ба робитаҳои дипломатӣ соли 1961 гуфта мешавад, ки тамоми шахсоне, ки аз масунияти дипломатӣ истифода мебаранд, уҳдадоранд қонунҳо ва қарорҳои давлати будубошро эҳтиром намоянд, яъне амали қонунгузори кишвари будубош нисбати ин ашхос паҳн мегардад. Қоидаи ба ин шабех, инчунин, дар дигар санадҳои ҳукуқии байналмилалӣ, ки мақоми ҳукуқии намояндагони дипломатиро дар ҳудуди давлати хориҷӣ муайян менамоянд, пешбинӣ шудааст. Масалан, дар қ. 1, м. 55 Конвенсияи Вена оид ба робитаҳои консулӣ соли 1963 уҳдадори

---

<sup>224</sup> Ниг.: Левин Д.Б. Дипломатический иммунитет. – М., 1949. – С. 267-269; Блищенко И.П. Дипломатическое право. – М., 1990. – С. 75-79; Блищенко И.П., Дурденевский В.Н. Дипломатическое и консульское право. – М., 1962. – С. 336-339.

<sup>225</sup> Ниг.: Блищенко И.П., Дурденевский В.Н. Дипломатическое и консульское право. – С. 335; История дипломатии. Т.1. – М., 1959. – С. 35-37, 63-65.

<sup>226</sup> Ниг.: Сандровский К.К. Дипломатическое право. – Киев, 1981. – С. 155.



хизматчиёни консулӣ вобаста ба риояи қонунҳо ва қоидаҳои давлати будубош муқаррар гардидааст.

Мутобиқи қонунгузорию ҷиноятию давраҳои гуногун то қабули Асосҳои қонунгузорию ҷиноятию ИҶШС ва ҷумҳуриҳои иттиҳод соли 1958 шахсоне, ки масунияти байналмилалиро соҳиб буданд, ҳамчун истифодабарандагони ҳуқуқи экстерриториалӣ тавсиф карда мешуданд. Аммо, пас аз қабули Асосҳои қонунгузорию ҷиноятию соли 1958 муқаррарот оид ба ҳуқуқи «экстерриториалӣ»-и онҳо аллақай пешбинӣ намегардид.

КҶ амалкунандаи ҚТ мафҳуми экстерриториалиро пешбинӣ намекунад ва дар ин масъала ба назарияҳои илмии дар илми ҳуқуқи байналмилалӣ ҷойдошта ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ муҳолифат наменамояд. Ба назари мо, дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ бояд аз тафсири масуниятҳои ҳуқуқӣ-байналмилалӣ ҳамчун ҳуқуқи экстерриториалии гуруҳи муайяни шахсон ва аз истифодаи ҳуди ҳамин истилоҳи «экстерриториалӣ» нисбати тавсифи мақоми ҳуқуқӣ-ҷиноятию онҳо, инчунин масуниятҳо дар маҷмӯъ, даст кашида шавад.

Ба сифати асоси илмии низоми муносири меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ аз рӯйи ин масъала ду назария баромад мекунанд, ки якдигарро пурра менамоянд: назарияи функция (ё назарияи функционалӣ) ва назарияи хусусияти намояндагии сафир. Онҳо дар санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ инъикос ёфтаанд. Масалан, дар дебочаи Конвенсияи Вена оид ба робитаҳои дипломатӣ соли 1961 зикр мегардад, ки масуниятҳо на барои манфиати шахсони алоҳида, балки барои таъмини амалисозии самараноки функцияҳои намояндагӣҳои дипломатӣ ҳамчун мақомоти намояндагикунандаи давлатҳо пешбинӣ карда мешаванд.

Дар ин ҳол, тавассути назарияи функция мумкин аст, фарқият дар ҳаҷми масуниятҳо, ки ба ин ё он шахсон, масалан дипломат ё консул<sup>227</sup> пешниҳод мегарданд, тавзеҳ дода шавад, табиати ҳуқуқии масуният бошад, бо назарияи хусусияти намояндагии сафир асоснок карда мешавад.

---

<sup>227</sup> Мутобиқи назарияи функция зарурати пешниҳоди масуният хусусияти тоза функционалӣ дорад: масуният ба андозаи талабот ба он барои амалисозии функцияҳои намояндагии дипломатӣ ва кормандони он пешниҳод карда мешавад.

Тибқи назарияи мазкур намояндагии дипломатӣ мақомоти давлати аккредитатсиякунанда мебошад, бинобар ин, ҳам худи миссияи дипломатӣ ва ҳам кормандони он аз юрисдиксияи давлати аккредитатсия бо назардошти принципи *par in parem non habet jurisdictionem* (баробар бар баробар юрисдиксия надорад) масуният доранд. Мазмуни асосии онро бо формулаи зерин ифода кардан мумкин аст: ҳар як давлат аз юрисдиксияи давлати дигар тибқи принципи соҳибхитиёрии давлатҳо аз масуният истифода мебарад<sup>228</sup>. Аммо, дар айни замон, бояд мазмуни истилоҳҳои дар ин ҷо истифодашаванда муайян карда шаванд.

Аз лиҳози этимологӣ «масуният»-ро чунин муайян намудан мумкин аст: имтиёзҳо, эътино, озод кардан аз ягон чиз (лот. *imunitas*)<sup>229</sup>. Дар илми ҳуқуқ аксарияти муаллифон истилоҳи баррасишавандаро якхела тавзеҳ медиҳанд. Масуният ҳамчун итоат накардани юрисдиксияи давлат фаҳмида мешавад<sup>230</sup>. Минбаъд мо ҳамин нуқтаи назарро ҷонибдорӣ мекунем.

Юрисдиксия, тавре ки аллақай қайд гардида буд, амалисозии ваколатҳои ҳокимиятӣ аз тарафи давлат мебошад, ки ба соҳибхитиёрии он асос ёфтааст<sup>231</sup>. Дар ин ҳол, бояд ҳокимияти қабул кардани қарор ё қоида

---

<sup>228</sup> Ниг.: Богуславский М.М. Иммуниет иностранного государства (советская доктрина) // Советский ежегодник международного права. – М., 1980. – С. 229; Ушаков Н.А. Юрисдикционные иммунитеты государств и их собственности. – М., 1993. – С. 9.

<sup>229</sup> Ниг.: Словарь иностранных слов и выражений / Авт.-сост. Е.С. Зеленович. – С. 230.

<sup>230</sup> Ниг.: Колчевский И.Б. Действие уголовного закона по кругу лиц: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2001. – С. 111; Николаев А. Дипломатические привилегии и иммунитеты // Международная жизнь. – 1983. – №8. – С. 152; Левин Д.Б. Международное право, внешняя политика и дипломатия. – М., 1981. – С. 129; Ушаков Н.А. Юрисдикционные иммунитеты государств и их собственности. – М., 1993. – С. 9.

<sup>231</sup> Масунияти давлат, ба монанди юрисдиксияи давлат ба принципҳои баробарии соҳибхитиёрии асос меёбад: *par in parem non habet imperial sen jurisdictionem*. Ин принцип дар он ифода меёбад, ки бинобар сабаби баробар будани тамоми давлатҳо, як давлат наметавонад ҳокимияти худро нисбати давлати дигар амалӣ намояд. Асоси ҳуқуқи масунияти намояндагии дипломатӣ, консулӣ, атташеҳои ҳарбӣ, кормандони миссияҳои махсус ва дигар шахсон, ки ба онҳо масуният тибқи ҳуқуқи байналмилалӣ пешниҳод карда мешавад, баробарии соҳибхитиёрии давлатҳо мебошад, чунки намояндагии дипломатӣ ва кормандони онҳо таҷассумгари давлат мебошанд. (Ниг.: Международное право: учеб / Л.И. Ануфриева, К.А. Бекяшев. – М., 2004. – С. 322; Мовчан А.П., Ушаков Н.А. Венская Конвенция по вопросу о дипломатических сношениях и иммунитетах // Советское государство и право. – 1962. – №2. – С. 118); Бинобар ин, масунияти ин шахсон хусусияти махсулӣ дорад. Давлати аккредитатсиякунанда ба намояндагии худ аз юрисдиксияи давлати будубош масуният медиҳанд. (Ниг.: Демин Ю.Г. Статус дипломатических представительств и их персонала // Международные отношения. – 1995. – №5. – С. 21-36); Дар робита ба ин, мафҳуми аз ҷониби баъзе олимони пешниҳодшудаи масуният ҳамчун ҳуқуқи махсуси шахс, ки шахсан ба ӯ тааллуқ дорад, чандон дуруст ба назар намерасад (Ниг.: Сандровский К.К. Асари зикршуда. – С. 149; Харламова Ю.Н. Асари зикршуда. – С. 62; Лукашук И.И. Международное право. Особенная часть. – М., 1997. – С. 48-49); Масуният аз юрисдиксияи давлати хориҷӣ ҳуқуқи на шахс, балки ҳуқуқи давлат мебошад. Масуният ҳуқуқи субъективии шахсони мансабдор, ки ҳамин давлатро намояндагӣ мекунад, намебошад. Онҳо мустақилона аз масуният даст кашида наметавонанд. Дар муносибат масалан, бо намояндагии дипломатӣ ҳуқуқи даст кашидан аз масуният ба давлати аккредитатсиякунанда мансуб мебошад (м. 32 Конвенсияи Вена оид ба робитаҳои дипломатӣ с. 1961). Худдорӣ кардани давлати будубош аз татбиқи чораҳои маҷбурсозӣ нисбати шахсе, ки

(юрисдиксияи фармоишӣ ё қонунгузорӣ) ва ҳокимияти андешидани ҳаракатҳои иҷроия бо мақсади амалисозии қарорҳо ва қоидаҳои қабулгардида (юрисдиксияи иҷроия ё ҳуқуқи махсус) фарқ карда шавад. Шахсоне, ки аз масуният бархӯрдоранд, дорои ҳуқуқи экстерриториалӣ намебошанд. Онҳо берун аз кишвари будубош қарор надоранд ва аз юрисдиксияи он пурра озод намебошанд. Бинобар сабаби бевосита дар меъёрҳои ҳуқуқӣ-байналмилалӣ зикр гардидан, онҳо таҳти амали қонунҳои кишвари будубош қарор мегиранд (м. 41 Конвенсияи Вена оид ба робитаҳои дипломатӣ, соли 1961, қ. 1, м. 55 Конвенсияи Вена оид ба робитаҳои консулӣ, соли 1963), яъне юрисдиксияи фармоишии (қонунгузори) давлати аккредитатсия нисбати чунин ашхос паҳн мегардад. Бинобар ин, дар робита ба масуниятҳои ҳуқуқӣ-байналмилалӣ суҳан танҳо дар хусуси озод кардан аз юрисдиксияи иҷроия ва махсус (юрисдиксия дар маънои маҳдуди ҳуқуқӣ-муурофиавӣ) рафта метавонад ва ба андешаи Н.И. Лукашук «юрисдиксияи маҷбуркунӣ»<sup>232</sup> истисно карда мешавад.

Гуфтаҳои боло ба юрисдиксияи ҷиноятии давлат низ дахл доранд. Масуният амали меъёрҳои ҳуқуқӣ-моддиро нисбати шахси дорандаи он манъ намекунад. Аз ин нуқтаи назар, андешаеро, ки меъёри ҳаволақунандаи пешбиниамудаи қ. 4, м. 14 КҶ ҚТ истисноро аз принсипи амали ҳудудии қонуни ҷиноятӣ дар фазо ва доираи шахсон муқаррар менамояд, дуруст ҳисобидан номумкин аст. Меъёрҳои КҶ ҚТ ҳамчуноне ки барои дигар субъектони ҳуқуқи ҷиноятӣ ҳатмианд, барои шахсоне, ки тибқи муқаррароти санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ аз масуният бархӯрдоранд, ҳатмӣ мебошанд.

Шахсони зикршуда, хусусиятҳои субъекти ҳуқуқи ҷиноятиро соҳиб буда, дар ҳолати аз тарафи онҳо содир шудани ҷиноят дар ҳудуди ҚТ чунин шахсон иштирокчии муносибатҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ мегарданд, ки бо меъёрҳои КҶ миллӣ танзим мешаванд. Аммо, мумкин аст, амалигардии

---

масуният дорад, на аз ҳуқуқи субъективии ин шахс, балки аз принсипи эҳтироми соҳибхитиёрии давлат дар муносибатҳои байналмилалӣ маншаъ мегирад.

<sup>232</sup> Лукашук И.И. Иммуниет в отношении уголовной юрисдикции // Российская юстиция. –1998. – №4. – С. 23.

муносибатҳои модии ҳуқуқӣ–ҷиноятӣ ба амал наояд. Ба ин танҳо манъи татбиқи воситаҳои муайяни маҷбурсозии мурофиавӣ, ки бо ҳуқуқи байналмилалӣ<sup>233</sup> муқаррар шудааст, «халал» мерасонад. Вале чунин монеагӣ низ баргараф шуда метавонад. Он мутлақ ва қатъӣ намебошад.

Агар давлати аккредитатсия барои даст кашидан аз дахлнопазирии корманди дипломатии хориҷӣ истодагарӣ намояд, давлати аккредитатсиякунанда мумкин аст, чунин дархостро қонеъ гардонад (масалан, чунин ҳолати дасткашӣ аз масуният, аз ҷониби Гурҷистон дар соли 1997 нисбати дипломати худ, вақте ки ӯ дар ҳудуди ИМА ҷинояти нақлияти автомобилӣ содир карда буд, инчунин аз тарафи Белгия нисбати дипломати худ, ки хангоми дар ИМА қарор доштан ду касро ба қатл расонида буд, ҷой дошт<sup>234</sup>).

Бо назардошти мавқеи дар боло асоснокшуда оид ба ҳатмияти меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ моддӣ барои шахсоне, ки тибқи муқаррароти ҳуқуқи байналмилалӣ дорои масуният мебошанд, бо андешаи Н.Д. Дурманов розӣ шудан номумкин аст. Ба андешаи ӯ, масуният аз юрисдиксияи ҷиноятӣ гунаҳкор ҳисобидан ва таҳти ҷазо қарор доштани чунин шахсонро истисно наменамояд; дар ин маврид сухан дар хусуси эҳтимолияти баррасии парвандаи ҷиноятӣ ва маҳкум намудани гунаҳкор аз тарафи суди макони будубоши шахсе, ки дорои чунин масуният мебошад, меравад<sup>235</sup>.

Ҳамзамон бо ин, бояд нуктаи назаре, ки тибқи он, масуниятҳои ҳуқуқӣ-байналмилалӣ хусусияти на ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ, балки мурофиавӣ-ҷиноятӣ доранд, ҷонибдорӣ карда шавад<sup>236</sup>.

Андешаҳои овардашуда бояд ҳулосаҳои муайяно ба вучуд оранд, ки бевосита ба мавзуи ҳамин таҳқиқот дахл доранд. Агар масуниятҳои ҳуқуқӣ-

---

<sup>233</sup> Масалан, мутобиқи Конвенсияи Вена оид ба робитаҳои дипломатӣ с. 1961 намоёндогани (агентҳои дипломатӣ ва шахсони ба онҳо баробаркардашуда аз уҳдадорӣ додани нишондод ба сифати шохид, аз ҳабс ё ягон шакли дастгиркунӣ озод мебошанд; бинои намоёндогии дипломатӣ, манзили истиқоматии намоёндои дипломатӣ ва воситаҳои нақлиёти ба ӯ мансуббуда, инчунин бойгонӣ ва ҳуҷҷатҳои намоёндогии дипломатӣ – дахлнопазиранд, яъне аз кофтуков, ҳабс, мусодира ва ҳаракатҳои иҷроия озод мебошанд.

<sup>234</sup> Ниг.: Коробов П.В. Момент возникновения уголовной ответственности // Правоведение. – 2001. – №2. – С. 149.

<sup>235</sup> Ниг.: Дурманов Н.Д. Советский уголовный закон. – М., 1967. – С. 233.

<sup>236</sup> Ниг.: Сандровский К.К. Дипломатическое право. – Киев, 1981. – С. 159; Чучаев А.Н. Уголовный закон. – Ульяновск, 1995. – С. 29; Коробов П.В. Момент возникновения уголовной ответственности // Правоведение. – 2001. – №2. – С. 150.

байналмилалӣ хусусияти мурофиавӣ дошта бошанд, пас меъёрҳои байналмилалии дахлдор бояд дар доираи ҳуқуқи мурофиавӣ-ҷиноятӣ татбиқ карда шаванд. Дар робита ба ин, зарур мешуморем, ки атрофи проблемаи мансубияти соҳавии институти масуниятҳои ҳуқуқӣ-байналмилалӣ муфассалтар истода гузарем.

Ин масъала дар адабиёти илмӣ ба таври гуногун ҳал карда мешавад. Аксарияти олимони ин институтро ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ эътироф мекунанд ва чиҳати аз лиҳози назариявӣ асоснок намудани зарурати батанзимдарории он дар қонуни ҷиноятӣ талош меварзанд.

Чунончӣ, А.В. Наумов чунин мешуморад, ки аҳаммияти бевоситаи ҳуқуқӣ-ҷиноятиро, ки мансубияти соҳавии институти баррасишавандаро муайян менамояд, танҳо чунин ҷанбаи масуният, ба монанди озод намудани шахси дорандаи он аз юрисдиксияи давлати будубош доро мебошад. Танзими ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ масуниятҳо маҳз дар ҳамин ифода меёбад<sup>237</sup>.

Аммо, мутобиқи ҳуқуқи байналмилалӣ ва дохилидавлатӣ озод намудан аз юрисдиксияи ҷиноятӣ пурра набуда, бо ҷанбаҳои ҳуқуқӣ-мурофиавӣ маҳдуд мебошад ва озод намудани шахси дорои масуниятро аз амали меъёрҳои ҳуқуқи моддии давлати аккредитатсия фаро намегирад. Дар робита ба ин, мо бо хулосаи муаллиф дар хусуси он ки формулаи зерини дар ҳуқуқи байналмилалӣ истифодашаванда – «шахси дорои масуният аз юрисдиксияи давлати будубош озод карда мешавад» худ аз худ зарурати батанзимдарории масуниятҳои байналмилалиро бо меъёрҳои ҷиноятӣ дохилӣ асоснок менамояд, розӣ шуда наметавонем.

Баъзе мутахассисон чунин меҳисобанд, ки масуниятҳо дар ҳуқуқи мурофиавӣ хусусияти маҳсулӣ доранд. Дар айни замон, дар ҳуқуқи ҷиноятӣ мавҷудияти ба истилоҳ «масуниятҳои ибтидоӣ» қайд мегардад, ки ҳамчун асос барои тасвияти онҳо хизмат мекунанд. Масалан, И.Б. Колчевский пешниҳод менамояд, ки масуниятҳо ба мурофиавӣ ва моддӣ ҷудо карда шаванд. Масуниятҳои мурофиавӣ дар хусусияти хоси қабули қарор оид ба

---

<sup>237</sup> Ниг.: Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / отв. ред. А.В. Наумов. – М.: «Юристъ», 1996. – С. 23.

огоз намудани парвандаи ҷиноятӣ ва баамалбарории ҳаракатҳои мурофиавӣ нисбати шахси дорандаи масуният (аз ҷумла озод намудан аз ҳабс ва дастгиркунӣ) ифода ёфта, инчунин дахлнопазирии шахсии ҳамин шахс, масуният аз юрисдиксия ва м.и. фаро мегиранд. Барои ҳуқуқи моддӣ танҳо қайди «дахлнопазирии шахсии аз ибтидо муқарраршуда» аҳаммият дорад.

Муаллиф дар хусуси «аввалияти» масуниятҳои ҳуқуқӣ–ҷиноятӣ нисбат ба масуниятҳои мурофиавӣ хулосабарорӣ намуда, қайд мекунад, ки «дахлнопазирии шахсии аз ибтидо муқарраршудаи субъект асос барои амалисозии масуниятҳои мурофиавӣ ҳангоми татбиқи қонуни ҷиноятӣ мебошад»<sup>238</sup>.

Дар ҷӣ ифода ёфтани фарқияти байни «дахлнопазирии шахсии аз ибтидо муқарраршуда» ҳамчун категорияи ҳуқуқӣ-моддӣ ва ҳуди «дахлнопазирии шахсӣ» дар маънои мурофиавиро И.Б. Колчевский намекушояд.

Он ҳолатеро ки дахлнопазирии шахсии шахси дорои масуният аҳаммияти муайяни ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ дорад, мавриди баҳс қарор намедихем. Ҷунонҷӣ, дар м. 29 Конвенсияи Вена оид ба робитаҳои дипломатӣ ба мафҳуми дахлнопазирии шахсии агенти дипломатӣ ду ҷанба дохил карда шудааст. Якум, ӯ дар ягон шакл таҳти ҳабс ё дастгиркунӣ қарор дода намешавад (тибқи андешаи И.Б. Колчевский он масунияти мурофиавӣ аст, ки мо пурра ҷонибдорем). Дуюм, давлати будубош уҳдадор аст, нисбати агенти дипломатӣ бо эҳтиром муносибат намуда, тамоми ҷораҳои дахлдорро барои пешгирии ҳама гуна таҷовуз ба шахсият, озодӣ ё эътибори ӯ андешад.

Муқаррароти охир маънои онро дорад, ки давлати будубош, дар робита ба иҷрои уҳдадории эҳтироми шахсияти намояндагони дипломатӣ, метавонад онҳоро таҳти ҷимояи пурзӯр, аз ҷумла ҷимояи ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ қарор диҳад ва дар қонуни ҷиноятӣ барои кирдорҳои, ки муқобили ин ашхос равона шудаанд, ҷазои сахттар пешбинӣ намояд<sup>239</sup>.

---

<sup>238</sup> Колчевский И.Б. Действие уголовного закона по кругу лиц: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2001. – С. 109.

<sup>239</sup> Мутобиқи Конвенсия оид пешгири намудан ва ҷазо додан барои ҷиноятҳо ба муқобили ашхоси аз ҷимояи байналмилалӣ истифодабаранда, аз ҷумла агентҳои дипломатӣ с. 1977, давлатҳои иштирокчи уҳдадор гардиданд, ки дар қонунгузории дохилии худ барои одамкӯшӣ, одамрабӣ ё дигар намудҳои ҳамла ба муқобили шахсият ва ё озодии шахси истифодабарандаи ҷимояи байналмилалӣ ҳамчун ҷинояти вазнин ҷавобгарӣ муқаррар намоянд. Муқаррароти Конвенсияи мазкур дар м. 402 КҶ ҚТ татбиқ гардидааст.

Аммо, хато мебуд агар чунин мешуморидем, ки дахлнопазирии шахсияти намояндаи дипломатӣ дар ҳолати аз тарафи худи намояндаи дипломатӣ содир шудани ҷиноят аҳаммияти ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ масуниятро доро мебошад. Уҳдадории давлати будубош оид ба махсус хифз намудани категорияи муайяни шахсон, озод кардани онҳоро аз амали қонуни ҷиноятӣ дохилии ин давлат талаб намекунад. Дахлнопазирии шахсӣ ба бандубасти кирдор таъсир намерасонад, ҷиноят будан ва таҳти ҷазо қарор доштани онро истисно намекунад. Дар ҳолати аз миён бардоштани масуният ҷавобгарии ҷиноятӣ шахсе, ки дахлнопазирии шахсӣ дорад, тибқи асосҳои умумӣ ба вучуд меояд.

А.Г. Кибалник ва И.А. Елизаров низ масуниятҳоро дар ҳуқуқи мурофиавӣ маҳсули ҳуқуқи моддӣ меҳисобанд. Онҳо ба хусусияти тобеият доштани муносибатҳои мурофивӣ ишора намуда, мансубияти сарчашмаи ҳуқуқро, ки муносибатҳои асосии ҳуқуқӣ-моддиро доир ба пешниҳоди масуният танзим менамоянд, нодуруст муайян мекунанд. Ба андешаи онҳо, меъёрҳои ҳуқуқӣ-байналмилалӣ, ки масуниятро аз юрисдиксияи давлати будубош муқаррар менамоянд, ба қонунгузорию ҷиноятӣ дохилӣ ворид карда мешаванд<sup>240</sup>.

Аммо, воридшавии меъёрҳои моддии ҳуқуқи байналмилалӣ ба қонуни ҷиноятӣ миллӣ ба амал намеояд, онҳо мақоми ҳуқуқӣ-байналмилалиро нигоҳ медоранд ва на низоми ҳуқуқ ё қонунгузорӣ, балки қисми таркибии низоми ҳуқуқи ҚТ мебошанд (м. 10 Конститутсияи ҚТ). Бинобар ин, муносибатҳои ҳуқуқӣ-мурофиавие, ки бо риояи бартарафсозии масуният алоқаманд мебошанд, ба амалисозии меъёрҳои ҳуқуқӣ-моддии на қонунгузорию ҷиноятӣ дохилии ҚТ, балки меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ равона гардидаанд.

А.Г. Кибалник ва И.А. Елизаров қайд менамоянд, ки меъёрҳои ҳуқуқӣ-байналмилалии ба қонуни ҷиноятӣ воридгардида, «тартиби махсус муқарраршудаи бавучудоии ҷавобгарии ҷиноятӣ» шахсони дорои

---

<sup>240</sup> Ниг.: Кибальник А.Г. Иммуниет в уголовном праве. – С. 19-20; Елизарова И.А. Международно-правовые иммунитеты в уголовном праве: дис. ... канд. юрид. наук. – Ставрополь, 2004. – С. 56.

масуниятро дар бар мегиранд, ки аз он муқаррар намудани ин ё он мамнуният дар баамалбарории ҳаракатҳои муурофиавӣ маншаъ мегирад. Азбаски ҷавобгариҳои ҷиноятӣ, ҷиноят ва таҳти ҷазо қарор доштани кирдор танҳо дар меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ муайян шудаанд, тартиби махсуси бавучудоии ҷавобгариҳои ҷиноятӣ хусусияти моддӣ-ҷиноятӣ дорад<sup>241</sup>.

Андешаҳои овардашуда чандон дуруст ба назар намерасанд. Ба мавзуи танзими ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ муайян намудани принципҳо, асосҳо ва ҳудудҳои ҷавобгариҳои ҷиноятӣ, инчунин асосҳои озод намудан аз ҷавобгариҳои ҷиноятӣ мансуб мебошанд<sup>242</sup>.

Чунин ба назар мерасад, ки мафҳуми «тартиби бавучудоии ҷавобгариҳои ҷиноятӣ» категорияи муурофиавӣ-ҷиноятӣ мебошад, чунки фаъолияти муназзамро доир ба амалисозии талаботи ҳуқуқи моддӣ ифода менамояд. Маҳз фаъолият, чунки ҷавобгариҳои ҷиноятӣ ба таври объективӣ, новобаста аз шуур ва иродаи одамон ба вучуд омада наметавонад. Бинобар ин, дуруст мешавад агар мо на дар хусуси тартиби бавучудоии ҷавобгариҳои ҷиноятӣ, балки тартиби таъқиби ҷиноятӣ ҳарф занем. Мақсади таъқиби ҷиноятӣ ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ ҷалб намудани гунаҳкор мебошад<sup>243</sup>.

Чунин намуди фаъолият дар хусуси мавҷудияти муносибатҳои муурофиавӣ шаҳодат медиҳад, гарчанде асос барои ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ ҷалб намудан ба мавзуи танзими ҳуқуқи моддӣ мансуб мебошад<sup>244</sup>.

Бояд қайд намуд, ки ҳуди муаллифон ба «тартиби махсуси муқарраршудаи бавучудоии ҷавобгариҳои ҷиноятӣ» танҳо аз ҷавобгариҳои ҷиноятӣ озод намудани шахсони дорои масуниятро дохил мекунанд. Зимнан, пешниҳод мегардад, ки мавҷудияти масуният асоси ғайрисафедкунандаи озод намудан аз ҷавобгариҳои ҷиноятӣ ҳисобида шавад<sup>245</sup>.

---

<sup>241</sup> Кибальник А.Г. Иммуниет в уголовном праве. – С. 16; Елизарова И.А. Асари зикршуда. – С. 42.

<sup>242</sup> Ниг.: Уголовное право. Общая часть: учебник / отв. ред. И.Я. Козаченко, З.А. Незнамова. – С. 5; Уголовное право Российской Федерации: общая часть: учебник / под ред. Л.В. Иногамовой-Хегай. – М., 2005. – С. 11.

<sup>243</sup> Ниг.: Королев Г. Начальный момент уголовного преследования // Законность. – 2005. – №5. – С. 22.

<sup>244</sup> Ниг.: Даев В.Т. Взаимосвязь уголовного права и процесса. – Л., 1982. – С. 51-52.

<sup>245</sup> Ниг.: Кибальник А.Г. Иммуниет в уголовном праве. – С. 18; Елизарова И.А. Асари зикршуда. – С. 138-140.



Баъзе олимон масуният аз юрисдиксияи ҷиноятиро бо озод намудан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ монанд мекунад. Бо чунин андеша алалхусус, Г.Б. Виттенберг баромад намуд, ки масунияти дипломатиро намуди озод намудан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ меҳисобад<sup>246</sup>.

И.Б. Колчевский низ нуқтаи назари ба ин монанд дорад, ки тибқи он, муқаррароти қонуни ҷиноятӣ оид ба масунияти намояндаи дипломатӣ яке аз асосҳои озод намудан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ба ҳисоб меравад<sup>247</sup>.

Ин нуқтаи назар чандон дуруст ба назар намерасад. Дар атрофи нодурустии он муфассал истода намегузарем ва танҳо ҳаминро қайд менамоем, ки агар асос барои татбиқи ҷавобгарии ҷиноятӣ ҷой дошта бошад, аммо иҷрои он бинобар ҳолатҳои объективии аз мақомоти тафтишотӣ ё судӣ вобастанабуда ғайриимкон бошад (зарурати бартарафсозии масуният), тафтиши пешакӣ аз рӯйи парванда муваққатан боздошта мешавад (м. 230 КМҶ ҚТ)<sup>248</sup>.

Таҳти боздоштани тафтиши пешакӣ фосилаи вақти таваккуф дар истехсолот аз рӯйи парвандаи ҷиноятӣ фаҳмида мешавад, ки бинобар сабаби дар парванда иштирок карда натавонистани шахсе, ки кирдори ӯ мавриди тафтиш қарор дорад, ба миён омадааст<sup>249</sup>. Ҷараёни муҳлати мурури ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан боздошта намешавад. Бо гузашти муҳлатҳои мурури ҷавобгарии ҷиноятӣ парвандаи ҷиноятӣ ва таъқиби ҷиноятӣ барои ин ҷиноят қатъ мегардад.

Дар ин ҳолат, бинобар сабаби ҷой надоштани имконияти воқеӣ барои иҷрои он ҷавобгарӣ татбиқ намегардад. Дар робита ба масуниятҳои байналмилалӣ аз юрисдиксияи ҷиноятӣ гуфтаҳои боло маънои онро доранд, ки то бекор кардани масунияти гунаҳкор, ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани ӯ амалӣ карда намешавад.

---

<sup>246</sup> Ниг.: Виттенберг Г.Б. Вопросы освобождения от уголовной ответственности и наказания с применением мер общественного воздействия. Ч. 1. – Иркутск, 1970. – С. 18.

<sup>247</sup> Ниг.: Колчевский И.Б. Действие уголовного закона по кругу лиц: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2001. – С. 107.

<sup>248</sup> Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ ҚТ // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [CD-ROM]. / Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.06.2022).

<sup>249</sup> Ниг.: Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации / под общ. Ред. В. Л. Верина, В.В. Мозякова. – М., 2004. – С. 497; Уголовно-процессуальное право / под ред. Г.П. Химичевой, О.В. Химичевой. – С. 318-319.

Дар фарқият аз ин, озод намудан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ дар ҳама ҳолатҳо ба он вобастагӣ дорад, ки шахс ё кирдори ҷиноятӣ содиркардаи ӯ хавфнокии ҷамъиятии худро аз даст додааст ва ё хавфнокии ҷамъиятии онҳо хеле паст гардидааст. Татбиқи минбаъдаи чораҳои таъсиррасонии ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ дар чунин вазъият ҳамчун сазо барои кирдор ба назар мерасад, ки ба мақсад ва вазифаҳои қонуни ҷиноятӣ муҳолифат менамояд<sup>250</sup>.

Ҳангоми озод намудан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ татбиқи воқеии он имконпазир аст, вале ғайрмақсаднок ва ғайрисамаранок мебошад, чунки ҳангоми ҷой доштани ҳолатҳои дар қонун ишорашуда, мақсади ҷазо бидуни татбиқи амалии он ба даст омада метавонад.

Тавре мебинем, институтҳои озод намудан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ва масуният аз юрисдиксияи ҷиноятӣ аз рӯйи табиати иҷтимоӣ ва ҳуқуқи худ фарқ мекунанд ва монанд буда наметавонанд. Дар робита ба ин, ба андешаи В.С. Егоров розӣ шудан мувофиқи мақсад мебошад, ки тибқи он, «масуният бояд на ҳамчун асоси озод намудан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ, балки ҳамчун маҷмуи маҳдудиятҳо, ки дар қонун барои ба ҷавобгарӣ ҷалб намудани гуруҳи муайяни шахсон пешбинӣ шудаанд, баррасӣ карда шавад»<sup>251</sup>.

Ҳамин тавр, ба назари мо, дар хусуси мавҷудияти масунияти моддӣ аз ҷавобгарии ҷиноятӣ, яъне ҳуди масуният дар ҳуқуқи ҷиноятӣ ҳарф задан нодуруст аст. Масуният доштани шахси гунаҳкор ҳолате намебошад, ки ҷиноят будани кирдорро истисно намояд. Дар сурати аз тарафи чунин шахс содир гардидани ҷиноят дар ҳудуди Тоҷикистон ӯ аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод карда намешавад. ҚЧ ҚТ чунин асоси аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод карданро пешбинӣ намекунад.

Масуният аз юрисдиксияи ҷиноятӣ дар худ танҳо озод кардан аз юрисдиксияи иҷроияро фаро мегирад. Истилоҳи юрисдиксия дар ин ҷо пурра мутобиқи мазмуни лотинии он, яъне истехсолоти судӣ истифода бурда мешавад. Бинобар ин, концепсияи муосири масуниятҳо, ки тибқи

---

<sup>250</sup> Ниг.: Уголовное право РФ: общая часть I Под ред. Л.В. Иногамовой-Хегай. – М., 2005. – С. 282; Уголовное право РФ. Общая часть / под ред. Л.В. Иногамовой-Хегай; А.И. Рарога, А.И. Чучаева. – М., 2005. – С. 449; Уголовное право. Общая часть / отв. ред. И.Я. Козаченко, З.А. Незнамова. – С. 463.

<sup>251</sup> Егоров В.С. Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности. – М., 2002. – С. 55.

муқаррароти ҳуқуқи байналмилалӣ пешниҳод мегардад, асосан ба ғояи таҳти баррасии судӣ қарор нагирифтани шахсоне, ки дорои чунин масуниятҳо мебошанд, асос меёбад ва худи масуният, тавре А.Ф. Агаев қайд менамояд, «дар муқаррар намудани истисноҳо аз тартиби умумии истехсолоти судӣ барои категорияҳои алоҳидаи шахрвандони дохилӣ ва хориҷӣ ифода меёбад»<sup>252</sup>.

Меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, ки масуният аз юрисдиксияи давлати будубошро муқаррар менамоянд, хусусияти ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ надоранд ва бинобар ин, зарурати дар ҳуқуқи ҷиноятӣ ҚТ татбиқ кардани онҳо ҷой надорад. Ин меъёрҳои ҳуқуқӣ-байналмилалӣ ҳудичрошаванда мебошанд. Барои татбиқи бевоситаи онҳо истиноди дар қ. 4, м. 14 КҶ ҚТ овардашуда кифоя мебошад.

Дар адабиётҳо нуқтаҳои назар дар хусуси мақсаднок набудани танзими институти истирдод (м. 16 КҶ ҚТ) дар доираи ҳуқуқи ҷиноятӣ ҷой доранд. Олимони қайд менамоянд, ки ин институт ба танзими муносибатҳои равона гардидааст, ки ба мавзӯи ҳуқуқи ҷиноятӣ дохил намешаванд<sup>253</sup>. Истирдод расмиёте мебошад, ки аз ҷониби як давлат ба давлати дигар супоридани шахси ҷиноятсодиркардари ифода менамояд ва дар доираи қонунгузорию муҳофизатӣ-ҷиноятӣ ба танзим дароварда мешавад<sup>254</sup>.

Бо ин нуқтаи назар Ю.Г. Василев розӣ намешавад. Вале, бо вучуди ин, ӯ ягон асос барои эътирофи истирдод ҳамчун институти ҳуқуқи ҷиноятӣ моддӣ пешниҳод намекунад ва танҳо аз мақолаи Б. Велчев истинод меоварад. Б. Велчев чунин мешуморад, ки истирдод – ин «шакли ҳамкорӣ байни ду давлат буда, имкон медиҳад юрисдиксияи ҷиноятӣ он давлате истифода бурда шавад, ки дар лаҳзаи ошкор намудани шахси ҷиноятсодиркарда имконияти воқеии ба ҷавобгарии ҷиноятӣ ҷалб намудани ӯро тибқи қонунгузорию худ надорад»<sup>255</sup>.

---

<sup>252</sup> Агаев Ф.А. Иммунитеты в российском уголовном процессе: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1997. – С. 139.

<sup>253</sup> Ниг.: Кайсин Д.В. Источники уголовно-правовой системы Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. – С. 91.

<sup>254</sup> Ниг.: Степаненко В. Международно-правовые аспекты заключения под стражу с целью выдачи иностранному государству // Советское государство и право. – 1991. – №11. – С. 122.

<sup>255</sup> Васильев Ю.Г. Институт выдачи преступников (экстрадиции) в современном международном праве. – М., 2003. – С. 111.

Ба андешаи мо, чунин андеша маҳз мансубияти ҳуқуқӣ-мурофиавӣ доштани институти истирдодро тасдиқ менамояд. Чунки дар он сухан дар хусуси ба ҷавобгарии ҷиноятӣ ҷалб намудан меравад. Имконияти истифодабарии юрисдиксияи ҷиноятӣ ишоранамудаи Б. Велчев на ба юрисдиксияи фармоишии давлат, балки ба юрисдиксияи махсуси он дахл дорад. Масъалаи ҳамкориҳои байни давлатҳо бошад, албатта, ба мавзӯи танзими ҳуқуқи байналмилалӣ дахл дорад.

С.С. Беляев қайд менамояд, ки институти истирдод дар қонуни ҷиноятӣ бо ду мақсад пешбинӣ шудааст: ҳимояи шаҳрвандон аз эҳтимолияти таъқиби ҷиноятӣ беасос ва таъмини ҳуқуқи соҳибхитиёрии дигар давлатҳо дар баамалбарории адолати судӣ аз болои шаҳрвандони худ ва шахсони бешаҳрвандӣ<sup>256</sup>.

Ба андешаи ӯ, истирдод ин «амали ёрии ҳуқуқӣ мебошад, ки дар таҳвили шахси ҷиноятсодиркарда барои ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан ё барои иҷрои ҳукми давлати хориҷӣ нисбати ӯ, аз тарафи давлате, ки дар ҳудуди он ӯ қарор дорад ба давлате, ки чунин шахс шаҳрванди он мебошад, ифода меёбад»<sup>257</sup>.

Возеҳ аст, ки ҳарду мақсадҳои зикргардида ба меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ хос намебошанд ва муносибатҳои, ки бо супоридани шахси ҷиноятсодиркарда алоқаманд мебошанд, ба мавзӯи он дохил намешаванд.

Л.Н. Галенский як қатор мафҳумҳои истирдодро, ки дар илми ҳуқуқ коркард шудаанд, меоварад<sup>258</sup>. Ҳеҷ яке аз мафҳумҳои овардаи ӯ имкон намедиҳад, ки оид ба хусусияти ғайри ҳуқуқӣ-мурофиавӣ доштани институти мазкур хулосабарорӣ карда шавад. Ҳамчун ҳуқуқӣ-мурофиавӣ, меъёрҳо оид ба истирдод дар доираи ҳамин соҳаи ҳуқуқ таҳти татбиқнамоӣ қарор доранд.

---

<sup>256</sup> Ниг.: Беляев С.С. Экстрадиция в уголовном праве: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1999. – С. 180.

<sup>257</sup> Беляев С.С. Экстрадиция в уголовном праве: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1999. – С. 203.

<sup>258</sup> Ниг.: Галенская Л.Н. Международная борьба с преступностью. – М., 1972. – С. 125-126.

Дар робита ба ин, мо пешниҳоди Д.В. Кайсинаро<sup>259</sup> дар хусуси аз қонуни ҷиноятӣ хориҷ намудани масъалаи истирдод ва дар қонуни муурофиавӣ-ҷиноятӣ пешбинӣ кардани он дуруст мешуморем.

Дар ҳудуди давлат на танҳо шахсони мансабдор ва мақомот, ки функцияҳои намояндагиро иҷро менамоянд, балки инчунин низомиён ва қисмҳои низомии давлатҳои хориҷӣ қарор дошта метавонанд. Дар чунин ҳолатҳо масъалаҳои юрисдиксияи ҷиноятӣ нисбати шахсоне, ки ба ҳайати онҳо шомиланд, дар асоси созишномаҳои дутарафа байни давлати будубош ва давлате, ки қисми низомии дар ҳудуди давлати хориҷӣ қарордошта ба он тааллуқ дорад, ҳал карда мешаванд.

Қобили зикр аст, ки дар м. 15 КҶ ҚТ ин масъала танзими худро наёфтааст. Аз ин лиҳоз, пешниҳод карда мешавад, ки ба м. 15 КҶ ҚТ қисми б) бо мазмуни зерин илова карда шавад:

«б) Хизматчиёни ҳарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки барои иҷрои вазифаҳои муайян дар ҳудуди давлатҳои хориҷӣ қарор доранд, барои ҷиноятҳои дар ҳудуди давлатҳои хориҷӣ содирнамуда, мутобиқи ҳамин Кодекс ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешаванд, агар дар санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, тартиби дигар пешбинӣ нашуда бошад».

Бояд қайд намуд, ки муқаррароти ба ин монанд дар қонунгузориҳои ҷиноятӣ баъзе давлатҳои ИДМ, аз ҷумла Россия ва Қазоқистон пешбинӣ гардидааст.

Айни замон, ҚТ дар ягон давлати хориҷӣ пойгоҳи низомӣ надорад ва бинобар ин, мо дар пешниҳоди болозикр истилоҳи «қисми низомӣ»-ро истифода набурдем. Вале хизматчиёни ҳарбии ҚТ бо мақсади иҷрои вазифаҳои муайян, омӯзиш ва тақмили маҳорат, инчунин иҷрои уҳдадорӣҳои байналмилалӣ Тоҷикистон ба ҳудуди давлатҳои хориҷӣ сафарбар шуда метавонанд.

---

<sup>259</sup> Ниг.: Кайсин Д.В. Источники уголовно-правовой системы Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. – С. 159.

Дар қ. 2, м. 15 КЧ ҚТ принципи умумии амали қонуни ҷинойтӣ дар фазо мустақкам гардидааст. Ин принцип маънои онро дорад, ки шаҳрвандони хориҷӣ ё шахсони бешаҳрвандии дар ҚТ доимо истиқоматнақунанда барои ҷинойти берун аз ҳудуди Тоҷикистон содир кардашон мутобиқи КЧ ҚТ дар ҳолатҳои пешбиниамудаи шартнома ё созишномаҳои байнидавлатӣ ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд, агар дар давлати хориҷӣ маҳкум нашуда бошанд. Ин муқаррароти КЧ ҚТ меъёрҳои шартномаҳои алоҳидаи байналмилалиро татбиқ менамояд, ки юрисдиксияи тамоми давлатҳои дар онҳо иштироккунандаро вобаста ба як қатор ҷинойтҳои байналмилалӣ ва ҷинойтҳои хусусиятҳои байналмилалидошта муқаррар мекунанд.

Дар адабиётҳо оид ба ҳуқуқи ҷинойтӣ тавсифи мушаххаси ин проблема вохӯрда намешавад. Баъзе муаллифон қайд менамоянд, ки амалисозии принципи юрисдиксияи умумӣ нисбати шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрвандии дар ҚТ доимо истиқоматнақунанда барои ҷинойти берун аз ҳудуди Тоҷикистон содир кардашон имконпазир аст, агар ҷинойт дар шартномаи байналмилалӣи ҚТ пешбинӣ шуда бошад. Тоҷикистон иштирокчии як қатор шартномаҳои байналмилалӣ мебошад ва бо мақсади иҷрои уҳдадорихои ба зимма гирифтааш ба қонунгузориҳои ҷинойтӣ меъёрҳоро оид ба ҷавобгарӣ барои ҷинойтҳо, ки дар созишномаҳо пешбинӣ шудаанд, ворид намудааст. Қирдорҳои зикршуда новобаста аз ҷойи содиршавӣ ва шаҳрвандии шахси содиркардаи онҳо ҷавобгарии ҷинойтиро тибқи КЧ ҚТ ба вучуд меоранд.

Ба андешаи Ю.Н. Харламов барои ба ҷавобгарии ҷинойтӣ кашидани шаҳрвандони хориҷӣ барои ҷинойтҳои берун аз ҳудуди Россия содиркардаи онҳо, мавҷудияти асоси меъёри дахлдор, яъне конвенсияҳои ҳуқуқӣ-байналмилалӣи хусусияти ҳуқуқӣ-ҷинойтӣ дошта, оид ба мубориза бо ин ҷинойтҳо кифоя мебошад<sup>260</sup>.

Бо назардошти гуфтаҳои боло, агар меъёри ҳуқуқӣ-ҷинойтӣ муқаррароти ҳама гуна конвенсияи байналмилалиро бавосита татбиқ

---

<sup>260</sup> Ниг.: Харламов Ю.Н. Ответственность иностранных граждан по российскому уголовному праву: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1998. – С. 77.

намояд, тибқи ин меъёр шаҳрвандони хориҷие, ки ҷиноятҳои дахлдорро берун аз ҳудуди Тоҷикистон содир намудаанд, таҳти ҷавобгарӣ қарор дода мешаванд.

Ҳамин тавр, ҷавобгарии ҷиноятии шаҳрвандони хориҷӣ бо тамоми конвенсияҳои байналмилалӣ, ки ба мубориза бо ҷинояткорӣ равона гардидаанд, бидуни ба инобат гирифтани мазмуни воқеии меъёрҳои шартномавӣ, алоқаманд карда мешавад. Амалан ин тавр намебошад. Принципи умумии амали қонуни ҷиноятӣ дар фазо на бо ҳама конвенсияҳои байналмилалӣ, ки дар моддаҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ татбиқ шудаанд, балки танҳо бо онҳое алоқаманд мебошад, ки дар онҳо мустаҳкам шудааст ва ҷавобгарии ҷиноятӣ барои кирдорҳои ҷиноятии алоҳида ба доираи ҳудуди давлати муайян маҳдуд намегардад.

Тавсифи дигари ин принцип аллақай дар адабиёти илмӣ мавриди танқид қарор гирифтааст. Бахусус, Г.В. Игнатенко қайд менамояд, ки татбиқ намудани муқаррароти қонуни ҷиноятӣ оид ба ҷавобгарии шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳравандӣ барои ҷиноятҳои, ки берун аз ҳудуди давлат содир мегарданд, танҳо дар он ҳолат асоснок мебошад, агар санади ҳуқуқӣ-байналмилалии дахлдор қоидаи «ҷавобгарии умумӣ»-ро дар бар гирад. Тавсифи дигари ин принцип дар адабиёти илмӣ аллақай зери танқид қарор гирифта буд. Аз ин лиҳоз, тафсир ва татбиқи меъёри ҳуқуқӣ-ҷиноятии баррасишаванда танҳо бо шартҳои таҳлили мазмуни конвенсияҳои байналмилалӣ бенуқсон мегардад<sup>261</sup>.

Таҳлили мушаххас имкон медиҳад муқаррар намоем, ки нисбати шумораи зиёди ҷиноятҳо, ки барои онҳо дар меъёрҳои КҶ ҚТ ҷавобгарӣ пешбинӣ шудааст ва ин меъёрҳо муқаррароти дахлдори ҳуқуқӣ-байналмилалиро татбиқ менамоянд, ҚТ юрисдиксияи умумиро соҳиб намебошад.

Ю.Н. Харламов чунин мешуморад, ки бо тартиби амалисозии принципи умумии амали қонуни ҷиноятӣ дар фазо, тибқи қонуни ҷиноятӣ шаҳрвандони

---

<sup>261</sup> Ниг.: Игнатенко Г.В. Международное сотрудничество в борьбе с преступностью. – Свердловск, 1980. – С. 18.

хориchie ба чавобгариии чиноятӣ кашида мешаванд, ки дар ҳудуди давлат кирдорҳои чиноятӣ зеринро содир намудаанд: қандан ё зарар расонидан ба ноқилҳои зериобӣ; паҳн кардани маводи порнографӣ; қонунигардони даромадҳои бо роҳи чиноят бадастоварда; чиноятҳои, ки дар минтақаҳои истисноии иқтисодӣ ё наздизоҳили содир мегарданд<sup>262</sup>.

Дар ҚЧ амалқунандаи ҚТ моддаи махсус, ки барои қандан ё зарар расонидан ба ноқилҳои зериобӣ чавобгарӣ пешбинӣ намояд, қой надорад. Аммо, чунин кирдорҳо ҳамчун қасдан ё аз беэҳтиётӣ несту нобуд ё вайрон кардани молу мулк (м.м. 255 ва 256 ҚЧ ҚТ) банду баст шуда метавонанд. Дар ҳуқуқи байналмилалӣ масъалаи бандубасти чунин чиноятӣ хусусияти байналмилалидошта албатта ба манфиати қонунгузори чиноятӣ давлате, ки қишти зараррасон ба он тааллуқ дорад, ҳал карда мешавад. Конвенсияи байналмилалӣ оид ба ҳифзи ноқилҳои телеграфӣ зериобӣ соли 1884 муайян карда буд, ки вайронқунии муқаррароти он аз тарафи мақомоти судии давлате баррасӣ мегардад, ки қишти зараррасон ба он тааллуқ дорад (м. 8)<sup>263</sup>.

Ин ба муқаррароти м. 113 Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқи баҳрӣ муҳолифат намеқунад: «Ҳар як давлат қонун ва қоидаҳои зурури қабул менамояд, ки чиноят ва таҳти қазо қарор доштани қандан ё зарар расонидан ба ноқилҳои зериобиро аз тарафи қиштиҳои обии таҳти парчами он ҳаракатқунанда ё ягон шахси таҳти юрисдиксияи он қарордошта, пешбинӣ менамояд» .

Ҳамин тавр, тибқи ҚЧ ҚТ ба чавобгариии чиноятӣ қашидани шахрванди хориҷӣ, ки берун аз ҳудуди ҚТ кирдори чиноятӣ тибқи меъёрҳои ҳуқуқи-байналмилалӣ ҳамчун қандашавӣ ё расонидани зарар ба ноқили зериобӣ бандубастшавандаро содир кардааст, ғайриимқон мебошад.

Мубориза бо паҳн кардани маводи порнографӣ ҳамчун чиноятӣ хусусияти байналмилалидошта, дар асоси Конвенсияи байналмилалӣ оид ба

---

<sup>262</sup> Ниг.: Харламов Ю.Н. Ответственность иностранных граждан по российскому уголовному праву: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1998. – С. 117, 122, 125-126.

<sup>263</sup> Ниг.: Игнатенко Г.В. Международное сотрудничество в борьбе с преступностью. – Свердловск, 1980. – С. 19.



рафъи гардиши нашриёти порнографӣ ва савдои онҳо аз соли 1923 ва Протокол ба он аз соли 1947 амалӣ карда мешавад. Ин санади ҳуқуқӣ-байналмилалӣ муқарраротеро фаро мегирад, ки тибқи он тобеияти судии чунин ҷиноятҳо аз рӯи ҷойи содиршавии онҳо муайян карда мешавад. Дар баъзе ҳолатҳо юрисдиксияи давлате, ки ҷинояткор шахрванди он мебошад, иҷозат дода мешавад<sup>264</sup>.

Бинобар ин, м. 241 КҶ ҚТ, ки ҷавобгариро барои ғайриқонунӣ тайёр кардан ва муомилоти мавод ё предметҳои порнографӣ пешбинӣ менамояд, агар ин ҷиноят берун аз ҳудуди ҚТ содир шуда бошад, ҳамчунин нисбати шахрвандони хориҷӣ татбиқ шуда наметавонад.

Нисбати муқаррароти м. 262 КҶ ҚТ (Қонунигардони (расмиқунонии) даромадҳои бо роҳи ҷиноят бадастоварда) низ чунин хулосабарорӣ кардан мумкин аст. Конвенсия оид ба расмиқунонӣ, ошкорқунонӣ, кашида гирифтани ва мусодираи даромадҳо аз фаъолияти ҷиноятӣ соли 1990, ки ба мубориза бо ҷиноятҳои дахлдор равона гардидааст, масъалаҳои юрисдиксияро ҳал наменамояд. Дар конвенсияи мазкур мавҷуд набудани муқаррароте, ки юрисдиксияи ҷиноятӣ давлатҳои иштирокчиро дар муқоиса бо юрисдиксияи мавҷудаи онҳо васеъ намояд, имкон медиҳад, ки номумкин будани ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ ҷалб кардани шахрвандони хориҷӣ бо тартиби амалисозии принсипи умумии амали қонуни ҷиноятӣ дар фазо муайян карда шавад.

Бояд қайд намуд, ки Ю.Н. Харламов дар маҷмуъ мавқеи дурустро истодагарӣ мекунад, ки тибқи он, принсипи умумӣ (универсалӣ) нисбати ҷиноятҳои, ки ҷавобгарӣ барои онҳо бо меъёрҳои ҳуқуқӣ-байналмилалӣ пешбинӣ нашудааст, татбиқ намегардад<sup>265</sup>.

Ҳамзамон бо ин, ӯ ғояи хусусияти умумӣ доштани ҷиноятҳоеро пешниҳод намудааст, ки дар доираи минтақаи озоди иқтисодӣ содир мешаванд ва дар ин маврид, ба инобат намегирад, ки ҳуқуқи байналмилалӣ ҷиноят ва таҳти ҷазо қарор доштани кирдорҳоеро, ки бо вайронкунии ҳуқуқи

---

<sup>264</sup> Ниг.: Игнатенко Г.В. Асари зикргардида. – Свердловск, 1980. – С. 20.

<sup>265</sup> Ниг.: Харламова Ю.Н. Ответственность иностранных граждан по российскому уголовному праву: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1998. – С. 128.

сохибихтиёри давлатҳо дар чунин минтақаҳо алоқаманд мебошанд, муқаррар наменамояд. Ҳалли ин масъаларо ҳуқуқи байналмилалӣ ба салоҳдиди давлатҳо мегузорад.

Чунин қиноятҳо бо тартиби амалисозии принсипи дигари амали қонуни қиноятӣ дар фазо – принсипи воқеӣ таҳти ҷазо қарор доранд. Принсипи мазкур имконияти татбиқи КҶ ҚТ-ро нисбати шахрвандони хориҷӣ ва шахсони бешахрвандӣ, ки берун аз ҳудуди Тоҷикистон кирдори қиноятие содир намудаанд, ки дар шартномаҳои байналмилалии ҚТ пешбинӣ нагардидааст, вале ба муқобили манфиатҳои он равона гардидаанд, муқаррар менамояд. Ба соҳаи манфиатҳои ҚТ, алалхусус, амалисозии беамониати ҳуқуқҳои сохибихтиёрӣ дар доираи минтақаи озоди иқтисодӣ мансуб мебошад.

Проблема бо он мураккабтар мегардад, ки танзими дақиқи масъалаҳои юрисдиксияи умумӣ дар КҶ ҚТ ҷой надорад. Принсипи умумӣ ба андозаи кофӣ мушаххас ифода наёфтааст ва дар яқҷоягӣ бо принсипи воқеӣ зикр мегардад. Дар робита ба ин, ҷонибдорӣ намудани мавқеи М.Г. Мелниковро зарур мешуморем. Ӯ пешниҳод менамояд, ки дар моддаи дахлдори қонуни қиноятӣ (чунин модда дар КҶ ҚТ м. 15 аст) бояд муқаррароти алоҳида пешбинӣ карда шавад, ки моҳият ва соҳаи амалисозии принсипи умумии амали қонуни қиноятиро дар фазо муайян намояд<sup>266</sup>.

Бо назардошти гуфтаҳои боло, мувофиқи мақсад меҳисобем, ки ба м. 15 КҶ ҚТ меъёри алоҳида ворид карда шуда, дар он тамоми моддаҳои КҶ ҚТ, ки нисбати қиноятҳои пешбининамудаи онҳо қонуни қиноятӣ новобаста аз шахрвандии субъекти қиноят ва ҷойи содиршавии қиноят амал мекунад, нишон дода шаванд.

Дар охир баъзе масъалаҳоеро, ки бо амалисозии принсипи амали воқеии қонуни қиноятӣ дар фазо алоқаманд мебошанд, ба таври мухтасар мавриди баррасӣ қарор медиҳем. Муқаррароти қ. 2, м. 15 КҶ ҚТ, ки ин принсипро мустақкам менамояд, меъёрҳои ҳуқуқӣ–байналмилалиро татбиқ намекунад.

---

<sup>266</sup> Ниг.: Мельников М.Г. Действие уголовного закона во времени и пространстве: дис. ... канд. юрид. наук. – Рязань, 1999. – С. 162.

Меъёре, ки амали қонуни ҷиноятии ягон давлатро нисбати кирдорҳои ба муқобили он равонагардида, ки берун аз ҳудуди ин давлат аз ҷониби шахсони шаҳрвандии онро надошта содир гардиданд, паҳн намояд, ба ҳуқуқи байналмилалӣ маълум намебошад.

Мавҷуд набудани чунин меъёри хусусияти умумидошта, дар баъзе олимон муносибати нобоваронаро ба эълон гардидани принсипи амали воқеии қонуни ҷиноятӣ дар фазо дар қонунгузориҳои миллӣ ба вучуд меорад. Масалан, ба андешаи А.Л. Бойтсов мустаҳкам гардидани принсипи воқеӣ дар ҳуқуқи ҷиноятӣ сабабҳои пинҳонӣ дорад, ки дар талоши давлат ҷиҳати нишон додани ғамхориҳои он барои ҳимояи шаҳрвандонаш дар кучое, ки онҳо қарор надошта бошанд, ифода меёбад. Ў чунин мешуморад, ки ин принсип юрисдиксияи давлатро, ки дар ҳудуди он ҷинояти дахлдор содир гардидааст, вайрон менамояд ва бинобар ин, ба соҳибхитияриҳои чунин давлат таҷовуз мекунад. Юрисдиксияи давлат, ки аз тарафи он дар ҳудуди худ амалӣ карда мешавад, танҳо дар асоси ҳуқуқи байналмилалӣ, ки принсипи юрисдиксияи умумии ҳуқуқӣ-ҷиноятиро муқаррар мекунад, маҳдуд шуда метавонад ва ба эълон гардидани принсипи амали воқеии қонуни ҷиноятӣ дар фазо роҳ намедиҳад<sup>267</sup>.

Воқеан ҳам, дар ҳуқуқи байналмилалӣ меъёре ҷой надорад, ки ҳуқуқи давлатро оиди дар ҳуқуқи дохилии худ пешбинӣ намудани имконияти татбиқи қонуни ҷиноятӣ нисбати хориҷиён ва шахсони бешаҳрвандӣ, ки ҷинояти ба муқобили манфиатҳои ҳамин давлат равонагардидаро берун аз ҳудуди он содир кардаанд, муқаррар намояд. Зимнан, бояд дар назар дошт, ки дар ҳуқуқи байналмилалӣ меъёре низ ҷой надорад, ки ба зиммаи давлат ухдадориҳои қабул накардани чунин қонунро вогузор карда бошад.

Бахшо дар хусуси мавҷуд будан ё набудани меъёри умумиэътирофшуда бо чунин мазмун, дар ҳуқуқи байналмилалӣ дар нимаи дуюми асри XIX ҷой доштанд. Дар ҳарду ҳолат ҳам, ба сифати даъвогар ИМА баромад мекард, аввал нисбати Бразилия ва сипас Мексика. Қайд гардида буд, ки ин кишварҳо ҳуқуқи байналмилалиро вайрон кардаанд, чунки дар қонунгузориҳои

---

<sup>267</sup> Ниг.: Бойцов А.И. Действие уголовного закона во времени и пространстве. – СПб., 1995. – С. 165-177.

худ меъёро муқаррар намудаанд, ки ҷавобгарии ҷиноятиро барои кирдорҳои берун аз ҳудуди онҳо содиргардида, ки ба муқобили шаҳрвандони онҳо равона гардидаанд, ба зиммаи хориҷиён вогузор менамояд.

Аммо, ҳам Бразилия ва ҳам Мексика ба мавҷуд набудани меъёри ҳуқуқӣ-байналмилалӣ, ки ба доираи мавзуи танзими ҳуқуқии онҳо дохил кардани чунин муносибатҳоро манъ намояд, истинод оварда, ба ҳуқуқи ҷиноятии худ тағйирот ворид накарданд<sup>268</sup>. Айни замон, принсипи амали воқеии қонуни ҷиноятӣ дар фазо дар қонунгузорию ҷиноятии аксарияти кишварҳои ҷаҳон<sup>269</sup>, аз ҷумла Олмон, ҚХХ, Болгария ва диг.<sup>270</sup> пешбинӣ шудааст.

Аз принсипи соҳибхитиёрии давлат бармеояд, ки давлат ҳокимияти худро нисбати давлати дигар татбиқ карда наметавонад – *par in parem non habet imperium* (баробар бар болои баробар ҳокимият надорад). Алалхусус, ин аз ҷониби як давлат иттиҳоди накардани қонунгузорию давлати дигарро ифода менамояд: амали давлат бо қонунҳои он ва меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ муайян карда мешавад. Аммо, иброн намудани он ки Тоҷикистон тавассути эълон кардани принсипи амали воқеии қонуни ҷиноятӣ дар фазо кишварҳои хориҷиро ба қонунгузорию худ тобеъ менамояд, нодуруст мебошад. Дар ҳолати ҷой доштани чунин муносибатҳои ҷамъиятии ҳамшафат, ки дорои тавсифоте мебошанд, ки барои аз тарафи низомҳои ҳуқуқии миллии кишварҳои мухталиф ба мавзуи танзими худ мансуб донишмандони онҳо асос медиҳанд, қонунгузорию дохилӣ метавонад мавҷудияти

---

<sup>268</sup> Ниг.: Рубанов А.А. Теоретические основы взаимодействия национальных правовых систем. – М., 1984. – С. 73-74.

<sup>269</sup> Ниг.: Волженкина В.М. Применение норм международного права в российском уголовном процессе. – СПб., 1997. – С. 52.

<sup>270</sup> Чунончӣ, дар м. 5 ҚЧ Болгария муқаррар шудааст, ки «ҚЧ нисбати шаҳрвандони хориҷие, ки берун аз ҳудуди кишвар ҷинояти хусусияти умумидошта содир кардаанд ва он ба манфиатҳои Ҷумҳурии Болгария ё шаҳрвандони Болгария даҳлат мекунад, татбиқ карда мешавад» (Ниг.: Уголовный кодекс Республики Болгария. – СПб., 2001. – С. 15); Моддаи 8 ҚЧ ҚХХ қоидаи зеринро фаро мегирад: «Нисбати шаҳрвандони хориҷие, ки ба муқобили ҚХХ ҷӣ дар ҳудуди ҚХХ ва ҷӣ берун аз ҳудуди он ҷиноят содир кардаанд, ... ҳамин Кодекс татбиқ шуда метавонад ...», зимнан, «ҷазо мутобиқи муқаррароти ҳамин Кодекс таъин карда мешавад, ҳатто агар ин ашхос дар хориҷи кишвар ба ҷавобгарӣ кашида шуда бошанд ҳам» (м. 10) (Ниг.: Уголовный кодекс КНР. – Владивосток, 1999. – С. 9-10); Дар м. 7 ҚЧ Олмон муқаррароте мустаҳкам шудааст, ки мутобиқи он, «Ҳуқуқи ҷиноятии Олмон нисбати кирдорҳои амал мекунад, ки дар хориҷи кишвар муқобили шаҳрванди Ҷумҳурии Федералии Олмон содир карда мешаванд, ... агар аз рӯи ҷойи содиршавӣ кирдор тахти амали қонуни давлати буди бош қарор надошта бошад» (Ниг.: Уголовный кодекс ФРГ/Пер. с нем. – М., 2001. – С. 16).

меъёрҳои ҳуқуқии хориҷии дахлдорро ба инобат гирад, вале ҳамзамон метавонад мавҷудияти онҳоро қабул накунад<sup>271</sup>.

Дар чамъбасти гуфтаҳои боло чунин хулосабарорӣ намудан мумкин аст:

1) Аксарияти меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар муқаррароти КҶ ҚТ, ки принсипи амали қонуни қиноятро дар фазо муқаррар менамоянд, татбиқ шудаанд. Дар КҶ ҚТ принсипи ҳудудӣ, воқеӣ, умумӣ ва принсипи шаҳрвандӣ мустаҳкам гардидаанд. Принсипҳои амали қонун дар фазо – ин асоси ибтидоии низоми ҳуқуқӣ-қиноятӣ ба ҳисоб рафта, ҳаҷми юрисдиксияи (салоҳияти) ҳуқуқӣ-қиноятӣ давлати моро, ки дар ҳудуди Тоҷикистон ва берун аз он амалӣ карда мешавад, муайян мекунад.

2) Меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, ки масуният аз юрисдиксияи давлати будубоширо муқаррар менамоянд, хусусияти ҳуқуқӣ-қиноятӣ надоранд ва бинобар ин, зарурати дар ҳуқуқи қиноятӣ ҚТ татбиқ кардани онҳо ҷой надорад. Ин меъёрҳои ҳуқуқӣ-байналмилалӣ ҳудичрошаванда мебошанд. Барои татбиқи бевоситаи онҳо истиноди дар қ. 4, м. 14 КҶ ҚТ овардашуда кифоя мебошад.

3) Бо мақсади мушаххас намудани масъалаи ҷавобгарии қиноятӣ хизматчиёни ҳарбӣ, ки барои иҷрои вазифаҳои муайян дар ҳудуди давлати хориҷӣ қарор доранд ва дар давраи будубоши худ дар давлати хориҷӣ қиноят содир кардаанд, пешниҳод карда мешавад, ки ба м. 15 КҶ ҚТ қисми 6 бо мазмуни зерин илова карда шавад:

«6) Хизматчиёни ҳарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки барои иҷрои вазифаҳои муайян дар ҳудуди давлатҳои хориҷӣ қарор доранд, барои қиноятҳои дар ҳудуди давлатҳои хориҷӣ содирнамуда, мутобиқи ҳамин Кодекс ба ҷавобгарии қиноятӣ кашида мешаванд, агар дар санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, тартиби дигар пешбинӣ нашуда бошад» .

4) Бо мақсади муайян намудани соҳаи татбиқи принсипи амали қонуни қиноятӣ дар фазо нисбати шаҳрвандони хориҷӣ мувофиқи мақсад меҳисобем,

---

<sup>271</sup> Ниг.: Рубанов А.А. Теоретические основы взаимодействия национальных правовых систем. – М., 1984. – С. 73-74.

ки ба м. 15 КҶ ҚТ меъёри алоҳида ворид карда шуда, дар он тамоми моддаҳои КҶ ҚТ, ки нисбати ҷиноятҳои пешбиниамудаи онҳо қонуни ҷиноятӣ новобаста аз шахрвандии субъекти ҷиноят ва ҷойи содиршавии ҷиноят амал мекунад, нишон дода шаванд.

5) Амалисозии маҷбурии юрисдиксияи ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ аз тарафи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳудуди давлати хориҷӣ дар асоси принсипи амали воқеии қонуни ҷиноятӣ дар фазо, воқеан ҳам даҳолат ба қорҳои дохилии ин давлат мебошад. Вале, дар робита ба он ки принсипи амали воқеӣ содир намудани ягон амали маҷбуриро берун аз ҳудуди Тоҷикистон нисбати шахсоне, ки ҷиноят содир кардаанд, бо мақсади ғайриқонунӣ аз соҳаи юрисдиксияи давлати хориҷӣ гирифтани онҳо дар назар надорад, пас инро мо вайронкунии соҳибхитиёрии чунин давлат намеҳисобем.

### **2.3. Татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар меъёрҳои дигари Қисми умумии қонуни ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон**

Меъёрҳои ҳуқуқӣ-байналмилалӣ оид ба ҷиноят, аломатҳои субъект, гуноҳ, ҷинояти хотиманаёфта ва шарикӣ дар ҷиноят худичрошаванда намебошанд, чунки аломатҳои умумии ба ҳамаи таркибҳои ҷиноят дахлдоштаро, ки дар Қисми махсуси КҶ ҚТ пешбинӣ шудаанд, муқаррар менамоянд. Ба ибораи дигар, онҳо ҷиноят будани кирдорро муайян мекунанд. Бинобар ин, татбиқи онҳо танҳо бавосита буда метавонад. Дар фарқият аз ин, меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, ки ҳолатҳои истисноқунандаи ҷиноят будани кирдорро пешбинӣ менамоянд, худичрошаванда мебошанд ва бевосита татбиқ карда мешаванд.

Фасли II КҶ ҚТ нисбат ба дигар фаслҳои Қисми умумии КҶ ҚТ меъёрҳои ками татбиқшавандаро фаро мегирад. Ин ба он вобастагӣ дорад, ки дар ҳуқуқи байналмилалӣ мафҳуми умумии ҷиноят қорқард нашудааст. Масъалаи мазкур пурра дар салоҳияти қонунгузори милли қарор дорад. Аммо, таҳлили санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ имқон медиҳад қайд намоем, ки дар онҳо аломатҳои алоҳидаи умумии субъекти ҷиноят мавҷуд мебошанд.

Дар навбати аввал, чиноят – кирдори шахс ва оқибатҳои ҳаракатҳои ӯро ифода менамояд, ки дорои тавсифи фазоӣ ва замонӣ мебошад. Чунин кирдор бояд бошуурона содир карда шуда, шахси содиркардаи он, бо иродаи худ амал намояд. Дар м. 1 Эъломияи умумии ҳуқуқи башар муқаррар шудааст, ки тамоми одамон аз лаҳзаи таваллуд «дорои ақл ва вичдон мебошанд»<sup>272</sup>.

Озодии фаъолияти фикрӣ ва иродавӣ ба ҳар як шахс хос буда, мазмуни субъектҳуқуқи ӯро ташкил медиҳад (м. 16 Паймони байналхалқӣ доирба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ). Ба маънои ҳуқуқӣ–чиноятӣ чунин субъектҳуқуқӣ мукаллафии шахси чиноятсодиркардаро ифода менамояд.

Дар м.м. 24 ва 25 КҶ ҚТ номукаллафӣ ҳамчун ҳолате муайян гардидааст, ки дар натиҷаи бемории руҳӣ ё парешонҳолии дардмандонаи руҳӣ ба миён омада, барои дарки хавфи кирдори худ ё идора кардани он имконият намедиҳад. Мафҳуми мукаллафӣ аз мафҳуми номукаллафӣ ҳосил шуда, ҳамчун яке аз аломатҳои субъекти чиноят, дар назарияи ҳуқуқи чиноятӣ ҳамчун қобилияти аз тарафи шахс дарк гардидани хусусияти воқеъ ва ба ҷамъият хавфнокии ҳаракатҳои худ ва идора кардани онҳо ифода карда мешавад<sup>273</sup>.

Санади ҳуқуқи байналмилалии болозикр аз эҳтимолияти (презумпсия) мукаллафии ҳама гуна инсон бармеояд. Мукаллафии шахс исботкунии махсусро талаб намекунад. Дар иртибот ба ҳуқуқи чиноятӣ ин гуфтаҳо маънои онро дорад, ки ҳама гуна шахси ба синни ҷавобгарии чиноятӣ расида, мукаллаф доништа мешавад, то замоне, ки ҳолати баръакс исбот карда нашавад.

Ба андешаи баъзе муаллифон, эҳтимолияти (презумпсия) мукаллафӣ бояд дар сатҳи қонунгузорӣ мустаҳкам карда шавад<sup>274</sup>. Ба назари мо, чунин нуқтаи назар чандон асоснок намебошад<sup>275</sup>. Яқум, ин ки таҷрибаи судӣ

---

<sup>272</sup> Всеобщая декларация прав человека от 10 декабря 1948 г. // [Захираи электронӣ] / Манбаи дастрасӣ: [www.un.org](http://www.un.org) (санаи муроҷиат: 05.06.2022).

<sup>273</sup> Ниг.: Уголовное право Российской Федерации. Общая часть / под. ред. Л.В. Иногамовой-Хегай, А.И. Рарога, А.И. Чучаева. – С. 198.

<sup>274</sup> Ниг.: Кибальник А.Г. Современное международное уголовное права: понятие, задачи и принципы. – С. 198; Ситковская О.Д. Психология уголовной ответственности. – М., 1998. – С. 129.

<sup>275</sup> Ниг.: Бородин С.В., Полубинская С.Б. Уголовное право и психиатрия: некоторые области и проблем взаимодействия / Уголовное право: новые идеи. – М., 1994. – С. 84.

аллакай дер боз эҳтимолияти мукаллафиро ба асос мегирад. Дуюм, эҳтимолияти мукаллафӣ бинобар сабаби дар ҳуқуқи байналмилалӣ ба сифати меъёр-принсип мустаҳкам гардиданаш аллакай ба низоми ҳуқуқии миллӣ шомил буда, бояд бидуни дар қонуни ҷиноятӣ мустаҳкам шудан аз тарафи ҳуқуқтатбиқкунанда бевосита ба инобат гирифта шавад.

Ҳуқуқи байналмилалӣ шарҳи мафҳуми гуноҳро фаро намегирад. Гарчанде, санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки ба мубориза бо ҷиноятҳои байналмилалӣ ва ҷиноятҳои хусусияти байналмилалӣ дошта равона гардидаанд, баъзан ба шакли мушаххаси муносибати руҳии шахси кирдорро содирнамуда нисбат ба ҳаракати (беҳаракати)-и худ ва оқибатҳои он ишора менамоянд. Барои тавсифи ҷаъолияти руҳии чунин шахс истилоҳҳои гуногун истифода бурда мешаванд. Масалан, «қасд» (м. 2 Конвенсия оид ба пешгирии ҷинояти генотсид ва ҷазо барои он аз с. 1949), «дидаю дониста» (м. 2 Конвенсия оид ба мубориза бо савдои одамон ва истифодабарии фоҳишагӣ аз тарафи шахсони сеюм аз соли 1950), «қасдан» (м. 1 Конвенсия оид ба мубориза бо амалҳои ғайриқонунӣ, ки бар зиддии авиатсияи граждани равона шудаанд аз соли 1930) ва м.и.. Ҳуқуқи байналмилалӣ шарҳи мафҳумҳои бо чунин истилоҳот ифодашавандаро фаро намегирад. Аз ин лиҳоз, чунин мешуморем, ки муқаррароти қонуни ҷиноятӣ амалкунанда оид ба гуноҳ, шаклҳои он ва бегуноҳ расонидани зарар меъёрҳои ҳуқуқӣ-байналмилалӣро татбиқ намекунад.

Гуфтаҳои боло барои меъёрҳо оид ба ҷаъолияти пешакии ҷиноятӣ ва шарикӣ низ дахл доранд. Санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ҷиноят эътироф кардани ин ё он кирдорҳоро барои давлатҳо муқаррар намуда, маъмулан ҷиноят доништан ва таҳти ҷазо қарор додани «суиқасд ба чунин ҳуқуқвайронкуниҳо ва ҳаракатҳо доир ба шарикӣ қасдона»-ро муқаррар менамоянд<sup>276</sup>.

Дар ин ҷо, ифодаҳо ва истилоҳоти зиёди ба таври гуногун истифодашаванда мушоҳида мегардад. Масалан, «суиқасд ба содир намудани ҳама гуна ҳуқуқвайронкуниҳои номбаршуда, инчунин ҳаракатҳои тайёри ба

---

<sup>276</sup> Ниг.: Международное право в документах / Сост. Н.Т. Блатова, Г.М. Мелков. – М., – С. 335.



содир онҳо низ таҳти чазо қарор доранд» (м. 3 Конвенсия оид ба мубориза бо савдои одамон ва истифодабарии фоҳишагӣ аз тарафи шахсони сеюм) ё «ҳама гуна шахсе, ки кӯшиш мекунад ҳама гуна чунин ҳаракатро содир намояд, ҷиноят содир мекунад» (м. 1 Конвенсия оид ба мубориза бо ғасби ғайриқонунии киштиҳои ҳавоӣ). Санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ дар ин ҳолат низ мазмуни истилоҳоти дар онҳо истифодашавандаро намекушоянд. Бинобар ин, меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятии миллӣ оид ба тайёрӣ ба ҷиноят, шаклҳо ва намудҳои шарикӣ низ меъёрҳои татбиқшудаи ҳуқуқӣ-байналмилалиро фаро намегиранд.

Меъёрҳои ҳуқуқӣ-байналмилалӣ расонидани ин ё он шакли зарар (аз ҷумла маҳрум сохтан аз ҳаёт)-ро иҷозат медиҳанд, ки набояд ҳамчун ҷиноят баҳогузурӣ карда шавад. Ин ба ҳолатҳои бартараф кардани «таҷовузи зиддиҳуқуқӣ» дахл дорад (масалан, қ. 2, м. 2 Конвенсияи Аврупо оид ба ҳимояи ҳуқуқи инсон аз соли 1950). Ба маънои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ ин муқаррарот дар ҷои будани расонидани зарар дар ҳолати мудофияи зарурӣ ифода меёбад.

Зимнан, мафҳуми мудофияи зарурӣ ва ҳудудҳои он дар ҳуқуқи байналмилалӣ танзим нашудаанд. Бинобар ин, дар м. 40 КҶ ҚТ меъёрҳои ҳуқуқӣ-байналмилалӣ татбиқ нашудаанд.

Ба ҳуқуқи байналмилалӣ дигар намуди ҳолатҳое, ки ҷиноят будани кирдорро истисно менамоянд, маълум мебошад. Чунончӣ, принсипи чоруми ҳуқуқи байналмилалӣ, ки дар Оинномаи Трибунали Нюрнберг эътироф шудааст, муқарраротро доир ба ғайриимкон будани озод кардани шахс аз ҷавобгарӣ барои расонидани зарар, агар «шахс бо мақсади иҷрои фармони ҳукумат ё сардори худ амал карда бошад», дар ҳоле ки ӯ имконияти «бо иродаи худ интиҳоб намудани» рафторро дорад, пешбинӣ менамояд<sup>277</sup>.

Баъдтар танзими ҷавобгарӣ барои иҷро кардани фармон дар Кодекси шахсони мансабдор оид ба нигоҳдории тартиботи ҳуқуқӣ аз соли 1979 инкишоф ёфт<sup>278</sup>. Дар он ишора мегардад, ки ҳеҷ гуна сафедкунии

---

<sup>277</sup> Международное право в документах / Сост. Н.Т. Платова, Г.М. Мелков. – М., 2007. – С. 801.

<sup>278</sup> Ниг.: Международная защита прав и свобод человека: Сборник документов. – М., 1990. – С. 319.

ичрокунанда, аз ҷумла тавассути истинод ба ҳатмӣ будани фармони шахси мансабдори болоӣ барои ӯ, ҷиҳати истисно намудани ҷавобгарӣ барои истифодаи шиканча ва дигар намудҳои муносибат ё ҷазои бераҳмона, ғайриинсонӣ ва пастзанандаи эътибори шахс ҷоиз дониста намешавад.

Муқаррароти ба ин монанд дар б. 3, қ. 2 Конвенсияи зидди шиканча ва дигар намудҳои муносибат ё ҷазои бераҳмона, ғайриинсонӣ ва пастзанандаи эътибори шахс аз соли 1980 пешбинӣ шудааст. Инчунин қайд менамоем, ки қоидаҳои ҷавобгарӣ барои иҷро намудани фармони ғайриқонунӣ ҳанӯз дар Оинномаи трибуналҳои байналмилалии Югославия ва Руанда муқаррар гардида буд<sup>279</sup>.

Санади дигари байналмилалӣ, ки ба ин масъала бевосита ишора намудааст, Статути Римии СҶБ мебошад. Мутобиқи м. 33 Статут «1. Он ҳолате ки ҷинояти таҳти юрисдиксияи СҶБ қарордошта аз тарафи шахс тибқи фармони ҳукумат ё сардор содир шудааст, ба истиснои ҳолатҳои зерин чунин шахсро аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод намекунад: а) ин шахс барои иҷрои фармони чунин ҳукумат ва сардор уҳдадор бошад; б) ин шахс надонад, ки фармон ғайриқонунӣ аст; с) чунин фармон баръало ғайриқонунӣ набошад. 2. Барои мақсадҳои ҳамин модда фармонҳо оид ба содир кардани ҷинояти генотсид ва ҷиноятҳо ба муқобили инсоният баръало ғайриқонунӣ мебошанд»<sup>280</sup>.

Меъёрҳои ҳуқуқӣ-байналмилалии зикршуда, ба истиснои қ. 2, м. 33 Статути Римӣ дар м. 45 ҚҶ ҚТ бавосита татбиқ гардидаанд. Бинобар ин, бо мақсади татбиқ гардидани меъёри қ. 2, м. 33 Статути Римӣ пешниҳод карда мешавад, ки ба м. 45 ҚҶ ҚТ қ. 4 бо мазмуни зерин илова карда шавад:

«4) Барои мақсадҳои ҳамин модда фармон ва амрҳо оид ба содир кардани ҷинояти генотсид ва ҷиноятҳо ба муқобили инсоният баръало ғайриқонунӣ мебошанд».

---

<sup>279</sup> Ниг.: Международное право в документах / Сост. Н.Т. Блатова, Г.М. Мелков. – М., – С. 809; Костенко Н.И. Международная уголовная юстиция. Проблемы развития. – М., 2002. – С. 24.

<sup>280</sup> Римский статут международного уголовного суда от 17.07.1998 г. // [Захираи электронӣ] / Манбаи дастрасӣ: www.un.org (санаи мурочиат: 05.06.2022).

Тавре дар боло қайд намуда будем, принсипи инсондӯстӣ, ки дар м. 9 КҶ ҚТ мустаҳкам шудааст, барои ҳалли ду вазифа таъин гардидааст: яқум, таъмини амнияти одамон, чамъият ва давлат аз таҷовузи қиноятӣ ва дуом, истифодаи ҷазои инсондӯстона ва одилона нисбати шахсоне, ки дар содир намудани қиноят гунаҳкор эътироф шудаанд.

Масъалаи дигаре, ки бояд дар қонунгузори қиноятӣ ҚТ ба инобат гирифта шавад – ин бо назардошти принсипи инсондӯстӣ паст кардани ҳудуди ниҳоии ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ барои як қиноят мебошад.

Мутобиқи м. 5 Эъломияи умумии ҳуқуқи башар: «Ҳеҷ кас набояд таҳти азият ё муомила ва ҷазои сахт, ғайриинсонӣ ё таҳқиркунандаи тарафи ӯ қарор дода шавад». Ин муқаррарот дар Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ аз 16 декабри соли 1966 мушаххастар пешбинӣ мешавад: «Ҳеҷ кас набояд таҳти азият ё муомила ва ҷазои сахт, ғайриинсонӣ ё таҳқиркунандаи шарафи ӯ қарор дода шавад. Аз ҷумла, ягон шахс набояд бидуни ризоияти озодонаи ӯ таҳти таҷрибаҳои тиббӣ ё илмӣ қарор дода шавад (м. 7)»<sup>281</sup>.

Инчунин, таҳлили қонунгузори қиноятӣ кишварҳои хориҷӣ нишон медиҳад, ки дар бештари кишварҳои Аврупо, аз ҷумла Фаронса, Олмон, Белгия, Литва, Латвия ва Ҷопон муҳлати ниҳоии ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ то 15 сол пешбинӣ шудааст. Аз кишварҳои аъзои ИДМ, дар кодексҳои қиноятӣ Ҷумҳурии Қазоқистон<sup>282</sup> ва Украина<sup>283</sup> муҳлати ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ аз шаш моҳ то 15 сол муқаррар гардидааст.

Аз ин лиҳоз, бо дар назардошти қонунгузори кишварҳои хориҷӣ ва принсипи инсондӯстие, ки дар м.м. 3 ва 5 Эъломияи умумии ҳуқуқи башар ва м. 7 Паймони байналмилалӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ пешбинӣ гардидааст, муҳлати ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ, ки дар қ. 2, м. 58 КҶ аз 6 моҳ то 25 сол пешбинӣ шудааст, он аз 25 соли маҳрум сохтан аз озодӣ ба 15

---

<sup>281</sup> Международный пакт о гражданских и политических правах от 16 декабря 1966 г. // [Захираи электронӣ] / Манбаи дастрасӣ: [www.un.org](http://www.un.org) (санаи мурочиат: 05.06.2022).

<sup>282</sup> Уголовный кодекс Республики Казахстан. Ст. 46. // [Захираи электронӣ] / Манбаи дастрасӣ: [zakon.kz](http://zakon.kz) (санаи мурочиат: 05.06.2022).

<sup>283</sup> Уголовный кодекс Украины. Ст. 63. // [Захираи электронӣ] / Манбаи дастрасӣ: [www.refworld.com](http://www.refworld.com). (санаи мурочиат: 05.06.2022).

соли маҳрум сохтан аз озодӣ паст карда шавад. Чунки барои татбиқ намудани ҷазои одилона, ки ба хусусияту дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии ҷиноят, ҳолатҳои содир намудани он ва ба шахсияти гунаҳкор мувофиқ бошад, чунин мешуморем, ки 15 соли маҳрум сохтан аз озодӣ басанда аст. Зимнан, дар сурати ислоҳ нашудани шахс ва аз ҷониби ӯ такроран содир шудани ҷиноят, нисбати ӯ яқумра аз озодӣ маҳрум сохтан татбиқ карда шавад.

Масъалаи дигари қобили тавачҷуҳ синни ҷавобгарии ҷиноятии ноболиғон мебошад, ки дар Статути Римӣ ба он таъкид шудааст.

Мутобиқи м. 26 Статути Римӣ «Суд нисбати ҳама гуна шахсе, ки дар лаҳзаи содир кардани ҷиноят ба синни 18 – солагӣ нарасидааст, салоҳият надорад». Бояд қайд намуд, ки талаботи мазкур дар КҶ ҚТ қисман ба инобат гирифта нашудааст. Чунончӣ, мутобиқи қ. 3, м.22 КҶ ҚТ «Дар ҳолатҳои алоҳидаи дар Қисми махсуси ҳамин Кодекс пешбинигардида танҳо он шахсе ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад, ки аз синни шонздаҳсола болотар аст». Яъне, КҶ ҚТ бар хилофи Статути Римӣ имконияти ҷавобгарии ҷиноятии шахсони аз шонздаҳсола болоро пешбинӣ менамояд. Дар робита ба ин, пешниҳод карда мешавад, ки м. 22 КҶ ҚТ таҷдиди назар карда шуда, дар он ҷавобгарии ҷиноятии шахсони то синни 18 – сола барои ҷиноятҳо ба муқобили сулҳ ва амнияти инсоният истисно карда шавад. Зеро шахсони аз 18 – сола поён хавфнокии ҷамъиятии кирдори худро ба таври дахлдор пурра ва ҳаматарафа дарк карда наметавонанд.

Дар иртибот ба стандартҳои ҳуқуқӣ-байналмилалӣ дар соҳаи ҳимояи ҳуқуқи инсон гуманизми ҷазои ҷиноятӣ пеш аз ҳама, ба ҳимояи ҳуқуқ ба ҳаёт ва проблемаҳои татбиқи ҷазои қатл дахл дорад.

Дар низоми ҳуқуқҳои инсон ҳуқуқ ба ҳаёт мавқеи марказиро ишғол менамояд. Он дар санадҳои ҳуқуқии байналмилалии умумӣ ва минтақавӣ мустаҳкам шудааст. Моддаи 3 Эъломияи умумии ҳуқуқи башар аз соли 1948 эълон менамояд, ки: «Ҳар кас ҳуқуқ ба ҳаёт дорад...»<sup>284</sup>.

---

<sup>284</sup> Всеобщая декларация прав человека от 10 декабря 1948 г. // [Захираи электронӣ] / Манбаи дастрасӣ: [www.un.org](http://www.un.org) (санаи мурочиат: 05.06.2022).

Ин муқаррарот дар Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ аз 16 декабри соли 1966 мушаххастар пешбинӣ мешавад: «Ҳуқуқ ба ҳаёт ҳуқуқи чудонашавандаи ҳар як инсон мебошад. Ин ҳуқуқ бо қонун ҳифз карда мешавад. Ҳеҷ кас худсарона аз ҳаёт маҳрум карда шуда наметавонад (б. 1 м. 6)<sup>285</sup>.

Дар Конвенсияи Аврупо оид ба ҳуқуқи инсон ва озодиҳои асосӣ аз с. 1950 низ пешбинӣ шудааст, ки: «Ҳуқуқи ҳар як инсон ба ҳаёт аз тарафи қонун ҳифз мегардад» (б.1 м. 2)<sup>286</sup>.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ-байналмилалӣ қайд мегардад, ки меъёр оид ба ҳуқуқ ба ҳаёт бинобар сабаби номумкин будани рад кардани он ва аз тарафи иттиҳоди байналмилалии давлатҳо эътироф шудани он, дар маҷмӯъ ҳамчун меъёри императивӣ – *jus cogens* гардидааст<sup>287</sup>.

Тамоми давлатҳо ухдадоранд чунин меъёрро новобаста аз иштироқашон дар созишномаҳои онро муқарраркунанда, риоя намоянд. Ҳуқуқ ба ҳаёт дар санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ҳамчун ҳуқуқи мутлақ, яъне «таҳти ҳеҷ гуна маҳдудият қарорнадошта» мустаҳкам шудааст<sup>288</sup>.

Бешубҳа, ҳуқуқ ба ҳаёт дар ҳуқуқи байналмилалӣ ҳамчун ҳуқуқи мутлақ ба маъное эълон гардидааст, ки он ба андозаи баробар дар нисбати ҳар як инсон, новобаста аз наҷод, ранги пӯст, чинс, забон, дин, мансубияти миллӣ ё иҷтимоӣ ва ё дигар ҳолатҳо эътироф карда мешавад.

Аммо, дар хусуси «мутлақияти ҳуқуқ ба ҳаёт» ба маъное, ки ҳеҷ гуна маҳдудкунии ин ҳуқуқ ҷоиз нест, ҳарф задан нодуруст мебошад.

Мо барои ба гуруҳи меъёрҳои *jus cogens* мансуб дониستاني ҳуқуқ ба ҳаёт эътирози муҳим надорем, вале қайд кардан зарур аст, ки таҳлили санадҳои ҳуқуқӣ-байналмилалӣ имкон медиҳад дар хусуси ҷой доштани маҳдудсозии ин ҳуқуқ хулосабарорӣ намоем. Тавре маълум аст, ин маҳдудият ба истифодаи ҷазои қатл ҳамчун ҷазо ҷиноятӣ аз тарафи давлат дахл дорад.

---

<sup>285</sup> Международный пакт о гражданских и политических правах от 16 декабря 1966 г. // [Захираи электронӣ] / Манбаи дастрасӣ: [www.un.org](http://www.un.org) (санаи муроҷиат: 05.06.2022).

<sup>286</sup> Конвенция о защите прав человека и основных свобод / Сост.: В.Б. Исаков и др. – М., 1999. – С. 18.

<sup>287</sup> Ниг.: Раджабов С.А. Имплементация норм международного гуманитарного права в Республике Таджикистан: проблемы теории и практики: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2008. – С. 141.

<sup>288</sup> Ниг.: Бахин С.В. О классификации прав человека, провозглашенных в международных соглашениях // Правоведение. – 1991. – №2. – С. 46.

Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ, гарчанде худуди татбиқи ин намуди ҷазоро моҳиятан танг намуда бошад, вале меъёри бекоркунандаи онро фаро намегирад. «Дар кишварҳое, ки ҷазои қатл бекор нашудааст, ҳукми қатл танҳо барои ҷиноятҳои махсусан вазнин бароварда шуда метавонад...» (м. 6). Конвенсияи соли 1950 дар б. 1, м. 2 муқаррар мекунад, ки: «Ҳеч кас қасдан аз ҳаёт маҳрум шуда наметавонад, магар ин ки барои иҷрои ҳукми қатл, ки аз тарафи суд барои содир намудани ҷинояте, ки барои он чунин ҷазо пешбинӣ шудааст, бароварда шудааст». Тавре дида мешавад, ин санадҳои ҳуқуқӣ-байналмилалӣ, ки ҚТ низ иштирокчии онҳо мебошад, на танҳо татбиқи ҷазои қатлро манъ намекунанд, балки инчунин истифодаи онро бевосита иҷозат медиҳанд.

А.Б. Мезяев қайд менамояд, ки: «Айни замон дар ҳуқуқи байналмилалии умумӣ ҳанӯз меъёри шартномавие, ки ҷазои қатлро манъ намояд, муқаррар нашудааст...»<sup>289</sup>.

Инчунин, меъёри ҳуқуқӣ-одатии байналмилалӣ, ки ин намуди ҷазоро манъ намояд, ҷой надорад. Тавре маълум аст, яке аз ҳолатҳои муқаррар намудани мавҷудияти меъёри ҳуқуқи байналмилалии одатӣ – аз тарафи аксарияти давлатҳо эътироф гардидани он мебошад. Тибқи маълумотҳои омории сомонаи Википедия, ба ҳолати 31 декабри соли 2014 дар қонунгузориҳои 58 давлати дунё ҷазои қатл нигоҳ дошта мешавад, 106 давлат ҷазои қатлро бекор ё боздоштаанд, 35 давлат онро дар амалия истифода намебаранд<sup>290</sup>.

Проблемаи асоснокӣ ва зарурати бекор кардан ё нигоҳ доштани ҷазои қатл дар низоми ҷазоҳои пешбиниамудаи ҚЧ ҚТ мавзӯи таҳқиқоти мо намебошад. Барои мо, масъалаи қувваи ҳуқуқии санадҳои ҳуқуқӣ-байналмилалӣ бо иштироки ҚТ, ки ба масъалаҳои ҷазои қатл дахл доранд ва оқилона будани татбиқи муқаррароти онҳо дар соҳаи амали ҳуқуқи ҷиноятӣ миллӣ ҷолиби диққат мебошад.

---

<sup>289</sup> Мезяев А.Б. Международное право об отмене смертной казни: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Казань, 2001. – С. 9.

<sup>290</sup> Сомонаи Википедия // [Захираи электронӣ] / Манбаи дастрасӣ: [www.wikipedia.org](http://www.wikipedia.org) (санаи мурочиат: 05.06.2022).

Тамоми меъёрҳои байналмилалӣ оид ба ҷазои қатлро ба ду гуруҳ ҷудо намудан мумкин аст. Гуруҳи якум ҳудуд ва стандартҳои татбиқи ҷазои қатлро аз тарафи давлатҳо муайян менамояд, гуруҳи дуюм, ба пурра бекор намудани ин намуди ҷазо равона гардидаанд.

Ҳудуд ва стандартҳои татбиқи ҷазои қатл дар Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ, Конвенсия оид ба ҳуқуқҳои кӯдак, Конвенсия оид ба ҳимояи аҳолии ғайринизомӣ ҳангоми ҷанг аз 12 августи соли 1949, Конвенсияи Женева оид ба ҳимояи аҳолии ғайринизомӣ ҳангоми ҷанг аз 12 августи соли 1949, Протоколҳои иловагӣ ба Конвенсияи Женева аз соли 1949, Конвенсия оид ба ҳимояи ҳуқуқи инсон ва озодиҳои асосӣ аз соли 1950 муқаррар шудаанд. Тоҷикистон иштирокчии тамоми ин шартномаҳои байналмилалӣ номбаршуда буда, уҳдадор аст, меъёрҳои дар онҳо муқарраршударо иҷро намояд.

Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки барои ҚТ стандартҳои ҳуқуқӣ-байналмилалӣ зерин ҳатмӣ буда, бояд дар ҳуқуқи дохилидавлатӣ татбиқ карда шаванд:

1. Ҷазои қатл барои ҷиноятҳои махсусан вазнини қасдан содиршуда, ки боиси марги инсон ва дигар оқибатҳои вазнин гардидааст, муқаррар шуда метавонад (қ. 2 м. 6 Паймон оид ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ).

Ин муқаррароти ҳуқуқӣ-байналмилалӣ дар қ.к. 1 ва 2, м. 59 КҶ ҚТ татбиқ гардидааст, тибқи он «ҷазои қатл дар шакли паррондан ҳамчун ҷораи истисноӣ танҳо барои ҷиноятҳои зерин муқаррар карда мешавад: одамкушӣ (қ. 2, м. 104), таҷовуз ба номус (қ. 3, м. 138), терроризм (қ. 3, м. 179), геносид (м. 398), биосид (м. 399). Ҷиноятҳои дар ин модда ишорашуда ҷиноятҳои махсусан вазнин мебошанд ва ба сифати объекти асосӣ ё иловагии онҳо ҳаёти инсон баромад мекунад.

2. Ҷазои қатл барои ҷиноятҳои, ки аз тарафи ашхоси аз 18 – сола хурд содир шудаанд, таъин шуда наметавонад. Инчунин, ҳукми қатл нисбати занони ҳомила иҷро карда намешавад (қ. 5 м. 6 Паймон оид ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ, б. «а» м. 37 Конвенсия оид ба ҳуқуқҳои кӯдак соли 1989, м. 68 Конвенсия оид ба ҳимояи аҳолии ғайринизомӣ дар замони ҷанг аз 12

август соли 1949 ва б. 4 м. 6 Протоколи иловагии №2 ба конвенсияҳои Женева аз 8 юни соли 1977).

Ба назари мо, ин муқаррароти ҳуқуқи байналмилалӣ бояд айнан фаҳмида шавад. На танҳо иҷрои ҳукм, балки ҳуди баровардани ҳукми қатл нисбати шахсе, ки дар лаҳзаи содир кардани ҷиноят ба синни 18 – солагӣ нарасидааст, инчунин, занони ҳомила манъ мебошад. Меъёри мазкур дар қ. 2, м. 59 КҶ ҚТ татбиқ гардидааст: «Қатл ба зан ё шахси то синни ҳаждаҳсолагӣ ҷиноят содирнамуда таъин карда намешавад». Тавре мебинем, КҶ ҚТ на танҳо нисбати зани ҳомила, балки нисбати ҳама гуна зан таъин кардани ҷазои қатлро манъ менамояд.

3. Қонуне, ки ҷазоро дар намуди қатл пешбинӣ менамояд, қувваи бозгашт надорад. Амали қонуне, ки ин намуди ҷазоро бекор менамояд, нисбати шахсоне, ки барои ҷиноятҳои то ба қувваи амал даромадани чунин қонун содиркарда маҳкум шудаанд, паҳн мегардад (б. 2, м. 6 Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои сиёсӣ ва шахрвандӣ, б. 1, м. 7 Конвенсияи Аврупо оид ба ҳимояи ҳуқуқҳои инсон ва озодиҳои асосӣ соли 1950 ва м.м. 64 ва 68 Конвенсия оид ба ҳимояи аҳолии ғайринизомӣ дар замони ҷанг соли 1949).

Тавре маълум аст, дар КҶ ҚТ қоидаи умумӣ муқаррар шудааст, ки тибқи он, қонуни ҷиноятӣ, ки ҷиноят будани кирдорро муқаррар менамояд, ҷазоро пурзӯр мекунад ё ба тариқи дигар вазъи шахсоро, ки ин кирдорро содир намудааст, бадтар месозад, қувваи бозгашт надорад (м. 13). Ин стандарти ҳуқуқӣ-байналмилалӣ дар меъёри ишорашудаи Қисми умумии КҶ ҚТ татбиқ гардидааст.

4. Ҳама гуна шахси ба ҷазои қатл маҳкумшуда бояд имконияти навиштани дархостномаи авфро дошта бошад (б. 4, м. 6 Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои сиёсӣ ва шахрвандӣ ва м. 75 Конвенсияи Женева оид ба ҳимояи аҳолии ғайринизомӣ дар замони ҷанг аз 12 августи с. 1949). Азбаски м. 82 КҶ ҚТ вобаста ба доираи шахсоне, ки ҳуқуқи бо дархости авф мурочиат карданро доранд, ҳеҷ гуна маҳдудият муқаррар



намекунад, гуфта метавонем, ки ин меъёри ҳуқуқи байналмилалӣ дар қонуни ҷиноятии миллӣ татбиқ гардидааст.

Чунин буданд қоидаҳои асосии татбиқи ҷазои қатл, ки дар меъёрҳои моддии байналмилалии хусусияти ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ дошта, пешбинӣ шудаанд. Тавре аз таҳлили муқоисавии дар боло овардашуда дида мешавад, онҳо дар КҶ ҚТ ба таври кофӣ татбиқ гардидаанд<sup>291</sup>.

Акнун ба гуруҳи меъёрҳои ҳуқуқӣ-байналмилалие муроҷиат мекунем, ки татбиқи ҷазоро аз тарафи давлатҳо дар намуди қатл манъ менамоянд.

Манъи татбиқи ҷазои қатл дар сатҳи умумичаҳонӣ дар Протоколи иловагӣ ба Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ аз 15 декабри соли 1989 ва дар сатҳи минтақавӣ дар Протоколи №6 ба Конвенсияи Аврупоӣ оид ба ҳимояи ҳуқуқҳои инсон ва озодиҳои асосӣ аз с. 1950 муқаррар шудааст. Ин санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ҷазои қатлро танҳо дар замони осоишта манъ менамоянд, чунки давлат ҳуқуқ дорад дар қонунгузорию дохилии худ ҷазои қатлро барои ҷиноятҳои, ки дар замони ҷанг ё таҳдиди ҷанг содир мешаванд, пешбинӣ намояд.

Айни замон, Тоҷикистон иштирокчии Протоколи дуюм ба Паймони зикршуда ва Протоколи №6 ба Конвенсияи Аврупоӣ намебошад. Бояд қайд намуд, ки ин санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ бинобар сабаби иштирокчии кам даштанашон ба санадҳои умумии ҳуқуқи байналмилалӣ мансуб дониста шуда наметавонанд. Санадҳои мазкур нисбати ҚТ қувваи ҳуқуқӣ надоранд.

Ёдовар мешавем, ки айни замон, меъёри ҳуқуқӣ-байналмилалии манъкунандаи ҷазои қатл барои ҚТ ҷой надорад. Меъёрҳои байналмилалии *jus cogens* ҳатмӣ будани бекоркунии ин намуди ҷазоро тамоман муқаррар намекунанд, Протоколи №6 бошад, бинобар сабаби узви Шӯрои Аврупо набудани Тоҷикистон ва аз тарафи он имзо нашудани ин санад барои кишвари мо ҳатмӣ намебошад.

Дар ҳар сурат, дар асоси Қонуни ҚТ аз 15 июли соли 2004, №45 «Дар бораи боздоштани татбиқи ҷазои қатл» татбиқи ҷазои қатл дар ҚТ боздошта

---

<sup>291</sup> Ғайр аз стандартҳои ҳуқуқӣ-моддӣ, ҳуқуқи байналмилалӣ, инчунин, стандартҳои мурофиавии татбиқи ҷазои қатлро фаро мегирад, масалан, ба ҳама гуна шахсе, ки нисбати он ҳукми қатл бароварда шудааст, пешниҳод намудани ҳуқуқ ба шикоят (б. 4, м. 6 Паймони байналхалқӣ оид ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ).

шудааст. Дар қ. 1, м. 1 Қонуни мазкур қайд мегардад, ки: «Татбиқи чазо дар шакли чазои қатл дар ҚТ, барои содир намудани ҷиноятҳое, ки дар м.м. 104 қ. 2, 138 қ. 3, 179 қ. 3, 398 ва 399 КҶ ҚТ муқарраршуда ва инчунин иҷрои чазои қатл ва дигар қоидаҳои вобаста ба он, ки дар м.м. 19, 21, 23, 25, 78, 100, 127, 129, 131, 133, 214-222 КИҶҚ ҚТ пешбинӣ гардидаанд, боздошта шавад». Яъне, гарчанде чунин чазо дар КҶ ҚТ мавҷуд аст, вале он муваққатан татбиқ карда намешавад. Мутобиқи қ. 2, м. 1 ҳамин Қонун дар давраи боздоштани татбиқи чазои қатл чазои маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати бисту панҷ сол муайян карда мешавад.

Меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ муқаррар менамоянд, ки ҳангоми ба ҷавобгарию ҷиноятӣ кашидани ноболиғон синну соли онҳо ба инобат гирифта шавад. Масалан, дар қ. 4, м. 14 Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ пешбинӣ мегардад, ки «Дар мавриди ноболиғон муурофия бояд чунин бошад, ки синну соли онҳо ва мувофиқи матлаб будани мусоидат ба тарбияи онҳо ба эътибор гирифта шавад». Ҳар кӯдаке, ки қонунгузорию ҷиноятиро вайрон мекунад, ба чунин муносибате ҳуқуқ дорад, ки ҳангоми он синну соли кӯдак, хоҳиши ба ҷамъият воридшавӣ ва аз тарафи ӯ иҷро гардидани нақши ғоиданок дар ҷамъият ба инобат гирифта мешавад (қ. 1, м. 40 Конвенсия оид ба ҳуқуқи кӯдак)<sup>292</sup>. КҶ ҚТ меъёрҳои ҳуқуқӣ-байналмилалии зикршударо бавосита татбиқ намуда, қоидаҳои дар онҳо ифодаёфтаре мушаххас ва мукамал менамояд.

Қонуни ҷиноятии ҚТ ба ноболиғон шахсонеро мансуб медонад, ки дар вақти содир намудани ҷиноят синни ҷордахсолагиро пур кардаанд, вале ба синни ҳаждаҳсолагӣ нарасидаанд (м. 86 КҶ ҚТ). Хусусиятҳои хоси ҷавобгарию ҷиноятии ноболиғон дар фасли V КҶ ҚТ муқаррар шудааст, ки меъёрҳои он дар муносибат ба дигар меъёрҳои Қисми умумии Кодекс ҳамчун махсус баромад мекунанд. Хусусиятҳои хоси ҷавобгарӣ ва чазои ҷиноятии ноболиғон танҳо ба синну соли субъекти ҷиноят асос меёбанд ва ҳамаи онҳо ба сабук намудани ҷораҳои хусусияти ҳуқуқӣ-ҷиноятии нисбати ноболиғон

---

<sup>292</sup> Конвенция о правах ребенка от 20.11.1989 г. // [Захираи электронӣ] / Манбаи дастрасӣ: [www.un.org](http://www.un.org) (санаи мурочиат: 05.06.2022).

татбиқшаванда равона гардидаанд. Тибқи м. 61 КҶ ҚТ синни ноболиғӣ худ ҳолати сабуқкунандаи чазо мебошад. Чазо ва дигар чораҳои хусусияти ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ дошта дар навбати аввал, ба сифати мақсади худ на таъсиррасонии сазодиҳӣ аз тарафи давлат, балки маҳз тарбияи ноболиғонро қарор медиҳанд.

Ғайр аз ин, қ. 3, м. 40 Конвенсия оид ба ҳуқуқи кӯдак аз соли 1989 давлатҳои иштирокчиро уҳдадор месозад, то ин ки онҳо синну соли ҳадди ақалеро муқаррар намоянд, ки пасттар аз он кӯдакон барои вайрон кардани қонуни ҷиноятӣ қодир намебошанд. Бо мақсади амалисозии ин меъёр қонунгузори миллӣ дар м. 23 КҶ ҚТ синни умумиеро пешбинӣ намуд, ки аз он ба вучуд омадани ҷавобгарии ҷиноятӣ имконпазир мебошад, синни 16 – солагӣ ва синни 14 – солагӣ, ки аз он бавучудоии ҷавобгарии ҷиноятӣ барои содир намудани ҷиноятҳои алоҳида, ки хавфнокии ҷамъиятии онҳо аз ҳамин синну сол ҳам дарк карда мешавад, имконпазир мебошад.

Меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар қ. 6, м. 75 ва қ. 5, м. 81 КҶ ҚТ низ татбиқ гардидаанд. Дар онҳо муқаррар мегардад, ки нисбати шахсоне, ки ба муқобили сулҳ ва амнияти башарият ҷиноят содир намудаанд, бинобар гузаштани муҳлати ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан ё муҳлати иҷроии ҳукм аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод карда намешаванд. Чунин муқаррарот ба қонуни ҷиноятӣ ҚТ то бавучудоии меъёрҳои дахлдори байналмилалӣ маълум буд.

Аввалин маротиба истифода нагардидани муҳлати мурури ҷавобгарии ҷиноятӣ нисбати шахсоне, ки ба муқобили сулҳ ва амнияти башарият ҷиноят содир намудаанд, дар фармони Президиуми Шурои Олии ИҶШС аз 4 марти соли 1965 «Дар бораи новобаста аз вақти содир кардани ҷиноят чазо додани шахсоне, ки дар ҷиноятҳо ба муқобили сулҳу инсоният ва ҷиноятҳои ҳарбӣ гунаҳкор мебошанд» муқаррар шуда буд<sup>293</sup>. Баъдтар қоидаи ба ин монанд дар Конвенсия оид ба татбиқ нагардидани муҳлати мурури ҷавобгарии ҷиноятӣ нисбати ҷиноятҳои ҳарбӣ ва ҷиноятҳо ба муқобили инсоният аз соли 1968 мустаҳкам шуда буд. Дар робита ба ин, чунин мешуморем, ки қ. 6, м. 75 ва қ. 5, м. 81 КҶ ҚТ дар шакли мутобиқкунӣ татбиқ гардидаанд.

---

<sup>293</sup> Ведомости Верховного Совета СССР. –1965. – №10. – С. 123.

Бо назардошти гуфтаҳои боло чунин хулосабарорӣ намудан мумкин аст:

1) Меъёрҳои ҳуқуқӣ-байналмилалӣ оид ба ҷиноятҳо, аломатҳои субъект, гуноҳ, ҷинояти хотиманаёфта, шарикӣ дар ҷиноят, ҷазо ва дигар оқибатҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятии содири ҷиноят худичрошаванда намебошанд. Онҳо аломатҳои умумиеро муқаррар мекунанд, ки ба ҳамаи таркибҳои ҷиноят ва санксияҳо барои содир кардани онҳо, ки Қисми махсуси КҶ ҚТ пешбинӣ намудааст, хос мебошанд ва ба ин васила, ҷиноят ва таҳти ҷазо қарор доштани кирдорро муайян менамоянд.

2) Муқаррароти Қисми умумии қонуни ҷиноятии амалкунанда оид ба ҷиноят, оид ба гуноҳ, шаклҳои он ва бегуноҳ расонидани зарар, тайёри ба ҷиноят ва шарикӣ дар он, меъёрҳои ҳуқуқӣ-байналмилалиро татбиқ намекунанд.

3) Уҳдадории байналмилалии Тоҷикистон доир ба манъ намудани таъини ҷазои қатл хусусияти на ҳуқуқӣ, балки сиёсӣ дорад. Зеро санадҳои ҳуқуқӣ-байналмилалии манъкунандаи чунин ҷазо, тавре дар боло қайд намуда будем, ё хусусияти ҳатмӣ надоранд ва ё аз тарафи Тоҷикистон тасдиқ нагардидаанд.

4) Вобаста ба ҷавобгарии ҷиноятии ноболиғон пешниҳод карда мешавад, ки м. 22 КҶ ҚТ таҷдиди назар карда шуда, дар он ҷавобгарии ҷиноятии шахсони то синни 18 – сола барои ҷиноятҳо ба муқобили сулҳ ва амнияти инсонияти инсоният истисно карда шавад. Зеро, шахсони аз 18 – сола поён хавфнокии ҷамъиятии кирдори худро ба таври дахлдор пурра ва ҳаматарафа дарк карда наметавонанд.

5) Бо мақсади татбиқ гардидани меъёри қ. 2, м. 33 Статути Римӣ оид ба иҷрои фармон ҳангоми содир кардани ҷиноят пешниҳод карда мешавад, ки ба м. 45 КҶ ҚТ қисми 4 бо мазмуни зерин илова карда шавад:

«4) Барои мақсадҳои ҳамин модда фармон ва амрҳо оид ба содир кардани ҷинояти генотсид ва ҷиноятҳо ба муқобили инсоният баръало ғайриқонунӣ мебошанд» .

6) Меъёрҳои КҶ ҚТ оид ба муҳлати мурури ҷавобгарии ҷиноятӣ ба меъёрҳои дахлдори санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ мутобиқ мебошанд.

## ХУЛОСА

Таҳқиқоти гузаронидашуда имкон медиҳад, ки чунин хулосабарорӣ карда шавад:

1. Принципҳо ва меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар низоми қонунгузори ҚТ мавқеи махсусро соҳиб буда, мақоми ҳуқуқи онҳо дар Конститутсия ва Қонуни ҚТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» муқаррар шудааст. Дар ин ҳолат зарур дониста мешавад, ки мақоми ҳуқуқи принципҳо ва меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, инчунин дар Қонуни ҚТ «Дар бораи шартномаҳои байналмилалии ҚТ» мустаҳкам карда шавад. Меъёрҳо ва принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар низоми ҳуқуқи ҚТ мавқеи калидӣ ва хоссаро соҳиб буда, дар ҳамоҳангӣ бо меъёрҳои дохилидавлатӣ ба сифати омили пуриқтидори суботи ҳаёти ҷамъиятӣ хизмат намуда, манфиатҳои ҷомеаи ҷаҳонӣ, давлат, ҷамъият ва шахрвандони алоҳидаро ҳифз, мустаҳкам ва ҳимоя менамоянд [4-М].

2. Принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ғояҳои асосии роҳбарикунандае мебошанд, ки асосан дар санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ инъикос ёфта, иҷрои онҳо аз тарафи давлатҳои онҳоро эътирофкарда ҳатмӣ мебошад. Принципҳои ҳуқуқи байналмилалиро вобаста ба хусусияти онҳо ба се гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст: 1) принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ; 2) принципҳои умумии ҳуқуқи байналмилалӣ; 3) принципҳои махсуси (соҳавии) ҳуқуқи ҷиноятӣ байналмилалӣ [4-М].

3. Меъёри ҳуқуқи байналмилалӣ хусусияти диспозитивӣ ва императивӣ дорад. Меъёрҳои диспозитивии ҳуқуқи байналмилалӣ хусусияти иҷрои ихтиёрӣ дошта, бештар дар санадҳои ҳуқуқи байналмилалии хусусияти эъломиявӣ дошта, мустаҳкам гардидаанд. Меъёрҳои императивии ҳуқуқи байналмилалӣ хусусияти иҷрои ҳатмӣ дошта, бештар дар конвенсия, паймон ва оинномаҳои судҳои ҷиноятӣ байналмилалӣ инъикос ёфтаанд [6-М].

4. Аксарияти меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар муқаррароти КҶ ҚТ, ки принципи амали қонуни ҷиноятиро дар фазо муқаррар менамоянд, татбиқ шудаанд. Дар КҶ ҚТ принципи ҳудудӣ, воқеӣ, умумӣ ва принципи шахрвандӣ мустаҳкам гардидаанд. Принципҳои амали қонун дар фазо – ин асоси ибтидоии низоми ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ ба ҳисоб рафта, ҳаҷми юрисдиксияи (салоҳияти)

хуқуқӣ-ҷиноятӣ давлати моро, ки дар ҳудуди Тоҷикистон ва берун аз он амалӣ карда мешавад, муайян мекунанд. Меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, ки масуният аз юрисдиксияи давлати будубошро муқаррар менамоянд, хусусияти ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ надоранд ва бинобар ин, зарурати дар ҳуқуқи ҷиноятӣ ҚТ татбиқ кардани онҳо ҷой надорад. Ин меъёрҳои ҳуқуқӣ-байналмилалӣ ҳудичрошаванда мебошанд. Барои татбиқи бевоситаи онҳо истиноди дар қ. 4, м. 14 КҶ ҚТ овардашуда кифоя мебошад. Амалисозии маҷбурии юрисдиксияи ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ аз тарафи ҚТ дар ҳудуди давлати хориҷӣ дар асоси принципи амали воқеии қонуни ҷиноятӣ дар фазо, воқеан ҳам даҳлат ба қорҳои дохилии ин давлат мебошад. Вале, дар робита ба он, ки принципи амали воқеӣ содир намудани ягон амали маҷбуриро берун аз ҳудуди Тоҷикистон нисбати шахсоне, ки ҷиноят содир кардаанд, бо мақсади ғайриқонунӣ аз соҳаи юрисдиксияи давлати хориҷӣ гирифтани онҳо дар назар надорад, пас инро мо вайронкунии соҳибхитиёрии чунин давлат гуфта наметавонем [2-М].

## ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ

Бо мақсади такмили қонунгузории ҚТ дар самти татбиқи муқаррароти санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ чунин пешниҳодҳо карда мешавад:

1. Бо назардошти қонунгузории қиноятӣ кишварҳои хориҷӣ пешниҳод карда мешавад, ки дар қ. 1, м. 2 КҚ ҚТ вазифаҳои зерин пешбинӣ карда шаванд: «ҳифзи тамомияти арзӣ, ҳуқуқҳои шахсони ҳуқуқӣ, манфиатҳои ҷамъиятӣ ва давлатӣ» [7-М].

2. Бо назардошти муқаррароти м.м. 4 ва 23 Эълومияи умумии ҳуқуқи башар ва м. 8 Паймони байналҳалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ пешниҳод карда мешавад, ки ба КҚ ҚТ моддаи 9<sup>1</sup> бо мазмуни зерин илова карда шавад:

«9<sup>1</sup>. Принсипи манъи ғуломӣ

1) Ҳеҷ кас набояд дар ғуломӣ ё дар ҳолати маҷбурӣ нигоҳ дошта шуда, ба меҳнати маҷбурӣ ё ҳатмӣ ҷалб карда шавад.

2) Номгӯӣ корхое, ки меҳнати маҷбурӣ ё ҳатмӣ доништа намешавад, тибқи санадҳои ҳуқуқии байналмилалии эътирофнамудаи Тоҷикистон муқаррар карда мешаванд».

3. Ба м. 15 КҚ ҚТ қисми 5) бо мазмуни зерин илова карда шуда, қисми 5) қисми 6) ҳисобида шавад:

«5) Ҳизматчиёни ҳарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки барои иҷрои вазифаҳои муайян дар ҳудуди давлатҳои хориҷӣ қарор доранд, барои қиноятҳои дар ҳудуди давлатҳои хориҷӣ содирнамуда, мутобиқи ҳамин Кодекс ба ҷавобгарии қиноятӣ кашида мешаванд, агар дар санадҳои ҳуқуқии байналмилалие, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, тартиби дигар пешбинӣ нашуда бошад».

4. Пешниҳод карда мешавад, ки м. 22 КҚ ҚТ таҷдиди назар карда шуда, дар он ҷавобгарии қиноятӣ шахсони то синни 18 – сола барои қиноятҳо ба муқобили сулҳ ва амнияти инсоният истисно карда шавад. Зеро, шахсони синни аз 18 – сола поён хавфнокии ҷамъиятии кирдори худро ба таври дахлдор пурра ва ҳаматарафа дарк карда наметавонанд [14-М].

5. Бо мақсади дар ҚЧ ҚТ татбиқ намудани м. 32 Статути Римии СҚБ пешниҳод карда мешавад, ки ба ҚЧ ҚТ моддаи 31<sup>1</sup> бо мазмуни зерин илова карда шавад:

«Моддаи 31<sup>1</sup>. Иштибоҳ дар ҳолат (факт) ва иштибоҳ дар ҳуқуқ

1) Иштибоҳ дар ҳолат (факт) асоси аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод кардан мебошад, агар он гуноҳи шахсро дар содир кардани кирдори ҷиноятӣ истисно намояд.

2) Иштибоҳ дар ҳуқуқ, яъне дар робита ба ҷиноят будан ё набудани кирдори муайян ҷавобгарии ҷиноятиро истисно намекунад. Аммо, иштибоҳ дар ҳуқуқ ҳангоми дар ҳаракатҳои шахс мавҷуд набудани гуноҳ ё ин ки бо тартиби пешбиниамудаи моддаи 45 ҳамин Кодекс ҷавобгарии ҷиноятиро истисно менамояд».

6. Бо мақсади татбиқ гардидани меъёри қ. 2, м. 33 Статути Римӣ оид ба иҷрои фармон ҳангоми содир кардани ҷиноят пешниҳод карда мешавад, ки ба м. 45 ҚЧ ҚТ қ. 4 бо мазмуни зерин илова карда шавад:

«4) Барои мақсадҳои ҳамин модда фармон ва амрҳо оид ба содир кардани ҷинояти генотсид ва ҷиноятҳо ба муқобили инсоният баръало ғайриқонунӣ мебошанд».

7. Бо дарназардошти таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ ва принсипи инсондӯстии дар м.м. 3 ва 5 Эълумияи умумии ҳуқуқи башар ва м. 7 Паймони байналмилалӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ пешбинишуда, муҳлати ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ, ки дар қ. 2, м. 58 Кодекси ҷиноятӣ аз 6 моҳ то 25 сол пешбинӣ шудааст, он аз 25 соли маҳрум сохтан аз озодӣ ба 15 соли маҳрум сохтан аз озодӣ паст карда шавад [13-М].



## РҶҲАТИ АДАБИЁТ (МАЪХАЗҲО)

### 1. Санадҳои меърии ҳуқуқӣ ва ҳуҷҷатҳои давлатӣ:

1. Конститутсияи ҚТ аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйиру иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ) [Матн]. – Душанбе: «Ганҷ», 2016. – 136 с.
2. Кодекси ҷиноятӣ ҚТ аз 21 майи соли 1998 // Маҳзани мутамаҳкази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия» . Шакли 7.0. [CD-ROM]. / Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 06.06.2022).
3. Кодекси муҳофиавии ҷиноятӣ ҚТ // Маҳзани мутамаҳкази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [CD-ROM]. / Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 01.06.2022).
4. Кодекси ҷиноятӣ ҚШС Тоҷикистон [Матн]. – Сталинобод: Полиграфкомбинат, 1935. – 86 с.
5. Кодекси ҷиноятӣ ҚШС Тоҷикистон [Матн]. – Душанбе: “Ирфон», 1988. – 215 с.
6. Қонуни ҚТ «Дар бораи санадҳои меърии ҳуқуқӣ» аз 30 майи соли 2017, №1414 // Маҳзани мутамаҳкази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [CD-ROM]. / Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 20.07.2022).
7. Қонуни ҚТ «Дар бораи шартномаҳои байналмилалӣ ҚТ» аз 23 июли соли 2016 // Маҳзани мутамаҳкази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [CD-ROM]. / Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 20.06.2022).
8. Всеобщая декларация прав человека от 10 декабря 1948 г. // [Захираи электронӣ] / Манбаи дастрасӣ: [www.un.org](http://www.un.org) (санаи муроҷиат: 05.06.2022).
9. Венская конвенция о праве международных договоров от 23.05.1969 г. // [Захираи электронӣ] / Манбаи дастрасӣ: [www.un.org](http://www.un.org) (санаи муроҷиат: 05.06.2022).

10. Конвенция Организации Объединенных Наций по морскому праву от 10.12.1982 г. // [Захираи электронӣ] / Манбаи дастрасӣ: [www.un.org](http://www.un.org) (санаи муроҷиат: 05.06.2022).
11. Римский статут Международного Уголовного Суда от 17 июля 1998 г. (подписанной Республики Таджикистан 30.11.1998 г. и ратифицированной от 11.12.1999 г.) // [Захираи электронӣ] / Манбаи дастрасӣ: [www.un.org](http://www.un.org) (санаи муроҷиат: 05.06.2022).
12. Международный пакт о гражданских и политических правах от 16 декабря 1966 г. // [Захираи электронӣ] / Манбаи дастрасӣ: [www.un.org](http://www.un.org) (санаи муроҷиат: 05.06.2022).
13. Руководящие принципы ООН для предупреждения преступности среди несовершеннолетних (Милан, VII Конгресс ООН, 1985).
14. Уголовный кодекс ФРГ [Текст]. – М.: ЖД «Зерцапо-М», 2001. – 208 с.
15. Уголовный кодекс Республики Болгария [Текст] / Науч. ред. А.И. Лукашова. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 298 с.
16. Уголовный кодекс КНР [Текст] / Под ред, А.И. Коробеева. – Владивосток: ИЗД–БО Дальневосточного ун-та, 1999. – 176 с.
17. Уголовный кодекс Республики Беларусь [Текст] // – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 474 с.
18. Уголовный кодекс Республики Казахстан // [Захираи электронӣ] / Манбаи дастрасӣ: [www.zakon.kz](http://www.zakon.kz). (санаи муроҷиат: 05.06.2022).
19. Уголовный кодекс Украины. // [Захираи электронӣ] / Манбаи дастрасӣ: [www.refworld.com](http://www.refworld.com). (санаи муроҷиат: 05.06.2022).

## **2. Монографияҳо, китобҳои дарсӣ ва васоити таълимӣ:**

20. Алексеев, С.С. Общая теория права: курс в 2–х т [Текст] / С.С. Алексеев. – М.: Юрид. лит, 1981. – 359 с.
21. Ануфриева, Л.П. Соотношение международного публичного и международного частного права: правовые категории [Текст] / Л.П. Ануфриева. – М., 2002. – 415 с.

22. Бастрыкин, А.И. Взаимодействие советского уголовно-процессуального и международного права [Текст] / А.И. Бастрыкин. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1986. – 133 с.
23. Бекашев, К.А. Морское рыболовное право [Текст] / К.А. Бекашев. – М.: Колос, 2001. – 464 с.
24. Блищенко, И.П. Дипломатическое право [Текст] / И.П. Блищенко. – М.: Высш. школа, 1990. – 240 с.
25. Блищенко, И.П. Международное и внутригосударственное право [Текст] / И.П. Блищенко. – М.: Госюриздат, 1960. – 239 с.
26. Блищенко, И.П., Дурденевский, В.Н. Дипломатическое и консульское право [Текст] / И.П. Блищенко, В.Н. Дурденевский. – М.: Изд-во ИМО, 1962. – 480 с.
27. Бойцов, А.И. Действие уголовного закона во времени и пространстве [Текст] / А.И. Бойцов. – СПб.: СПбГУ, 1995. – 251 с.
28. Буткевич, В.Г. Соотношение внутригосударственного и международного права [Текст] / В.Г. Буткевич. – Киев: Вища школа, 1981. – 311 с.
29. Васильев, Ю.Г. Институт выдачи преступников (экстрадиции) в современном международном праве [Текст] / Ю.Г. Васильев. – М.: Современная экономика и право, 2003. – 320 с.
30. Виттенберг, Г.Б. Вопросы освобождения от уголовной ответственности и наказания с применением мер общественного воздействия [Текст] / Г.Б. Виттенберг. Ч. 1. – Иркутск, 1970. – 223 с.
31. Волженкина, В.М. Применение норм международного права в российском уголовном процессе [Текст] / В.М. Волженкина. – СПб., 1997. – 368 с.
32. Гаврилов, В.В. Понятие и взаимодействие международной и национальной правовых систем [Текст] / В.В. Гаврилов. – Владивосток: Изд-во Дальневост. Ун-та, 2005. – 216 с.
33. Галенская, Л.Н. Международная борьба с преступностью [Текст] / Л.Н. Галенская. – М.: Международ. отношения, 1972. – 168 с.
34. Гомьен, Д., Харрис, Д., Зваак, Л. Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия: право и практика [Текст] / Д.

- Гомьен, Д. Харрис, Л. Зваак. – М.: Изд-во. Московского независимого ин-та международного права, 1998. – 598 с.
35. Горшкова, С.А. Стандарты Совета Европы по правам человека и российское законодательство [Текст] / С.А. Горшкова. – М.: НИМП, 2001. – 349 с.
36. Даев, В.Г. Взаимосвязь уголовного права и процесса [Текст] / В.Г. Даев. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1982. – 112 с.
37. Додонов, В.Н., Панов, В.Ц., Румянцев, О.Г. Международное право: словарь – справочник [Текст] / В.Н. Додонов, В.Ц. Панов, О.Г. Румянцев. – М.: Ипфра-М, 1998. – 361 с.
38. Дурманов, Н.Д. Советский уголовный закон [Текст] / Н.Д. Дурманов. – М.: Изд-во Моск, ун-та, 1967. – 319 с.
39. Егоров, В.С. Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности [Текст] / В.С. Егоров. – М.: МПСИ, 2002. – 279 с.
40. Игнатенко, Г.В. Международное сотрудничество в борьбе с преступностью [Текст] / Г.В. Игнатенко. – Свердловск, 1980. – 75 с.
41. Иногамова-Хегай, Л.В. Конкуренция уголовно-правовых норм при квалификации престу плений: учеб, пособие [Текст] / Л.В. Иногамова-Хегай. – М.: ИНФРА-М, 2002, – 169 с.
42. Каюмов, Р.А. Юрисдикция государств в международном праве: проблемы определения // Два века юридической науки и образования в Казанском универсзггете [Текст] / Р.А. Каюмов. – Казань, 2004. – 230 с.
43. Кибальник, А.Г. Современное международное уголовное право: понятие, задачи и принципы [Текст] / А.Г. Кибальник. – СПб,; Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. – 252 с.
44. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации [Текст] / отв. ред. А.В. Наумов. – М.: Юристь, 1996. – 823 с.
45. Комментарий к Уголовному Кодексу Российской Федерации [Текст] / под общ. ред. Ю.И. Скуратова, В.М. Лебедева. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М, 1998. – 832 с.

46. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации [Текст] / под общ. ред. В.П. Верина, В.В. Мозякова. – М.: Издательство «Экзамен», 2004. – 976 с.
47. Костенко, Н.И. Международная уголовная юстиция. Проблемы развития [Текст] / Н.И. Костенко. – М.: РКОКСУЛЬТ, 2002. – 439 с.
48. Кудрявцев, В.Н., Келина, С.Г. Принципы советского уголовного права [Текст] / В.Н. Кудрявцев, С.Г. Келина. – М., 1988. – С. 61-62.
49. Кузнецова, Н.Ф., Комиссаров, В.С. Взаимодействие международного и сравнительного уголовного права [Текст] / Н.Ф. Кузнецова, В.С. Комиссаров. – М., 2009. – 287 с.
50. Курс международного права. В 7 т. Т. 1: Понятие, предмет и система международного права [Текст] / отв. ред. Р.А. Мюллерсон, Г.И. Тункин. – М.: Наука, 1989. – 360 с.
51. Курс уголовного права: В 5 т.: общая часть. Т. 1: учение о преступлении [Текст] / под ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжловой. – М.: Зерцало, 2002. – 611 с.
52. Левин, Д.Б. Дипломатический иммунитет [Текст] / Д.Б. Левин. – М.: 2-я тип. Изд-ва Акад. наук СССР в Мск., 1949. – 416 с.
53. Левин, Д.Б. Международное право, внешняя политика и дипломатия [Текст] / Д.Б. Левин. – М.: Междунар. отношения, 1981. – 144 с.
54. Лукашук, И.И. Конституции государств и международное право [Текст] / И.И. Лукашук. – М.: Междунар. отношения, 1998. – 190 с.
55. Лукашук, И.И. Международное право в судах государств [Текст] / И.И. Лукашук. – СПб.: «Россия–Нева», 1993. – 300 с.
56. Лукашук, И.И. Международное право. Общая часть: учебник [Текст] / И.И. Лукашук. – М.: БЕК, 1996. – 371 с.
57. Лукашук, И.И. Международное право. Особенная часть: учебник [Текст] / И.И. Лукашук. – М.: БЕК, 1997. – 410 с.
58. Лукашук, И.И. Механизм международно-правового регулирования [Текст] / И.И. Лукашук. – Киев: Вища школа, Изд-во при Киев, ун-те, 1980. – 168 с.

59. Лукашук, И.И. Нормы международного права в правовой системе России [Текст] / И.И. Лукашук. – М.: Спарк, 1997. – 90 с.
60. Лукашук, И.И. Уголовная юрисдикция [Текст] / И.И. Лукашук. – 224 с.
61. Лукашук, И.И., Наумов, А.В. Международное уголовное право: учебник для юрид. факультетов и вузов [Текст] / И.И. Лукашук, А.В. Наумов. – М.: Спарк, 1999. – 287 с.
62. Марочкин, С.Ю. Действие норм международного права в правовой системе Российской Федерации [Текст] / С.Ю. Марочкин. – Тюмень: Изд-во Тюмен. гос. Ун-та, 1999. – 199 с.
63. Медведев, А.М. Пределы действия Уголовного кодекса Российской Федерации [Текст] / А.М. Медведев. – М.: Юрид. лит., 1998. – 142 с.
64. Международное космическое право [Текст] / Отв. ред. А.С. Пирадов. – М.: Междунар. отношения, 1985. – 208 с.
65. Международное воздушное право [Текст] / отв. ред. А.П. Мовчан. Кн. 1. – М.: Издательство Наука, 1980. – 190 с.
66. Международное воздушное право [Текст]. Книга 2 / отв. ред. А.П. Мовчая, О.Н. Садиков. – М.: Издательство Наука, 1981. – 216 с.
67. Международное морское право [Текст]: учебник / отв. ред. И.П. Блищенко – М.: Изд-во УДН, 1988. – 288 с.
68. Международное право [Текст]: учебник / отв. ред. Ю.М. Колосов, В.И. Кузнецов. – М.: Манускрипт, 1994. – 240 с.
69. Международное право в документах [Текст]: учеб. пособие / 3-е изд., перераб. и доп. – М., 2000. – 824 с.
70. Международное публичное право [Текст]: учеб. / отв. ред К.А. Бекашев. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. – 928.
71. Панов, В.П. Международное уголовное право: учебное пособие [Текст] / В.П. Панов. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 309 с.
72. Румянцев, О.Г., Додонов, В.Н. Юридический энциклопедический словарь [Текст] / О.Г. Румянцев, В.Н. Додонов. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 384 с.
73. Сандровский, К.К. Дипломатическое право: учебник для юрид. ин-тов и ф-тов [Текст] К.К. Сандровский. – Киев: Вища школа, 1981. – 240 с.

74. Ситковская, О.Д. Психология уголовной ответственности [Текст] / О.Д. Ситковская. – М.: Норма, 1998. – 272 с.
75. Справочник по эксплуатации космических средств [Текст] / под. Ред. А.П. Полякова. – СПб.: ВИКУ им. А.Ф. Можайского, 2001. – 230 с.
76. Толстик, В.А. Иерархия российского и международного права [Текст] / В.А. Толстик. – М.: Юрайт-М, 2001. – 128 с.
77. Уголовное право Российской Федерации. Общая часть: учебник [Текст] / Под ред. Л.В. Иногамовой-Хегай, А.И. Рарога, А.И. Чучаева. – М.: ИНФРА-М: КОНТРАКТ, 2005. – 553 с.
78. Уголовное право. Общая часть: учебник для вузов [Текст] / отв. ред. И.Я. Козаченко, З.А. Незнамова. – М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М), 2001. – 576 с.
79. Уголовно-процессуальное право [Текст] / под ред. Г.П. Химичевой, О.В. Химичевой. – М.: ЮНИТИ–ДАНА, Закон и право, 2004. – 527 с.
80. Ушаков, Н.А. Юрисдикционные иммунитеты государств и их собственности [Текст] / Н.А. Ушаков. – М.: Наука, 1993. – 240 с.
81. Черниченко, С.В. Международное право: современные теоретические проблемы [Текст] / С.В. Черниченко. – М.: Междунар. отношения, 1993. – 296 с.
82. Черниченко, С.В. Теория международного права [Текст] / С.В. Черниченко. В 2 т. Т. I. – 316 с.
83. Современные теоретические проблемы [Текст]. – М.: Наука, 1999. – 360 с.
84. Чучаев, А.И. Уголовный закон: учебное пособие [Текст] / А.И. Чучаев. – Ульяновск: ФМГУ, 1995. – 43 с.
85. Юридическая энциклопедия [Текст] / под ред. М.Ю. Тихомирова. – М.: Изд-е г-на Тихомирова М.Ю., 2002. – 972 с.
86. Искандаров, З.Х. Ҳуқуқи инсон ва механизми миллии ҳимояи он [Матн] / З.Х. Искандаров. – Душанбе, 2007. – 136 с.
87. Диноршоев, А.М., Азиззода, У.А., Павленко, Е.М., Искандаров, Ш.Ф. Механизми защиты прав человека: учебное пособие [Текст] / А.М.

- Диноршоев, У.А. Азиззода, Е.М. Павленко, Ш.Ф. Искандаров. – Душанбе, 2018. – 315 с.
88. Сотиволдиев, Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ (китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ) [Матн] / Р.Ш. Сотиволдиев. – Душанбе, 2014. – 719 с.
89. Тафсир ба Кодекси ҷиноятии ҚТ [Матн] / Мухаррири масъул Ҳ.Ҳ. Шарипов. – Душанбе: “Глобус», 2005. – 880 с.
90. Ҳуқуқи ҷиноятӣ (Қисми умумӣ): китоби дарсӣ [Матн] / зери таҳрири Ҳ.С. Салимов ва Н.А. Ғаффорова. – Душанбе: “Зинат», 2011. – 344 с.
91. Ҳуқуқи ҷиноятии ҚТ. Қисми умумӣ: китоби дарсӣ [Матн] / зери таҳрири Раҳимзода Р.Ҳ. ва Бобоҷонзода И.Ҳ. – Душанбе: «ЭР-граф», 2019. – 550 с.
92. Шарипов, Т.Ш., Сафарзода, А.И., Саидов, Ш.Н. Ҳуқуқи ҷиноятӣ бо истифода аз усули тадриси интерактивӣ. (Қисми умумӣ) Китоби дарсӣ [Матн] / Т.Ш. Шарипов, А.И. Сафарзода, Ш.Н. Саидов. – Душанбе, 2016. – 496 с.
93. Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ [Матн] // зери таҳр. М.А Маҳмудов. – Душанбе: «Эр-граф», 2009. – 613 с.

### **3. Мақолаҳо ва маърузаҳо:**

94. Агамов, Г. Международно-правовые нормы и новый УИК И [Текст] / Г. Агамов // Уголовное право. – 1998. – №2. – С. 70-74.
95. Бахин, С.В. О классификации прав человека, провозглашенных в международных соглашениях [Текст] / С.В. Бахин // Правоведение. – 1991. – №2. – С. 42-50.
96. Богуславский, М.М. Иммунитет иностранного государства (советская доктрина) [Текст] / М.М. Богуславский // Советский ежегодник международного права. – 1981. – №3. – С. 215-237.
97. Гаврилов, В.В. Теории трансформации и имплементации норм международного права в отечественной правовой доктрине [Текст] / В.В. Гаврилов // Московский журнал международного права. – 2001. – №2. – С. 36-48.



98. Демин, Ю.Г. Статус дипломатических представительств и их персонала [Текст] / Ю.Г. Демин // Международные отношения. – 1995. – №3. – С. 21-36.
99. Зимненко, Б.Л. Международные договоры в судебной системе Российской Федерации [Текст] / Б.Л. Зимненко // Московский журнал международного права. – 1999. – №2. – С. 104-121.
100. Коробов, Л.В. Момент возникновения уголовной ответственности [Текст] / Л.В. Коробов // Правоведение. – 2001. – №2. – С. 150-159.
101. Королев, Г. Начальный момент уголовного преследования [Текст] / Г. Королев // Законность. – 2005. – №5. – С. 19-26.
102. Кузнецов, А.П. Принципы международного уголовного права [Текст] / А.П. Кузнецов // Юридическая техника. – 2020. – №14. – С. 452-453.
103. Ледях, И. Новый Уголовный кодекс РФ и международные стандарты по правам человека [Текст] / И. Ледях // Российская юстиция. – 1997. – №1. – С. 4-6.
104. Лукашук, И.И. Иммуниет в отношении уголовной юрисдикции [Текст] / И.И. Лукашук // Российская юстиция. – 1998. – №4. – С. 23-27.
105. Лукашук, И.И. Уголовная юрисдикция [Текст] / И.И. Лукашук // Государство и право. – 1998. – №2. – С.112-116.
106. Малков, С.П. Становление и развитие международно-правоого статуса небесных тел солнечной системы [Текст] / С.П. Малков // Юридическая мысль. – 2003. – №2. – С. 68-79.
107. Мальцев, В.В. Принцип гуманизма в уголовном законодательстве [Текст] / В.В. Мальцев // Российская юстиция. – 2002. – №7. – С. 51-54.
108. Мальцев, В.В. Принципы уголовного законодательства и общественно опасное поведение [Текст] / В.В. Мальцев // Государство и право. – 1997. – №2. – С. 98-102.
109. Мальцев, В.В. Равенство и гуманизм как принципы уголовного законодательства [Текст] / В.В. Мальцев // Правоведение. – 1995. – №2. – С. 99-107.

110. Медведев, А.М. Действие уголовного закона в пространстве [Текст] / А.М. Медведев // Журнал российского права. – 1997. – №9. – С. 85-94.
111. Мовчан, А.П., Ушаков, Н.А. Венская Конвенция по вопросу о дипломатических сношениях и иммунитетах [Текст] / А.П. Мовчан, Н.А. Ушаков // Советское государство и право. – 1962. – №2. – С. 59-67.
112. Николаев, А. Дипломатические привилегии и иммунитеты [Текст] / А. Николаев // Международная жизнь. – 1983. – №8. – С. 152-155.
113. Сафарзода, А.И. Баъзе масъалаҳои имплементатсияи меъёрҳои санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ оид мубориза алайҳи хариду фуруши одамон дар қонунгузориҳои ҷинойтии Тоҷикистон [Матн] / А.И. Сафарзода // Қонунгузорӣ. – 2015. – №1 (33). – С. 56-58.
114. Степаненко, В.И. Международно-правовые аспекты заключения под стражу с целью выдачи иностранному государству [Текст] / В.И. Степаненко // Советское государство и право. – 1991. – №11. – С. 25-35.
115. Солиев, К.Х. Совершенствование уголовного и уголовно-процессуального законодательства Таджикистана и вопросы его соответствия положениям Римского Статута Международного Уголовного Суда [Текст] / К.Х. Солиев // Теоретико-методологические и прикладные аспекты борьбы с преступностью: история и современность. Материалы международной научно-практической конференции (17-18 марта 2005 г.). В 4 ч. Ч. 1. – Уфа: УЮИ МВД РФ, 2005. – С. 124-130.
116. Усенко, Е.Т. Соотношение и взаимодействие международного и национального права и Российская Конституция [Текст] / Е.Т. Усенко // Московский журнал международного права. – 1994. – №4. – С. 90-96.
117. Усенко, Е.Т. Теоретические проблемы соотношения международного и внутригосударственного права [Текст] / Е.Т. Усенко // Советский ежегодник международного права. – 1979. – №4. – С. 110-126.
118. Черниченко, С.В. Объективные границы международного права и соотношение международного и внутригосударственного права [Текст] / С.В. Черниченко // Советский ежегодник международного права. – 1985. – №2. – С. 33-45.

#### 4. Диссертатсия ва авторефератҳо:

119. Агаев, Ф.А. Иммуниететы в российском уголовном процессе [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Агаев Фахраддин Аладдин-оглы. – М., 1997. – 168 с.
120. Азимов, Н.Б. Теоретические основы имплементации норм международного права в уголовное законодательство Республики Таджикистан [Текст]: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08 / Азимов Назир Бозорбоевич. – М., 2013. – 453 с.
121. Беляев, С.С. Экстрадиция в уголовном праве [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Беляев Самсон Сергеевич. – М., 1999. – 219 с.
122. Бибик, О.Н. Источники уголовного право Российской Федерации [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Бибик Олег Николаевич. – Омск, 2005. – 228 с.
123. Вдовин, В.А. Имплементация международно–правовых норм в уголовном праве Российской Федерации [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Вдовин Вадим Александрович. – Ульяновск, 2006. – 234 с.
124. Елизарова, И.А. Международно-правовые иммунитеты в уголовном праве [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Елизарова Инга Александровна. – Ставрополь, 2004. – 166 с.
125. Зюбанов, Ю.А. Действие уголовного закона в пространстве (опыт сравнительного анализа уголовного законодательства стран СНГ) [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Зюбанов Юрий Алексеевич. – М., 2001. – 198 с.
126. Кайсин, Д.В. Источники уголовно-правовой системы Российской Федерации [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Кайсин Дмитрий Валерьевич. – М., 2005. – 190 с.
127. Кибальник, А.Г. Влияние международного уголовного право на российское уголовное право [Текст]: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08 / Кибальник Алексей Григорьевич. – М., 2003. – 403 с.
128. Кибальник, А.Г. Иммуниетет в уголовном праве [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Кибальник Алексей Григорьевич. – М., 1999. – 194 с.

129. Колчевский, И.Б. Действие уголовного закона по кругу лиц [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Колчевский Игорь Борисович. – М., 2001. – 205 с.
130. Коршиков, И.В. Принцип гуманизма в уголовном праве Российской Федерации [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Коршиков Игорь Владимирович. – Саратов, 1999. – 189 с.
131. Мезяев, А.Б. Международное право об отмене смертной казни [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / Мезяев Александр Борисович. – Казань, 2001. – 26 с.
132. Мельников, М.Г. Действие уголовного закона во времени и пространстве [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Мельников Михаил Григорьевич. – Рязань, 1999. – 193 с.
133. Опалич, Е.В. Проблемы реализации международно-правовых норм, направленных на обеспечение мира и безопасности человечества в уголовном законодательстве Российской Федерации [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Опалич Евгения Владимировна. – Томск, 2002. – 208 с.
134. Раджабов, С.А. Имплементация норм международного гуманитарного права в Республике Таджикистан: проблемы теории и практики [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / Раджабов Саитумбар Адинаевич. – М., 2008. – 220 с.
135. Слюсарь, Н.Б. Реализация международных обязательств Российской Федерации в уголовном законодательстве России [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Слюсарь Наталья Борисовна. – М., 2000. – 194 с.
136. Спиридонов, А.П. Уголовное право Российской Федерации и правовая глобализация: влияние и соотношение [Текст]: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Спиридонов Анастас Павлович. – СПб., 2006. – 380 с.
137. Степаненко, В.И. Влияние международных договоров на содержание и сферу действия советского уголовного права [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / Степаненко Владимир Иванович. – Свердловск, 1982. 242 с.

138. Трунцевский, Ю.В. Нормы международного права как источник российского уголовного права [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Трунцевский Юрий Владимирович. – Рязань, 1995. – 194 с.
139. Хамидова, М.Ф. Правовые последствия присоединения Таджикистана к статуту международного уголовного суда [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / Хамидова Манзура Файзуллоевна. – СПб., 2017. – 372 с.
140. Харламова, Ю.Н. Ответственность иностранных граждан по российскому уголовному [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Харламова Юлия Николаевна. – М., 1998. – 167 с.
141. Шибков, О.Н. Принципы и нормы международного права как источник уголовного права [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Шибков Олег Николаевич. – Ставрополь, 2000. – 167 с.

#### **5. Маводи таҷрибаи судӣ:**

142. Қарори Пленуми Суди Олии ҶТ аз 2 октябри соли 2003, №15 «Дар бораи такмили минбаъдаи фаъолияти судӣ дар партави тағйиру иловаҳое, ки ба Конститутсияи (Сарқонуни) ҶТ ворид гардидаанд» // [Захираи электронӣ] / Манбаи дастрасӣ: [www.sud.tj](http://www.sud.tj) (санаи муроҷиат: 05.06.2022).
143. Қарори Пленуми Суди Олии ҶТ аз 22 декабри соли 2006, №10 «Дар бораи ворид намудани тағйироту иловаҳо ба Қарори Пленуми Суди Олии ҶТ №6 аз 12 декабри соли 2002 «Дар бораи таҷрибаи судии баррасии парвандаҳо оиди ҷиноятҳои ноболиғон» // [Захираи электронӣ] / Манбаи дастрасӣ: [www.sud.tj](http://www.sud.tj) (санаи муроҷиат: 05.06.2022).
144. Қарори Пленуми Суди Олии ҶТ аз 31 августи соли 2007, №7 «Дар бораи таҷрибаи баррасии парвандаҳои ҷиноятӣ марбут ба ташкилотҳои экстремистӣ (ифротгарой)» // [Захираи электронӣ] / Манбаи дастрасӣ: [www.sud.tj](http://www.sud.tj) (санаи муроҷиат: 05.06.2022).
145. Қарори Пленуми Суди Олии ҶТ аз 14 юни соли 2013, №3 «Дар бораи аз ҷониби судҳо татбиқ намудани қонунҳое, ки муносибатҳоро оид ба уҳдадорихо вобаста ба расонидани зарар ба ҳаёт ё саломатии шахрванд

ба танзим мебароранд» // [Захираи электронӣ] / Манбаи дастрасӣ:  
www.sud.tj (санаи муроҷиат: 05.06.2022).

146. Қарори Пленуми Суди Олии ҶТ аз 18 ноябри соли 2013, №9 «Дар бораи аз ҷониби судҳо татбиқ намудани санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки аз тарафи Тоҷикистон эътироф гардидаанд» // [Захираи электронӣ] / Манбаи дастрасӣ: www.sud.tj (санаи муроҷиат: 05.06.2022).

## ФЕҲРИСТИ

### ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ

#### **I. Мақолаҳое, ки дар маҷаллаҳои тақризшаванда ва тавсиякардаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъбири расидаанд:**

**[1-М].** Камолов, Х.С. Таносуби ҳуқуқи ҷиноятӣ байналмилалӣ ва миллӣ [Матн] / Х.С. Камолов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ. – 2022. – №7. – С. 259-266; ISSN 2413-5151.

**[2-М].** Камолов, Х.С. Татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар меъёрҳои Қисми умумии ҳуқуқи ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба амали қонуни ҷиноятӣ дар макон [Матн] / Х.С. Камолов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ. – 2022. – №9. – С. 261-267; ISSN 2413-5151.

**[3-М].** Камолов, Х.С. Институти масуниятҳои ҳуқуқӣ-байналмилалӣ: масъалаҳои назариявӣ ва амалӣ вобаста ба амали қонуни ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар макон [Матн] / Х.С. Камолов // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2022. – №3 (27). – С. 281-293; ISSN 2414 9217.

**[4-М].** Камолов, Х.С. Мавқеи меъёрҳо ва принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар низоми ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Х.С. Камолов // Қонунгузорӣ. – 2022. – №3 (47). – С. 142-150; ISSN 2410-2903.

**[5-М].** Камолов, Х.С. Мавқеи принципи қонуният дар низоми принципҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ байналмилалӣ [Матн] / Х.С. Камолов // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2022. – №4 (28). – С. 218-225; ISSN 2414 9217.

**[6-М].** Камолов, Х.С. Татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар принципҳои қонунгузории ҷиноятӣ Тоҷикистон [Матн] / Х.С. Камолов // Маҷаллаи «Академии Ҳуқуқ». – 2022. – №4 (44). – С. 206-213; ISSN 2305-0535.

[7-М]. Камолов, Х.С. Татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар вазифа ва принципҳои қонунгузори ҷиноятӣ [Матн] / Х.С. Камолов // Идоракунии давлатӣ. – 2022. – №4/1 (58). – С. 333-344; ISSN 2664-0651.

[8-М]. Камолов, Х.С. Мавқеъ ва аҳамияти принципи ҷавобгарии фардӣ дар низоми принципҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ байналмилалӣ [Матн] / А.И. Сафарзода, Х.С. Камолов // Маҷаллаи «Академии Ҳуқуқ». – 2022. – №4 (44). – С. 181-184; ISSN 2305-0535.

[9-М]. Камолов, Х.С. Татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар вазифаҳои қонунгузори ҷиноятӣ вобаста ба танзими ҳуқуқи институти истирдод [Матн] / Х.С. Камолов // Идоракунии давлатӣ. – 2022. – №4/2 (59). – С. 264-272; ISSN 2664-0651.

[10-М]. Камолов, Х.С. Мафҳум ва моҳияти юрисдиксия дар низоми ҳуқуқи ҷиноятӣ байналмилалӣ [Матн] / Х.С. Камолов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ. – 2023. – №2. – С. 245-249; ISSN 2413-5151.

[11-М]. Kamolov, Kh.S., Safarzoda, A.I. General provisions on the concept of implementation [Text] / A.I. Safarzoda, Kh.S. Kamolov // Legislation. – 2023. – №3 (51). – P. 202-208; ISSN 2410-2903.

## **II. Мақолаҳои илмие, ки дар маҷмӯаҳо ва дигар нашрияҳои илмӣ-амалӣ ҷоп шудаанд:**

[12-М]. Камолов, Х.С. Ҳуқуқи ҷиноятӣ байналмилалӣ ва ҳамбастагии он бо низоми ҳуқуқи миллий [Матн] / Х.С. Камолов // Фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ. – 2022. – №2. – С. 196-204.

[13-М]. Камолов, Х.С. Мавқеъ ва аҳамияти татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ вобаста ба ҳимояи ҳуқуқи инсон дар меъёрҳои Қисми умумии КҶ ҚТ [Матн] / Х.С. Камолов // Маводи конференсияи байналмилалии илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи: «Ҳуқуқи инсон: дирӯз ва имрӯз». – Душанбе, 2022. – С. 284-294.



**[14-М].** Камолов, Х.С. Чавобгарии фардӣ – принсипи ҳуқуқи ҷиноятии байналмилалӣ [Матн] / Х.С. Камолов // Маводи конференсияи байналмилалии илмию амалӣ дар мавзуи «Национальная правовая система Республики Таджикистан и стран СНГ: Анализ тенденций и перспектив развития» (28 октябри соли 2022). – Душанбе, 2022. – С. 264-267.

**[15-М].** Камолов, Х.С. Татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар вазифаҳои қонунгузорию ҷиноятии Тоҷикистон [Матн] / Х.С. Камолов // Маводи конференсияи байналмилалии илмӣ-амалиявӣ дар мавзуи «Ҷониши Ломоносови 13» бахшида ба 115 солагии академик Бобочон Ғафуров (28-29 апрели 2023). Қисми 2. Илмҳои гуманитарӣ (ҳуқуқ, иқтисодиёт). – Душанбе, 2023. – С. 87-94.

**[16-М].** Камолов, Х.С. Таҳлили мафҳум ва намудҳои алоҳидаи ҷиноятҳои байналмилалӣ [Матн] / Х.С. Камолов // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию назариявӣ ҳаёти устодону кормандон ва донишҷуёни ДМТ бахшида ба «75 солагии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон», «115 солагии академик Бобочон Ғафуров», «Соли 2023 – Соли забони русӣ» ва «Соли 2025 – Соли байналмилалии ҳифзи пирияхҳо». – Душанбе, 2023. – С. 216-220.